

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Landbokvinder

Landbohistorisk Tidsskrift
2013:1

Forord

Selv om landbokvinderne naturligvis altid har spillet en meget stor rolle i landbosamfundet, er der kun skrevet meget lidt om dem. Landbohistorien har i udpræget grad handlet om mændenes arbejde og rolle, mens kvindernes indsats og opgaver stort set er overset. Derfor har vi valgt, at dette temanummer af Landbohistorisk Tidsskrift skal handle om landbokvinder.

Der er formentlig mange grunde til denne kønslige skævdeling inden for landbohistorien. Én mulig grund kan være, at det stort set udelukkende er mandlige historikere, der har skrevet om landbrug og landboforhold. Det har formentlig været med til nedprioriteringen af kvinderne inden for landbohistorien. En anden mulig grund kan være, at landbohistorie og landbrugshistorie traditionelt har hængt meget tæt sammen. Da landbruget typisk har været mændenes domæne – i hvert fald de seneste 150 år – er det således automatisk blevet mændenes historie, der er blevet skrevet. Desuden har mændene via deres foreningsaktiviteter efterladt sig de fleste og lettest anvendelige kilder, hvilket igen formentlig har haft betydning for, at det er den mandlige landbohistorie, der er blevet skrevet.

Vi har valgt at bringe to peer reviewede artikler og en erindringsartikel. I den første artikel – “Landbokvinde i limbo” – har Helle Juhl rettet fokus mod gruppen af husbestyrerinder, der indtil for få årtier siden var almindelige på landet. Husbestyrerinderne kunne hverken sidestilles med de gifte husmands- og gårdmandskoner, fordi de udførte et lønnet arbejde på gårdene, eller med de ugifte, besiddelsesløse tjenestepiger og befandt sig derfor i en mellemlig position. I artiklen præsenteres tre forskellige husbestyrerinder, som har det til fælles, at de har arbejdet på et sted gennem mange år. Via en komprimeret beskrivelse af de tre kvinders væren giver forfatteren både en fortælling om tre forskellige kvinders livsverden samtidig med, at kvinderne er eksponenter for tre forskellige grupper af husbestyrerinder. En gruppe, der blev behandlet som jævnbyrdige, og som over for naboer, familie og venner nærmest fungerede som husbondens ægtefælle. En anden gruppe blev tålt og anerkendt for deres arbejdsindsats, men levede ellers nærmest et separat liv i forhold til deres husbond, uden at der var fælles sociale kontakter. En sidste gruppe søgte tryghed for sig selv og deres børn, hvor kvinderne via ansættelsesforholdet opnåede en stabilitet, som de ellers ikke havde kunnet opnå.

I den næste artikel skrevet af Line Jørgensen – “Frilandsmuseets landbokvinder” – analyseres det, hvordan landbokvinden gennem tiden er blevet præsenteret i en museal sammenhæng. Hun viser, hvordan Frilandsmuseet

i de første år efter etableringen i 1897 brugte bygningernes arkitektur til at definere den nationale danske bondekultur, mens befolkningen på landet – herunder landbokvinderne – næsten var fraværende. Senere i det 20. århundrede øgede Frilandsmuseet sit fokus på landbosamfundets sociale forskelle, men det blev kun delvist afspejlet i den måde, landbokvinderne blev fremstillet på i museets kataloger og *Nationalmuseets Arbejdsmark*. I den sidste del af artiklen vises det, hvordan landbokvinden gennem de seneste årtier har fået stigende betydning i takt med, at museet har “menneskeliggjort” sin formidling, men forfatteren understreger, at det fortsat er et næsten uudforsket område.

Da Landbohistorisk Tidsskrift også har som formål at udgive kilder til studier af landbohistorien, indeholder dette temanummer desuden en transskription af Elise Jensens håndskrevne erindringer. Elise Jensen (1865-1940) var gårdmandsdatter og siden gårdmandskone i det vestjyske sogn Velling. Hun var stærkt forankret i traditionelle landboværdier, men samtidigt levende optaget af sin samtid og dens udfordringer, og hun engagerede sig da også i de første lokalpolitiske råd, hvortil de danske kvinder blev valgbare i begyndelsen af 1900-tallet. Hendes erindringer fortæller om en landbokvinde, for hvem arbejdet med hus, høns og have ikke var nok, men som på lige fod med landbosamfundets organisationsvante mænd engagerede sig i samfundets udvikling.

God læselyst!

Jens Wendel-Hansen
Merete Bo Thomsen
Michael Nobel Jakobsen
Mogens Rostgaard Nissen

Helle Juhl

Landbokvinde i limbo

Om husbestyrerindernes mellemværen i det 20. århundredes landbokultur

Begrebet landbokvinde knyttes historisk mest til den gifte gårdmands- eller husmandskone, der socialt, kulturelt og økonomisk fremstår som et mere eller mindre privilegeret modbillede til den ugifte og besiddelsesløse tjenestepige. I den landbohistoriske og kvindehistoriske forskning har disse to kvindetyper tilsammen tegnet forståelsesrammen for kvinders liv på landet. Fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1960'ernes industrisamfund ser man imidlertid et betydeligt antal landbokvinder befinde sig i et limbo – en økonomisk og sociokulturel mellemtilstand – som husbestyrerinder for gårdejere og husmænd. I denne artikel belyses husbestyrerindernes mellem spil i landbokvindernes kulturhistorie, årsagerne til deres 'rise and fall' samt den konkrete og eksistentielle betydning af deres væren i en mellemposition.

“Husbestyrerinde søges” var førhen en hyppig overskrift i avisernes rubrikanoncer, men er i dag forsvundet ud af både pressehistorien, kvindehistorien og kulturhistorien. I lighed med annoncer inden for andre huslige erhverv som husassistenter, køkkenpiger og husjomfruer. Herved indgår husbestyrerinderne i husmødrenes, den huslige bevægelses og det huslige arbejdsmarkeds værdi- og betydningsskred ved industri- og velfærdssamfundets afgørende gennembrud i sidste halvdel af det 20. århundrede.¹ I 1950 udgjorde husbestyrerinderne ifølge Danmarks Statistik lidt over 24.000 kvinder.² Tyve år senere var de gledet ud af statistikken som selvstændig gruppe og indgik i samlebetegnelsen 'husassistenter', der nu kun talte 7.500 personer, heraf de 6.000 under 20 år, hvoraf næppe mange har været ansat som husbestyrerinder, men snarere som ung pige i huset.³ Ved årtusindskiftet var husbestyrerindetitlen for langt de flestes vedkommende – hvis de endnu levede – erstattet af en civilstatus som ugift folkepensionist.

Men endnu kunne man i 1960'erne, hvor overtegnede voksede op på Københavns vestegn, i landsognet Greve, møde aktive husbestyrerinder, og mindet om en af disse, min mors gode veninde Misse, som netop i 1950 fandt forsørgelse til sig selv og sin spæde dreng ved at tage plads som husbestyrerinde hos en lille, selvstændig frilandsgartner, fik mig i 2007 til at opspore og interviewe en række ældre kvinder, der alle havde en fortid eller endnu virkede som husbestyrerinder. Desuden afsøgte jeg forskellige kilder om emnet såsom

Plads tilbydes - kvindelige

Husbestyrerinder

Husbestyrerinde, flink og dygtig, som kan påtage sig husførelsen på ny og vellindret gård på 50 tdr. ld. i Midtsjælland, husstand 3 personer, kan 1. nov. få en selvstændig plads. **Thorkild Nielsen**, Bjergvangegård, Agerup, Borup.

Husbestyrerinde søges til mindre landbrug på Vardeegnen. Husstand 1 person. **Niels Kr. Pedersen**, Bahl pr. Outrup. Tlf. Outrup 152 x.

Husbestyrerinde kan få plads 1. november under selvstændige forhold på gård ved Kolding. 2—3 pers. Anb. og lønkrav til **Th. Thorndahl**, Vranerupgård pr. Ejstrup, tlf. Lunderskov 187 x.

Husbestyrerinde. En flink og dygtig, ung pige kan til 1. november få plads på en gård på Nordfalster, 54 tdr. ld. Husstand 3 personer. Nærmere oplysninger med lønkrav og evt. anbefalinger bedes sendt til **gdr. Hans Chr. Ebbe**, Skovby pr. Nr. Aislev. Tlf. Sortsø 36.

Husbestyrerinde, flink og pålidelig, som vil påtage sig husførelsen på en gård, kan fra 1. novbr. få plads, 3 pers. Ingen storvask. Tilbud med lønkrav til **gdr. Hans Jørgensen**, Ashøj. Tlf. Køge 374 u.

Husbestyrerinde søges til 1. november på mindre gård, Østlolland. Nær byen. Husstand en person, megen frihed og god løn gives (haft nuværende i 4½ år). Billet mrk. 1179 modtager **Landsbladet Vort Landbrug**, Platanvej 28, V.

Husbestyrerinde. En dygtig pige, gerne K.F.U.K., som kan forestå madlavning og hjælpe lidt til ude på en mindre gård på Østfyn, kan få plads 1. november. Billet mrk. 1172 modtager **Landsbladet Vort Landbrug**, Platanvej 28, Kbhvn. V.

Husbestyrerinde kan få plads til 1. novbr. på en gård på 50 tdr. ld., Holbøkeggen. Husstand 2 voksne **Berte Thomsen**, Marke, tlf. Svinninge 47 y.

Husbestyrerinde. Som sådan er plads ledig 1. novbr. på ny middelstor gård. Husstand 2 personer. Ansøgning med lønkrav evt. anbefalinger sendes til **M. Ladefoged**, Koldby, Samsø.

Husbestyrerinde. En flink og dygtig pige (helst fra landet) antages 1. november til en gård på Ringstedegnen. 60 tdr. land. Husstand 2 personer. Billet mrk. 1180 modtager **Landsbladet Vort Landbrug**, Platanvej 28, V.

Husbestyrerinde. 1. november søges en flink, dygtig og velanbefalet pige, ca. 25—35 år, på en gård på 65 tdr. ld. — husstand 4 personer — pige fra landbohjem foretrakkes. Forpagter **Sv. Larsen**, Vestergård, Karlslunde—Taastrup, tlf. Karlslunde 71.

Husbestyrerinde, helst landmandsdatter, søges 1. november på en gård på Koldingegnen (157 tdr. ld.). Her er elektrisk komfur, køleskab, frysebox, røremaskine m. m. Husstand 4 personer. **Ivar Beesen**, „Stenbrogård“, Knudsbøl pr. Jordrup. Telefon Jordrup 13.

Husbestyrerinde. Som sådan kan en flink og dygtig pige få plads 1. november på en mindre gård i det nord-vestlige Jylland, nær købstad, god lejlighed med centralvarme. Husstand 1 person. Billet mrk. 1176 modtager **Landsbladet „Vort Landbrug“**, Platanvej 28, V.

Kokkepiger

Jomfru-kokkepige. På grund af sygdom er pladsen ledig til 1. november for en interesseret og dygtig jomfru-kokkepige, som kan påtage sig al madlavning. Husstand 2 personer samt stuepige. Nærmere ved henvendelse til konsulinde **Ella Smith** Farinmagav. 1, Næstved. Tlf. Næstved 697 A.

Kokkepige. Ung pige, vant til daglig madlavning, kan få plads 1. november på Lautrupgård pr. Skovlunde ca. 12 km fra Rådhuspladsen, v. S-station. Husstand 8—10 personer. God løn til en dygtig pige. Henv. til **fru Erna Larsen**, tlf. 94 40 46.

Kokkepige og stuepige. 2 flinke og dygtige unge piger i 20-års alderen søges 1. november til Tystofte forsøgsstation, Skælskør, **Gerd Rasmussen**, tlf. Skælskør 141.

Kokkepige el. yngre husjomfru. En elskværdig og interesseret ung pige, helst over 20 år, også gerne ældre, søges 1. novbr. Henvendelse til **fru Paula Hansen**, Barfredshøj pr. Hedehusene. Tlf. 99 17 46.

Kokke-enepige. For ung pige, ikke under 20 år, hurtig og absolut velanbefalet, er stilling ledig på større gård. Der forlanges høflighed og omgængelighed, sans for propædi og orden og kendskab til dagligere madlavning samt alm. deltagelse i forhåndenværende inde-arbejde sammen med husmoderen. Stort, hyggeligt værelse og frie, gode forhold garanteres. Svarer Deres kvalifikationer til disse krav, kan skriftlig henvendelse foregå til propr. **Axel Krag Jespersen**, Trannerupgård, Skælskør.

Figur 1. I de første årtier efter krigen kunne man endnu se talrige stillingsannoncer målrettet husbestyrerinder. Eksemplet er taget fra *Landsbladet Vort Landbrug*. Kilde: *LandbrugsAvisens arkiv*, Axelborg, Vesterbrogade 6D, 1620 Kbh. V.

arkiverede erindringer, etnologiske undersøgelser, statistiske og demografiske beskrivelser, gamle aviser og blade, biografier, social- og kvindehistoriske værker, publikationer vedrørende den huslige bevægelse og diverse skønlitteratur, hvori husbestyrerinder indgår som fiktive figurer og således kan bidrage med normative og psykologiske aspekter af emnet. Resultatet forelå i efteråret 2008 i bogen *Husbestyrerinde søges ... Ni kvindefortællinger fra det 20. århundrede*, som dels belyser emnet gennem personlige beretninger, dels væver disse ind i en generel kvindehistorisk fortælling.

Det er fra arbejdet med denne bog og fra studier på Institut for Historie og Institut for Kultur og Formidling på SDU, at denne artikel baserer sig. Emnet er dog indsnævret til kun at omfatte husbestyrerinder, som virkede på landet – på landbrugsejendomme – og dermed indgik i landbokvindekulturen. Der har også været husbestyrerinder i byerne, både som erstatninger for en afdød husmor eller som husligt ansvarlige i miljøer, hvor konen havde sin egen karriere, eller hvor der blot var råd til at betale sig fra det huslige arbejde.⁴ I bogen indgår da også interviews med den type husbestyrerinder, men i denne sammenhæng er fokus på husbestyrerinder i landbokulturen. Det vil sige kvinder som min barndoms Misse, der foruden at tage sig af det huslige hjalp med i gartneriet. Ligesom en medhjælpende hustru – men uden at være det.

I det følgende vil jeg belyse disse ugifte og ubemidlede landbokvinders faktiske og eksistentielle *væren* i et kvindefællesskab, der sædvanligvis afgrænsedes af de gifte landmandskoner og tjenestepigerne, og hvori husbestyrerinden indtog en mere diffus og udefinerbar mellemposition – i et slags eksistentielt limbo så at sige. Med udtrykket *væren* menes husbestyrerindens selvopfattelse i forhold til identitet, social status og emotionel relation til de øvrige medlemmer af husstanden, men også den *væren*, der udspringer af det geografiske sted og miljø, hun levede i. Det sidste i overensstemmelse med nyere stedforskning, som den kommer til udtryk i for eksempel antologien *På sporet af den tabte tid – tid, sted og hjemstavn i det moderne samfund*, hvor Kim Furdal taler om forskellige slags *væren* afhængig af, hvad man er, og hvor man er det. Når landmanden ser anderledes på Vadehavet end naturelskeren, er det fordi hans *væren* i stedet er betinget af hans eksistens der. Eller med den tyske filosof og fænomenolog Martin Heidegger: mennesket er ikke, det eksisterer. I forlængelse heraf er det også interessant at undersøge, om der findes en særlig husbestyrerinde*væren* betinget i det sted, hun eksisterer i.⁵

Feltarbejdet

Husbestyrerinde søges ... Ni kvindefortællinger fra det 20. århundrede er primært formidlet gennem interviews med ni nulevende husbestyrerinder, et par stadig aktive, men de fleste dog forhenværende. Dens præmis og proces minder

derfor om etnologisk feltarbejde. Alle på nær en enkelt, som efter få år giftede sig med sin husbond og således medvirker i bogen for at få belyst netop dette hyppigt forekommende fænomen, har kvinderne virket som husbestyrerinder i årtier, nogle mere end et halvt århundrede.

Under research til bogen kom jeg i alt i kontakt med 15-20 kvinder, der i kortere eller længere tid havde været husbestyrerinder. Kvinderne fandt jeg dels i et gennem flere år indsamlet materiale af avisomtaler af husbestyrerinder i forbindelse med jubilæer, runde fødselsdage, hædring med fortjenstmedaljer og så videre, dels via en efterlysning i kvindebladet *Femina*. Udvælgelsen af de endelige ni afspejlede ønsket om en bred og mangfoldig repræsentation af husbestyrerinder, både i forhold til alder, miljø, social og uddannelsesmæssig baggrund, eventuel forsørgerstatus, anciennitet og arten af deres virke.

Desuden skulle kvinderne være åbne og indforståede med at få deres fortælling publiceret. Jeg overvejede at interviewe kvinderne anonymt, men det ville have krævet et omfattende røgslør over mange afgørende faktorer og omstændigheder ved deres beretninger og dermed tab af autencitet. Et eksempel herpå er Ester Andersen, som ud over at være husbestyrerinde i mange år passede den lille landcentral i Fjallerslev på Mors. Så mange kombinerede husbestyrerinder/telefonistinder kan den lille Limfjordsø heller ikke opbyde, at hun ikke ville kunne genkendes. Et andet eksempel er husbestyrerinden Marie Jensen på det vestsjællandske gods Kattrup, som med sin legendariske status på egnen som "Kattrups frøken Jensen" ville være omsonst at anonymisere. Endelig ville anonymisering hindre muligheden for at supplere kvindernes beretninger med værdifuldt fotomateriale fra deres liv.

Det giver selvsagt nogle begrænsninger for samtalerne, når anonymitet fravælges. Især i forhold til emner fra intimsfæren. Det seksualmoraliske aspekt ved husbond/husbestyreinde relationen indgår således ikke direkte i beretningerne. Dette er ikke ensbetydende med, at jeg ikke talte med nogle af kvinderne om den fysiske art af deres forhold til husbond, men vel at mærke på den enkeltes præmis og med respekt for deres integritet. En af kvinderne fortalte således om, hvordan hun i hans sidste plejekrævende levetid ikke havde fundet det problematisk at hjælpe ham med personlig pleje, fordi hun jo netop ikke havde haft noget fysisk samvær med ham. Hun var ligesom sygeplejersken på neutral grund. Det faktum, at kvinderne indvilgede i at lade sig interviewe, indikerer desuden, at de næppe havde så meget i klemme. Nogle af de afslag, jeg fik fra andre kontaktede kvinder, kan være begrundet i frygt for at blive udæsket intime, private detaljer.

Bortset fra det skal man som interviewer aldrig forvente – med eller uden tændt mikrofon – at få præsenteret den fulde sandhed om et så ømtåleligt emne. En konstatering, som Susanne Knudsen også gør i *Kvindfolk: En dan-*

markshistorie fra 1600 til 1980. I et afsnit om kærlighed og sædelighed blandt tjenestepiger på landet omkring år 1900⁶ anfører hun nøgternt, at materialet om dette emne er yderst spinkelt, men at forestillingerne om, hvor let det var at beligge tyendet, stadig hersker i folks bevidsthed. Det gælder også for husbond/husbestyrerinde relationen. Under researchen til bogen oplevede jeg ved flere lejligheder at få præsenteret vitser og skrøner om husbestyrerinder i nonnen og sømanden-kategorien. Så forestillingen om husbestyrerindetilværelsens sædelige implikationer lever i bedste velgående, men derimod ikke forestillingen om, hvordan det i øvrigt oplevedes at være forsørget via huslig tjeneste.

At der ofte har været seksuel kontakt mellem husbond og husbestyrerinde, vil man nok bedst kunne få indblik i gennem systematiske studier af kirkebøger og faderskabssager – eller måske blot et genealogisk eftersyn af ens egen slægt – men jeg har begrænset dette aspekt til en enkelt andenhåndsberetning i bogens indledende, forklarende kapitel. Fortalt af en datter til en af de husbestyrerinder, der netop ikke ønskede at medvirke. Datteren var frugten af moderens forhold til en søn på den gård, hun var ansat på. Derudover giver Agnethe Birger Madsens bog *Ægte historier om uægte børn* fint indblik i problemstillingen. I øvrigt fik samtlige kvinder interviewene til godkendelse før offentliggørelse. Dette blot som en yderligere understregning af beretningernes generelt subjektive kildekarakter.

Samtalernes fokus har været rettet mod kvindernes familiære, sociale og uddannelsesmæssige baggrund, årsagerne til, at de blev husbestyrerinder, husstandens og ansættelsesforholdets karakter, arten og omfanget af deres arbejde, om de bragte børn med ind i ansættelsen, om husbond havde børn, om deres indbyrdes adfærds- og omgangsformer, om de havde ledelsesfunktioner over for andre tjenestefolk, om sociale relationer i nærmiljøet, om deltagelse i aktiviteter uden for husstanden, om graden af kontakt til deres egen familie, om eventuelt supplerende arbejde uden for hjemmet og om deres økonomiske og sociale situation i tilfælde af husbonds død eller anden årsag til fæstets ophør.

Netop den sidste faktor – manglen på social sikring gennem en vielsesattest, og hvad det indebærer af faktiske og eksistentielle implikationer for den forsørgede husbestyrerinde – har jeg fundet afgørende at få belyst. Men også den følelsesmæssige binding og forpligtende norm, der kan følge af at træde ind som reservemor for en moderløs børneflok. Ja, måske blot som uundværlig medhjælp på det lille landbrug eller frilandsgartneri. Der var ikke altid kun økonomiske og arbejdsrelaterede bindinger på færde i husbond/husbestyrerinde-forholdet. Gensidig afhængighed og omsorg for hinanden er *også* en slags følelsesrelation, som Niels Kayser Nielsen har været inde på i artiklen “Når bønder elsker” i et tidligere nummer af dette tidsskrift.⁷

At få belyst de psykologiske, adfærdsmæssige og normative aspekter af husbestyrerindetilværelsen har ligget som en væsentlig motivation bag og hensigt med interviewene. En afsøgning af husbestyrerindernes habitus, så at sige.⁸

De historiske forudsætninger

I denne artikel skal vi se nærmere på tre af disse kvindeskæbner og deres habitus, men forinden er det nødvendigt med et kig på de historiske forudsætninger.

Som udgangspunkt er tilgangen til emnet og afgrænsningen heraf hæmmet af, at der ikke specifikt er forsket i husbestyrerinderne og deres kulturhistorie. De er sporadisk omtalt i forskellige faglitterære værker. For eksempel omtaler Johannes Steenstrup i 1917 i *Den Danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor* vanskeligheden med at afgøre, om 1700-talsudtrykket 'Jomfruen i Huset' dækkede over en datter af huset eller en husholderske, hvilket indikerer en lang historisk tradition for husholdersker, men ikke siger noget om deres status og sociale position.⁹ Susanne Knudsen omtaler i *Kvindfolk 1: En danmarkshistorie fra 1600-1980* husbestyrerinden i sammenhæng med skæbnen som enlig mor omkring år 1900. Kom den unge tjenestepige i byen galt af sted, kunne hun: "foretrække en bortgemt husbestyrerindetilværelse på landet."¹⁰ Endelig omtaler Tinne Vammen byborgerskabets husbestyrerinder i *Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880-1920*, hvor husbestyrerinderne udgrænses fra tjenestepigerne ved at være ansat på funktionærlignende betingelser ligesom guvernanter og privatlærerinder og således ikke omfattet af tyendeloven.¹¹ Ingen af omtalerne bringer os nærmere ind på livet af husbestyrerinderne, ud over at opfattelsen af dem har varieret over tid, sted og sammenhæng samt formidlingens udgangspunkt

En nøjere indkredsning af husbestyrerindernes kulturhistorie må derfor bero på en afsøgning af den demografiske og kulturelle udvikling forud for og i løbet af undersøgelsesperioden, som er det 20. århundrede. De ni kvinder i bogen er født i århundredets første halvdel, nærmere betegnet mellem 1917 og 1943. Alle er de vokset op på landet og flere af dem på mindre landbrug. De er fra en tid, hvor Danmark rummede næsten en kvart million landbrug, og en femtedel af den arbejdende befolkning var tilknyttet landbruget.¹² Og desuden fra en tid, hvor husmoridealet og den huslige bevægelse var normdannende. På tærsklen til halvtredserne var omkring 25.000 landbokvinder organiseret i lokale husholdningsforeninger,¹³ og dertil kom byhusmødrene i husmoderforeningerne. Endelig er de fra en tid, hvor de familiebårne erhverv med familiens egne medlemmer plus nogle få ansatte organiseret i små selvstændige enheder var udbredt, det være sig inden for landbrug, fiskeri, håndværk, handel og service. Selvstændighedskulturen stod stærkt i første halvdel af det 20. århundrede. I 1948 havde Danmark over 100.000 selvstændige, i 1990 kun en tredjedel heraf.¹⁴

Forudsætningerne for den udvikling var etableret i århundredet før. 1800-årene var kendetegnet ved store politiske og strukturelle forandringer, som på mange områder ændrede livsformer og kulturelle mønstre radikalt. Både for mænd og kvinder. Landbrugsreformer, folkestyre, økonomisk vækst, industrialisering, befolkningstilvækst, højere levealder, fri næringslov, husholdsfamiliens afløsning af kernefamilien og den store vandring af unge – og her især kvinder – fra land til by i slutningen af det 19. århundrede er alle faktorer, som må tænkes med i forståelsen af husbestyrerindekulturens *rice and fall*. Husbestyrerinderne er også en del af fortællingen om det moderne Danmarks udvikling.¹⁵

Den vej, som 1800-tallets piger fra jævne kår fulgte, var overvejende den huslige, hvilket vil sige som tjenestepiger, husassistenter, husjomfruer og så videre. En livsform baseret på kost og logi i bytte for arbejde, suppleret med en lille pengeløn, og desuden en måde at blive oplært til en fremtid som gift og forsørget husmor. Ikke mindst sidst i århundredet tog husmoridealet form, understøttet af en gryende husholdningsbevægelse, der dels skulle professionalisere og højne det huslige arbejde, dels sikre borgerskabet huslig arbejdskraft.¹⁶

Men langt fra alle kvinder endte med at blive gift, andre blev eneforsørgere som følge af dødsfald, skilsmisse eller graviditet uden for ægteskab. Omkring århundredskiftet var der således et betydeligt kvindeoverskud, især i byerne. I 1901 udgjorde overskuddet 64.000 kvinder, ti år senere 91.000.¹⁷ Blandt disse tusindtallige ugifte kvinder, hovedparten med en vis huslig erfaring, har husbestyrerindekulturen sit væsentligste udspring.

Dermed kan husbestyrerinderne også til en vis grad ses som en udløber af gengiftets ophør og nye ægteskabsmønstre. Som Niels Kayser Nielsen påpeger i "Når bønder elsker", er en af årsagerne til gengiftets ophør i sidste halvdel af det 19. århundrede den større tilgængelighed af tjenestefolk og husbestyrerinder som følge af bedre levevilkår og en betydelig befolkningstilvækst. Man behøvede ikke haste ind i et nyt ægteskab, når ens hustru døde.¹⁸ Forsørgelsesægteskabet, der i vid udstrækning havde sikret kvinder socialt, var ved at blive afløst af det kærlighedsbaserede ægteskab – med flere ugifte kvinder til følge.

Givetvis har der også, som Johannes Steenstrups omtale afspejler, eksisteret husholdersker i gengiftets storhedstid, men en følge af de nye ægteskabsmønstre var en voksende kultur af ugifte kvinder, der klarede sig ved at holde hus for andre. Det var den udvej, de havde, hvis de ikke havde mulighed for eller lyst til at gå lærerindevejen, blive sygeplejerske, telefonistinde eller et af tidens andre typiske kvindeerhverv.¹⁹ Dybest set kan husbestyrerinderne ses som et restprodukt fra husholdsforsørgelsens tid, og for at gøre en dyd af nødvendigheden og i pagt med tidens huslige bevægelse, lød husbestyrerinde

pænere og mere professionelt end husholderske. Hvilket også kan forklare, hvorfor for eksempel Salmonsens Konversationsleksikon fra 1893 ikke rummer nogen forklaring på begrebet husbestyrerinde; hun var endnu for 'ny' til at vække leksikal interesse.²⁰

Sporadiske erindringsblik

Men at hun fandtes på Salmonsens tid, kan man finde spor af i en lille håndfuld erindringsblik og levnedsskildringer fra perioden. Det gælder for eksempel Marie Dorthea Bengaards barndomserindring fra en stor kolonial- og produkt-handel i Randers i slutningen af 1800-årene, hvor husholdningen blev styret af en husbestyrerinde med adskillige tjenestefolk til hjælp. Et andet eksempel fra samme periode er Hansine Riise-Knudsens barndomserindring fra København, hvor faderen, der var enkemand og styrmand, prøvede sig frem med flere husbestyrerinder, før han fandt den rette i skikkelse af en kahytsjomfru. Hun, der selv var ugift mor, tilbød at tage pladsen, hvis hun måtte få sit eget barn med. Endelig er der en førstehåndsberetning fra Johanne Dorthea Nielsen, født i København i 1875, som efter flere huslige pladser blev husbestyrerinde gennem tre årtier for en ældre københavnsk frøken.²¹

Beretningerne afspejler ikke blot husbestyrerindekulturens rodfæste i tiden før og efter 1900, men også at der var flere tilgange til gerningen og forskellige måder at udleve den på. Man kunne være en funktionærlignende husbestyrerinde som i den randrusianske kolonial- og produkthandel, man kunne være enlig mor på jagt efter forsørgelse, og man kunne være ugift frøken i ly hos en ældre medsøster.

For mange husbestyrerinder endte det med at blive en livslang gerning, som de følte sig både forpligtede på og til tider også emotionelt forbundne med. Det gjaldt for eksempel husbestyrerinden og kogeboogsforfatteren frøken Jensen, som trods forfatterskabets store afkast vedblev at være husbestyrerinde i det københavnske borgerskab til sin død i 1923. Uddannet på Zahles Kogeskole tilhørte frøken Jensen skaren af professionelle huslige kvinder, der som alternativ til ægteskab søgte pladser som husjomfruer eller husbestyrerinder i velbemidlede husholdninger. Her kunne de udleve deres ambitioner fagligt som socialt. For den forældreløse værtshusholderdatter frøken Jensen var pladsen hos Jørgen Melchior, skolebestyrer og enkemand til fem børn, et betydeligt skridt op ad den sociale rangstige og desuden en erstatning for det familieliv, hun selv savnede. Det sidste i så høj grad, at hun af egen lomme betalte for yngstebarnet Lauritz' uddannelse til operasanger.²²

Frøken Jensens historie er dog unik. For de fleste var husbestyrerindegerningen, som Susanne Knudsen betoner det, primært en forsørgelsesudvej. En måde at få tag over hovedet og mad til sig selv og eventuelle medbragte børn.

Eller, som for omtalte kahytsjomfru, en genvej til ægteskab. Hun endte nemlig som styrmandskone og stedmor til lille Hansine. Sådan gik det for rigtig mange husbonder og deres husbestyrerinder, hvilket mange med slægtshistorisk interesse kan bevidne.

Med fremkomsten af de statistiske årbøger bliver det nemmere at få overblik over husbestyrerindefænomenet. I 1901-udgaven var der registreret knap 21.000 kvinder beskæftiget som husholdersker og det vel at mærke, mens landegrænsen gik ved Kongeåen. Tyve år senere, hvor husbestyrerinderne/husholderskerne blev talt sammen med husjomfruer, oldfruer og økonomer²³, var tallet vokset til 31.000. Stigningen skyldtes næppe kun den fælles registrering, men nok så meget tilgangen af Sønderjylland ved genforeningen i 1920 samt det voksende kvindeoverskud. Tre årtier senere, ved folketællingen i 1950, androg husbestyrerinderne – som de nu var anført som – cirka 24.000 kvinder.²⁴

Selv om det statistiske materiale skal tolkes varsomt som følge af de skiftende måder at registrere huslig arbejdskraft på samt den skævhed, der kan opstå ved, at en tjenestepige avancerede til husbestyrerinde i den samme husholdning, men ikke nødvendigvis efterfølgende registreredes som sådan, ligesom kvinder, der som husbestyrerinder eller skyggetanter hos slægtninge næppe heller altid taltes med, afspejler tallene en forholdsvis stabil forekomst af husbestyrerinder i hele århundredets første halvdel. Og vel at mærke især på landet, hvor de fleste husbestyrerinder var registreret og husbestyrerindeskulturen levede længst, blandt andet som følge af et stort antal ugifte mænd. I 1950 var der over 120.000 ugifte mænd over 25 år i landdistrikterne.²⁵

Træk fra landbokvindernes og tjenestepigernes kulturhistorie

Ude på landet indgik husbestyrerinderne, fraset de relativt få ansat hos håndværkere og handlende i landsbyerne, i en landbokvindekultur bestående af gifte gårdmands- og husmandskoner samt fæstede tjenestepiger. Disse to kvindetyper er der i modsætning til husbestyrerinderne forsket betydeligt i.

Både den gifte bondekone og de ugifte tjenestepiger var i hele det 19. århundrede og langt op i det 20. århundrede vitale for driften af et landbrug. Begge varetog afgørende opgaver i husholdningen samt i mark og stald. Eller ude som inde, som det hed. Mændene pløjede, harvede, såede, høstede, kørte møg og så videre med brug af heste og redskaber, mens kvinderne hjalp til i roerne, rev hø, bandt neg, malkede med mere foruden al arbejdet med at forarbejde gårdens naturalier til brug for den daglige husholdning. Oplæringen til de forskellige opgaver foregik fra barnsben, først fra mor til datter, siden fra madmor til tjenestepige. At være tjenestepige sås som et kvalificerende stadium mellem barndommen og en fremtid som gift husmor.²⁶

I dyrkningsfællesskabets tid indgik kvinderne i et feminint landbofællesskab, som efter landboreformernes udskiftning af jorderne og udflytning af gårdene til det åbne land opsplittedes. Men på den enkelte gård bestod det, om end i mindre skala og med en klar forskel på den gifte og ugifte kvindes arbejds- og ansvarsområde. Som ansvarlig for forarbejdelsen af gårdens naturalier arbejdede madmoderen i mindre grad i mark og stald. Det gjorde tjenestepigerne, som typisk startede dagen med at malke og muge, før de skulle fyre op i komfuret, hente vand, forberede davre og så videre i forbindelse med høsten og andre særligt travle tider arbejdede de også mere med i marken end madmoderen, som havde hovedansvaret for husholdningen og skulle sørge for de daglige måltider.

Helt ind i det 20. århundrede var der tale om et nært arbejdsfællesskab mellem madmor og tjenestepiger. Som Marianne Groth Bruun beskriver det i *Kvindfolk 1: En danmarkshistorie fra 1600-1980* er det i landbokvindekulturen: "oftest lighedene i kvindearbejdet, der træder frem, uanset kvindernes forskellige sociale og økonomiske vilkår."²⁷ Skønt forskel i status mellem den gifte og ugifte landbokvinde delte de de samme grundvilkår, nemlig ansvaret for gårdens reproduktive opgaver i en patriarkalsk kultur, hvor kvinder regnedes for det halve af mænd – for eksempel i aflønning – og desuden var underlagt husbonds myndighed.²⁸

Med selvejets og gårdbrugenes konsolidering gennem det 19. århundrede – som i øvrigt var medvirkende til, at et voksende antal ubemidlede landboere vandrede mod byerne²⁹ – ændredes også forholdet mellem madmor og hendes tjenestepiger. De gifte landbokvinder begyndte i de første årtier af det 20. århundrede at organisere sig i husholdningsforeninger og krængede også madmortitlen af sig til fordel for landhusmor med forbillede i byborgerskabets familie- og husmorideal.³⁰ Men tjenestepigerne på landet fulgte ikke i sporet af deres medsøstre i byerne, som i disse år begyndte at organisere sig i fagforeninger, hvilket delvis kan forklares ved, at tjenestepigerne på landet ofte var husmands- og gårdejerdøtre, der forventede selv at blive gift med en selvstændig landbruger, men også af det generelle faktum, at den faglige organisering aldrig vandt indpas i landbokulturen.

I løbet af det 20. århundrede knyttedes landbokvindebegrebet primært til den gifte husmands- og gårdmandskone, som gennem husholdningsbevægelsen søgte at udvikle og befæste sin betydning og status. Hele den huslige bevægelse, i by og på land, havde som ideologisk sigte at gøre det huslige arbejde anerkendt som et erhverv.³¹ En ny selvbevidst landbokvinde, der tog til møder i husholdningsforeningen og opøvede nærdemokratiske kompetencer gennem bestyrelsesarbejde – mens tjenestepigen passede hjemmefronten – tog op igennem århundredets første halvdel form.³²

Men efter anden verdenskrig og med halvtredsernes mekanisering og en ny stor arbejdskraftvandring fra land til by ændrede landbokvindens rolle sig på ny. På de fleste gårde forsvandt tjenestepigen, og det øvrige folkehold skrumpede også eller forsvandt helt. Landbokvinden måtte igen tage mere del i arbejdet i mark og stald, og familiebruget levede nu op til sit navn ved, at det langt overvejende var familiens egne medlemmer, som udførte arbejdet.³³ Hjemmeboende sønner og døtre hjalp til efter skoletid, men benyttede i øvrigt de nu langt bedre skolemuligheder, som udbredelsen af centralskoler på landet havde udvirket, til at uddanne sig til en anden fremtid end i landbruget.

I tresserne og halvfjerdsenerne begyndte mange landbokvinder at tage arbejde uden for bedriften, og i de sidste årtier af århundredet, hvor en omfattende specialisering og strukturændring af landbruget fandt sted og gjorde bønder til "fødevareproducenter", var det ikke længere noget særsyn, at konen på gården havde sin egen profession som lærer, sygeplejerske, bankassistent med mere.

Fra at have været sindbillede på og kulturbærer af en massiv rural kvindeskultur – af lige så nødvendig og afgørende betydning for det agrare erhverv som den mandlige kultur og med en gennem generationer overleveret kunnen fra mor til datter – er landbokvinden forstået som den klassiske landhusmor, hvis virke er begrænset til gården og husholdningen, på vej til at blive en anakronisme. Og husbestyrerinden i endnu højere grad.³⁴

Men enkelte er tilbage, og tre af dem skal vi se nærmere på. De er forskellige med hensyn til baggrund og måden, hvorpå deres liv og karriere har udfoldet sig, men ens ved at befinde sig i en mellemlig position mellem de gifte gårdsmands- og husmandskoner og de ugifte og besiddelsesløse tjenestepiger. Deres beretninger fremstår som komprimerede udgaver af bogens interviews, fulgt op af en efterfølgende analyse i forhold til de beskrevne eksistentielle problemstillinger.

Den jævnbyrdige

Den første er Karen Nielsen, født 1917 og husbestyrerinde gennem 54 år hos den jævnaldrende ungarl Niels Øvlisen, gårdejer i Saxild syd for Århus. Hun var 30, han et år ældre, da hun blev ansat som husbestyrerinde i januar 1948. Foruden hende var der også igennem mange år skiftende karle ansat, og i et par år omfattede husstanden desuden Niels' gamle far, som Karen passede, til han døde. Det samme gjorde hun med Niels, da han de sidste år af sit liv led af Parkinsons sygdom og blev plejkrævende.

Siden hans død i 2002 har Karen boet alene på gården, der er overtaget af en anden landmand på egnen, men hvor der testamentarisk er sørget for, at hun kan blive boende på stedet til sin død, ligesom hun har arvet en del efter Niels. Flere år før hans død fortalte Niels hende, at han havde sørget for hende, hvis

Figur 2. Ud at tjene efter konfirmationen. Sådan indledte mange unge piger voksenlivet i første halvdel af det 20. århundrede. Kvinden til venstre, Karen Nielsen (født 1917), blev senere husbestyrerinde på en gård i Saxild syd for Aarhus. Privatfoto.

hun ville overleve ham. Hvordan kom han ikke ind på, men det var også nok for Karen, som altid havde ladet Niels råde med hensyn til pengesager.

Karen er eksemplet på en husbestyrerinde, som på mange måder, men ikke alle, var jævnbyrdig med sin husbond. De var lige gamle, begge vokset op på gårdbrug og udgjorde også et socialt par i Saxilds landbokultur. Når der blev budt til gilde hos naboerne, deltog de sammen, og igennem mange somre åbnede de dørene for københavnske ferieborn, ligesom de gifte gårdmandspar gjorde.

Karen blev med årene også en del af Niels' familie, for eksempel holdt de hvert år jul sammen med hans forældre og søskende, og hun var med ved fejring af mærkedage i hans store slægt på egnen. Så integreret var hun i sin husbonds verden, at hun på et tidspunkt bemærkede, at hun (citater): "på en måde selv blev en Øvlisen i årenes løb". Før han døde, havde Niels i øvrigt sagt til hende, at når hun selv skulle samme vej, måtte hun godt komme ned i det store Øvlisen-gravsted på kirkegården skråt over for ejendommen.

Det har Karen endnu ikke helt gjort op med sig selv, om hun vil, eller om hun skal begraves i Asaa i Vendsyssel, hvor hun stammer fra. Men bindingen til Saxild og Øvlisen-slægten er dog så stærk, at hun for nogle år siden forærede sognets kirke en ny messehagel – som en slags taknemlighedsgering for sin skæbne og Niels' økonomiske betænkksomhed over for hende. Da han døde, og der skulle indrykkes dødsannonce, skrev hun "Min kære husbond" i den. Det syntes hun, udtrykte en passende form for nærhed og respekt.

I begyndelsen savnede hun ham også. Eller som hun udtrykker det i interviewet: "*Niels manglede da*". Men hun har ikke sørget over ham, for der var ikke kærlighedsfølelser imellem dem, og efter hans død har hun også nydt friheden ved at være blevet uafhængig. Hun har været på flere små rejser sammen med en søster og med landboforeningens seniorudvalg, hvor hun er medlem.

I det hele taget har Karen i årenes løb opbygget et godt socialt netværk i Saxild, blandt andet fra de mange år, hun deltog i husholdningsforeningens arrangementer. Her følte hun sig blandt ligesindede, for selv om de fleste andre landbokvinder i foreningen var gifte, bestilte de det samme og havde det samme behov for at gøre husholdningen nemmere og bedre. Hun og Niels var også med i en kortklub, der holdt sammen gennem mere end 50 år og på skift spillede i hinandens hjem. Et par af vennerne herfra ser hun stadig.

I en enkelt sammenhæng følte hun sig dog ikke helt socialt accepteret. Det var, da Niels i en årrække sad i sognerådet, og der hvert år blev afholdt en sammenkomst med deltagelse af ægtefællerne. I kredsen af gifte sognerådsfruer følte Karen sig som en fremmed fugl. Det var, som om hun manglede vielsesattestens statusgivende adgangsillet.

Mens ellers har hun ikke savnet at være gift kone på gården. Skønt mange i årenes løb har spurgt, hvorfor de dog ikke bare giftede sig. Faktisk peger

Karen på nogle fordele ved ikke at være følelsesmæssigt bundet til hinanden, men kun praktisk. Rollefordelingen var klar. Hun havde sine klart definerede arbejdsopgaver, nemlig husholdningen og haven, som hun disponerede selvstændigt over. Niels blandede sig ikke i måden, hun førte hus på, og når hun behøvede flere penge til at gå til købmanden for, fik hun det altid. De havde aldrig skænderier om privatforbruget. Da køkkenet skulle renoveres, var det tilmed ham, som insisterede på, at der skulle sættes kraftstik af til en opvaske-maskine, selv om Karen ikke fandt det nødvendigt.

Til gengæld indviede han heller ikke hende i sine økonomiske dispositioner. Han kunne komme hjem med en ny bil, uden at hun anede, han gik med planer om at skifte den gamle ud, og alle dispositioner med gårdens drift samt med udstykning af sommerhusgrunde, som han på et tidspunkt foretog, var Karen helt uden for indflydelse på. Men at hun i øvrigt beundrede ham for hans forretningssans og økonomiske tæft, lagde hun ikke skjul på. Niels sad godt i det, helt anderledes end det, hun kendte hjemmefra. Hun var vokset op på en sandjordsgård, der knap kunne brødføde familien; hos Niels på den fede østjyske muld var der anderledes velstand, og han var blandt de første til at mekanisere. Et billede fra 1950'erne med Karen stående på forhjulet af en ny Buch traktor vidner om fælles glæde og stolthed ved nyanskaffelsen. For Karen var rejsen fra Asaa til Saxild et par etager op med den sociale elevator.

Alligevel skinner det også igennem, at forholdet til Niels var klart defineret af hendes underlegne rolle som ansat og han som arbejdsgiver og patriark. Da hun blev fæstet, ville hun gerne have sin løn udbetalt en gang om måneden, så hun løbende kunne disponere over den, men han insisterede på at fæste hende på halvårsbasis ligesom karlene. Han kunne ikke se, hvad hun skulle med pengene, når hun fik kost og logi, og hvis hun manglede noget til sig selv i ny og næ, kunne hun bare få forskud. Hvilket resulterede i, at hun ved udbetalingen af det halve års løn ikke havde de store fordringer og kunne spare de fleste penge op. Der gik mange år, før hun begyndte at få månedsløn, og det fandt hun lidt ydmygende.

Karen følte sig også trådt på, da Niels holdt op med at lønne hende, da hun begyndte at få folkepension: "Det gjorde noget ved min selvopfattelse ikke læn-gere at få løn, selv om jeg gjorde det samme arbejde som hidtil, men det tror jeg ikke, Niels helt forstod". Han var ifølge Karen en lidt lukket natur, ikke af store ord og heller ikke typen, der strøede om sig med ros og anerkendelse, men til gengæld stabil og ordholdende. Trods disse knaster i deres indbyrdes forhold, overvejede hun dog aldrig for alvor at rejse fra pladsen. Dels fordi hun var faldet godt til i Saxild og havde fået mange venner der, dels fordi hun og Niels i det store hele kom godt ud af det med hinanden. For eksempel havde de begge en passion for at samle puslespil, og på deres ældre dage, hvor de i nogle

Figur 3. Karen Nielsen på hjulet af en ny Buch traktor tilhørende hendes husbond, gård-ejer Niels Øvlisen i Saxild. Børnene er dels nabobørn, dels københavnske ferie børn, som hvert år kom på sommerferie hos Karen og Niels. I dag bor hun alene tilbage på gården. Privatfoto.

år passede en lille nabopige nogle timer om dagen, nød de en slags bedsteforælderrolle sammen. I den lille piges nærvær så hun en mere blød og følsom udgave af sin husbond.

Hvad angik nyanskaffelser til stuehuset eller moderniseringer følte Karen sig anerkendt. På hendes foranledning blev der slået to stuer sammen, og som omtalt var der også højt til loftet hos Niels, da køkkenet skulle moderniseres i 1970'erne. I de første år på gården sov Karen i et pigekammer ved bryggerset, men da det blev lavet om til badeværelse, flyttede hun i et gæsteværelse bag stuerne, og efter yderligere nogle år fik hun en lille lejlighed ovenpå med eget toilet. Efter Niels' død er hun igen flyttet nedenunder, så hun slipper for trappen.

Men hun viser gerne gæster ovenpå for at de kan se de mange opklistede puslespil og den omfangsrige anetavle af Øvlisen-portrætter, som hænger i snorlige rækker på en væg. Og nede i stuen hænger hendes eget 50 års-diplom fra Hads Herreds Landbrugsforening samt et bevis på Dronningen Fortjenst-

medalje i glas og ramme. Begge dele modtog hun i 1998, og ved samme lejlighed blev der holdt åbent hus med over 50 gæster. Naboerne tog initiativet til fejringen, og det var også dem, der havde indstillet Karen til fortjenstmedaljen. For som Karen runder af: *“Den slags havde Niels ikke opmærksomhed for”*.³⁵

Analyse:

Karens husbestyrerindetilværelse var præget af, at hun generelt følte sig socialt accepteret og på jævnbyrdig grund med sin husbond, hans familie, naboer og venner. Men også af en klar bevidsthed om, at hun var i et ansættelsesforhold og dermed Niels' underordnede. Derfor sårede det hende også, da han så at sige brød kontrakten med hende ved at indstille aflønningen, da hun blev folkepensionist. Ved få lejligheder havde hun følt sig udenfor i forhold til de gifte landbokvinder, men omvendt havde hun også værdsat den frihed, der lå i ikke at have blandet følelser og økonomi sammen i hverdagens arbejdsfællesskab. På nær disse enkelte mislyde gav hun udtryk for at have fundet sin plads i livet. Husbestyrerindegerningen havde tilfredsstillet hendes behov for at have selvstændigt husligt ansvar, ligesom hun havde sat pris på den velstand, der var på ejendommen, og at Niels hørte til en af egnens driftigste og mest fremsynede landmænd.

Før pladsen hos Niels havde hun i mere end 15 år tjent i huset – både på landet og i byen – og overvejende i hjem tilhørende de øverste socialklasser. Ved at blive husbestyrerinde hos Niels tog hun dels konsekvensen af, at hun som 30-årig endnu ikke var blevet gift, dels slap hun for at have en frue over sig, som hun forklarede det. Landbomiljøet kendte hun indgående fra sin opvækst, men i en mere nøjsom udgave end i Saxild. Hos Niels fik hun så at sige lidt fra begge verdener: et velkendt landbokvindelig, økonomisk tryghed – hvis hun ellers underordnede sig – og med tiden en stedbundethed, der både knyttede sig til gården og landsbyen samt til naboer, omgangskreds og hendes husbonds slægt på egnen. Og det så udtalt, at hun overvejer at blive stedt til hvile iblandt dem. Karen hører til, ikke på, men *i* stedet, hvor hun kom til for 65 år siden, og det præger på alle måder hendes væren. Karen føler sig ikke som tyende, og eksistentielt placerer hun sig tættere på den gifte landbokvinde end den ugifte tjenestepige.

Den tålte

Husbestyrerinde nummer to er Marna Hansen, født i 1942 i et landarbejderhjem i Svanninge lidt uden for Faaborg. Ældst af en flok på syv piger og fra hun var otte-ti år vant til at hjælpe til med børnepasning, roehakning, slagtning og vask både hjemme og for andre. I 1960 blev hun fæstet som husassistent på den nærliggende Bjørnemoesgård hos den ældre fru Laura Clausen, der drev

gården sammen med en ugift søn, Jørgen, på 43 år. Desuden omfattede husholdet på det tidspunkt en karl. Marnas arbejde bestod i at bistå fru Clausen med husholdningen, hun skulle ikke hjælpe til i landbruget. Fru Clausen var kendt som en dygtig landhusmor, og Bjørnemossegård var på den tid et mønsterbrug.

Et par år efter blev Marna imidlertid gravid i forbindelse med et forsamlingshusbal, men uden udsigt til at blive gift med faderen. De var ikke kærestes. Hun fik dog lov at blive i pladsen på Bjørnemossegård. Efter fødslen kom barnet på et spædbørnshjem med henblik på bortadoption, men Marna var dybt ulykkelig, og det endte med, at hun fik sin lille pige hjem igen. Eller som fru Clausen udtrykte det: "Her på gården sælger vi ikke spædbørn". Marnas minde om fru Clausen er præget af stor veneration. Det er hende, hun har lært alt om husholdning af, og hun priser også hendes menneskelighed og livskundskab. Af fru Clausen har Marna lært, at man gerne må strække sig langt, men man skal også huske at sige fra. Så mange år efter betegner hun Laura Clausen som "*næsten en mor for mig*".

Da fru Clausen døde i 1968, overtog den nu 51-årige Jørgen Clausen egenhændigt driften, og Marna og datteren Anne-Marie blev der også, nu som husbestyrerinde med barn. Der var ikke længere karl på gården, og i stedet hjalp Marna til i landbruget. Hun gav hver dag køerne roer og kørte møg ud, ligesom hun hjalp til i marken, når der skulle hakkes roer og køres hø og halm hjem. Men altid som håndlanger, hun har for eksempel aldrig kørt traktor.

I de første år delte Marna og Anne-Marie værelse sammen, senere fik Anne-Marie sit eget rummelige værelse, så hun kunne få veninder på besøg. Anne-Marie voksede i det hele taget op som en datter af huset, især i fru Clausens tid. Hun, der ingen børnebørn havde fået, kaldte sig trods omgivelsernes undren mormor i forhold til den lille pige, og hun forærede hende også en cykel.

Marna bor i dag i det oprindelige pigekammer i tilknytning til bryggerset, hvor hun i sin tid flyttede ind som helt ung. Bryggerset er i det hele taget Marnas daglige domæne. Her laver hun mad til parret. Bryggersbordet med vask gør det ud for køkkenbord, og indtil år 2000 betjente hun sig af det gamle brændekomfur, men så kom der elkomfur ind. Forandringerne på Bjørnemossegård har i det hele taget været sparsomme i Marnas tid; med centralvarme, køleskab, fjernsyn og vaskemaskine som få undtagelser. Sidstnævnte sørgede fru Clausen for blev købt, inden hun døde. Før da havde Marna anvendt gruekedel og vaskebræt.

De sidste mange år har Marna og Jørgen Clausen delt huset imellem sig. Han lever sit eget liv i stuerne bag køkkenet, Marna i bryggerset og pigekammeret, hvor hun stadig har kommoden fra dengang, hun kom ud at tjene første gang efter konfirmationen. Kun måltiderne mødes de om. De indtages i gårdens gamle folkestue. Jorden er solgt fra og staldene for længst tømt for dyr.

Reelt er gården reduceret til at være parrets bolig. Have og gårdsplads er groet til, for Marnas ryg er nedslidt, så hun orker ikke at holde det pænt mere.

Jørgen Clausen har i de senere år været hårdt ramt efter en hjerneblødning og modtager flere gange om dagen hjemmepleje. Et par år efter hjerneblødningen blev parret gift – rent proforma – for at sikre Marna socialt i tilfælde af hans død. Den eneste mærkbare forskel for hende ved den lejlighed var, at hun hørte op med at få løn. Før havde hun foruden kost og logi fået 2.000 kr. udbetalt efter skat om måneden. Det kunne hun ikke få som gift landbokvinde. I dag lever hun af sin folkepension.

Marna og Jørgen har aldrig udgjort et socialt par. Når Jørgen tog til nabo-gilder eller andre sociale aktiviteter i sognet, blev Marna alene hjemme med strikketøjet. De har arbejdet og spist sammen, men i øvrigt ikke haft nogen samhørighed. Aldersforskellen er ikke hele forklaringen. Sindelaget spiller også ind, anfører hun, og forklarer uddybende, at hun altid har været ret indadvendt, mens han har temperament. Eller havde, for efter hans sygdom og alderdomssvækkelse mærker hun ikke meget til det. Hvis han førhen brokkede sig over et eller andet, lukkede hun bare ørerne og fortsatte sit arbejde. Til hans store frustration. Engang, hvor en nabo undrede sig over, at Jørgen gik for sig selv og skældte og smældte bag et stendige, og følgelig spurgte ham, hvem han skældte sådan ud på, svarede han: “Stenene, for Marna hører jo ikke efter!”

Hun gad ikke sætte sig op imod ham, forklarer hun. Gården var jo hans, han førte ordet. Efter, at Jørgen blev hårdt ramt af sygdom, er rollerne på en måde vendt op og ned imellem dem. Nu tør Marna godt sige fra. Han er blevet afhængig af hende, og hun er ikke længere bare tålt.

I de mange år på Bjørnemoségård har Marna primært fået dækket sine sociale behov gennem sin egen familie. Som ung besøgte hun tit forældre og søskende, og siden er den gifte datter og hendes familie blevet Marnas væsentligste holdepunkt. Anne-Marie kommer næsten dagligt, og svigersønnen har indrettet hendes gamle værelse til sit fuglehold. Fuglene opholder sig i store volierer. Dem kan Marna godt lide at studere. Da Anne-Marie boede hjemme, kom der også mange af hendes veninder på gården. Gården var en god legeplads i de år.

Marna har også nogle få venner, men efter at hun ikke længere må køre bil på grund af en neurologisk lidelse, er det blevet sværere at bevare kontakten til dem. Bilen købte hun i 1974, samme år som hun tog kørekort. Jørgen hjalp hende med et lån, som hun siden betalte af.

Igennem otte år havde hun også en fast kæreste, som hun længe troede, hun skulle blive gift med, men han trak bare beslutningen ud igen og igen, og til sidst fulgte Marna sin mors råd og droppede ham. Moderen mente, at hvis hun giftede sig med ham, kom hun selv til at skaffe sig føden, og så var det bedre at blive på Bjørnemoségård, også for datterens skyld.

Siden resignerede Marna bare, og med tiden kunne hun ikke se sig selv forlade gården. For, som hun siger, hvor skulle hun tage hen? Og sådan har hun det fortsat, i hvert fald så længe hendes husbond lever. Bagefter, tænker hun, bliver det nok en lille ældrebolig i Faaborg.³⁶

Analyse:

Marnas liv som husbestyrerinde er præget af, at hun var tjenestepigen, der kom galt af sted og blev gravid og efterfølgende fik spændt et socialt sikkerhedsnet ud under sig på Bjørnemosgård af den ældre gårdejer og landbokvinde Laura Clausen. I fru Clausen fandt den unge pige fra det fattige, børnerige landarbejderhjem ikke blot en mentor og et forbillede, men også en altfavnende madmor – med tryk på mor – som støttede hende og sikrede, at hun kunne beholde sit barn.

Efter fru Clausens død var situationen en anden. Nu blev hun husbestyrerinde for den 25 år ældre ugifte søn, Jørgen Clausen. Man aner af hendes beretning, at det næppe har været hans ide, men snarere en bestemmelse fra moderens tid. Marna havde passet og plejet hende den sidste tid. Måden Jørgen Clausen og Marna og hendes lille pige indrettede sig på, tyder på, at hun i hans øjne fortsat bare var gårdens tjenestepige. Ganske vist uundværlig for at drive gården, nu hvor han var alene om driften, og hun således måtte gøre det ud for en karl, men alligevel kun tålt. Til nød accepteret.

De deltes om arbejdet og spiste sammen, men havde derudover ingen form for samhørighed og fungerede heller ikke som et socialt par i forbindelse med sammenkomster og andre sociale aktiviteter. Jørgen Clausen indtog trods den store aldersforskel heller ikke nogen faderlig stilling over for Marna, men levede dog op til husbondens patriarkalske rolle ved at låne hende penge til køb af en bil. Hun til gengæld indordnede sig under hans mentale myndighed, for som hun siger: "*gården var jo hans, han førte ordet.*" I dag, hvor han er gammel, syg og plejekrævende, er det mere Marna, der fører ordet. Nu tør hun godt sige fra, som gamle fru Clausen rådede hende til. Efter at parret er blevet gift og Marna dermed er blevet arveberettiget, er datteren og svigersønnen også begyndt at bruge gården til egne hobbies. Jørgen Clausen har ingen søskendebørn, så Marna står til at arve det hele.

Det skinner igennem Marnas beretning, at hun i årenes løb har drømt om at få et andet liv, helst i ægteskab, men i sidste ende valgte hun trygheden ved at blive på Bjørnemosgård og tæt på barndomshjemmet, hvor man i øvrigt advarede hende mod at bryde op. Hendes stedbundethed skyldes primært hensynet til forsørgelsen af hende selv og datteren, men også til hendes sociale netværk, der overvejende består af forældre, søskende og nogle få venner. Hun har aldrig haft pladser længere væk fra barndomshjemmet, end at hun nemt

kunne cykle hjem på besøg. Marna anskuer livet og dets muligheder fra foden af Svanninge Bakker, hvor hun er vokset op og har tilbragt hele sit liv, og i mellemlinjen tjenestepige/gift landbokvinde finder hun sig eksistentielt tættest på førstnævnte.

Den trygge

Tredje og sidste husbestyrerinde, Vivi Johansson, finder vi i Ølgod i Vestjylland, en egn, hun kom til sidst i 1960'erne som ung enlig mor til to små piger. I 1968 blev hun husbestyrerinde for gårdejer Kristen Eskildsen i Ådum, hun 25 år gammel, han 53 år og ungkarl. Parret nåede at fejre 25 års jubilæum som husbond og husbestyrerinde – med fortjenstmedalje og avisomtale til følge – men kort efter døde han af Alzheimers. Som 50-årig indledte Vivi derfor et nyt liv som først ufaglært hjemmehjælper ved Ølgod Kommune, siden udlært social- og sundhedshjælper fra Social- og Sundhedsskolen i Esbjerg. Ved bogens tilblivelse var hun fortsat fuldtidsansat i Ølgods hjemmepleje.

Vivis vej til husbestyrerindetilværelsen ligner delvis Marna Hansens, idet begge fandt forsørgelse til sig selv og børnene gennem ansættelsen som husbestyrerinde, men alligevel er der også væsentlig forskel. Vivis og Kristens indbyrdes forhold minder mere om Karen og Niels' i Saxild. Ud over det daglige arbejde på gården foretog Vivi og Kresten sig også sociale ting sammen. Om aftenen så de fjernsyn sammen, og begge læste meget. Ofte drøftede de bøger med hinanden. Eller snakkede politik; han var venstremand, hun socialdemokrat. De fulgte også ad til nabogilder og bankospil, nærmest som en far og datter. Når Kristen gerne ville til travløb i Billund, lagde Vivi bil til og kørte for ham, og da hun kort før sin 40 års fødselsdag vandt 7.000 kroner i tips, inviterede hun ham med på en busrejse til Østrig.

Vivis ankomst til gården i Ådum i 1968 hang sammen med hendes tidligere uheldige oplevelser med mænd. Første gang i København i 1962, hvor den da nittenårige Vivi blev gravid efter en glad aften i byen og efterfølgende måtte opgive jobbet som stuepige på SAS-hotellet. Året før var hun rejst fra barn-domshjemmet i Bøvlingbjerg for at benytte sin præliminæreksamen til en uddannelse som barneplejerske, men droppede den ide til fordel for hoteljobbet.

Efter fødslen rejste Vivi med sin spæde datter hjem til Bøvlingbjerg til moderen, som ikke havde kendt noget til graviditeten. Hun, der selv havde været alene med Vivi og haft hende med rundt i flere husbestyrerindepladser samt i en årrække fået hende passet af bedsteforældrene på grund af sin psykiske sygdom, rådede hende til at gå i samme spor som hende selv. Så derfor flyttede Vivi og den lille pige ind som husbestyrerinde hos en lokal landmand i vinteren 1962-1963.

Det gik dog ikke særligt godt, og efter et halvt år tilbød moderen at tage sig

af den lille, hvorefter den tyveårige Vivi vendte tilbage til hotelbranchen, nu i Århus. Det næste par år fik hun styr på sit liv, tjente gode penge, fik kørekort, blev forlovet og gravid. Tre dage før brylluppet oplyste den vordende far, at han var gift i forvejen, hvorefter Vivi kunne se frem til at blive enlig mor til to. Efter fødslen besluttede hun sig for igen at prøve husbestyrerindevejen. Nu skulle der satses på pigernes opvækst, og de skulle ikke være nøglebørn. Således kom hun til det vestjyske, og efter et par mislykkede ansættelser, hvor hun og børnene ikke trivedes, flyttede hun i 1968 ind hos Kristen.

Han havde tidligere fået huset holdt af en søster, som i sin ungdom ligeledes var kommet galt af sted og havde fået et barn uden for ægteskab. Så han var dels vant til børn i huset, dels havde han ingen fordomme over for Vivi. Men ellers var de vidt forskellige. Han var sindig og indadvendt, ikke af mange ord, modvillig mod forandringer på gården, der helst skulle drives på samme måde som i hans fars tid. Vivi fandt ham i mange henseender gammeldags og decideret nærig med hensyn til nyanskaffelser til husholdningen – hun måtte selv spare op til køkkenmaskine og vaskemaskine – men til gengæld med et stort hjerte over for hendes to piger. Da de blev interesserede i heste, købte han en hest til hver af dem, og han var lige så stolt som Vivi, da de fik studentereksamen og senere gode uddannelser.

I de første år var der karl på gården, men siden klarede Vivi og Kristen driften ved fælles hjælp. Hun harvede og tromlede hvert forår, når det var såtid, og kørte også traktoren, når korn og halm skulle bjerges hjem til gården. Kristen forkede ballerne op på vognen, mens Vivi lagde læsset, og på samme måde hjemme på loftet over stalden. Da han blev ældre og kræfterne svandt, fik de dog en transportør. I stalden kom Vivi aldrig. Kristen tog sig selv af malkning, fodring og udmugning. Hendes primære arbejde var huset og haven og i en årække også hønsehuset.

Økonomien stod Kristen suverænt for. Når hun skulle handle, foregik det på bog i den lokale brugs. En gang om måneden regnede Kristen så af. Til sig selv fik Vivi ud over kost og logi 450 kroner om måneden – men heraf skulle hun betale skat for døtrenes andel af kost og logi, så der blev ikke meget til overs. Tøj, sko og andre fornødenheder til pigerne betalte hun ud af børnepengene. Til eget forbrug havde hun kun ganske lidt, og hun fik kun råd til at købe en lille brugt bil, fordi moderen hjalp hende økonomisk. Kristen så ikke grund til at anskaffe sig bil, han klarede sig med den cykel, han havde fået i ungdommen – eller lånte Vivis.

Alligevel faldt Vivi godt til i Ådum. Hun havde det godt med naboerne og fik sig også et par veninder. Mænd var hun færdig med, som hun forklarede under interviewet. Nogle år efter, at pigerne var flyttet hjemmefra, begyndte Kristen, som nu var midt i halvfjerdsene, imidlertid at ændre adfærd. Han glemte ting,

kunne ikke finde ud af regnskaberne og blev irriteret. En hjernescanning viste, at han havde fremskreden Alzheimers. Vivi var med, da lægen gav beskeden, og da hun bagefter spurgte Kristen, hvad han nu helst ville, og han svarede: "blive hjemme", lovede hun ham at tage sig af ham så godt som muligt.

De næste to år passede Vivi Kristen på døgnbasis. Madede ham, sørgede for hans personlige pleje og hygiejne, holdt øje med ham dag og nat. I august 1993 måtte hun – kort før deres 25 års jubilæum – give op, og Kristen kom på demensplejehjem. Tre måneder efter døde han. Forinden nåede naboerne at indstille Vivi til den lokale landboforenings fortjenstmedalje, og fejringen foregik på plejehjemmet.

Efter Kristens død gik gården i arv til nogle slægtninge, som efterfølgende solgte den. Vivi og hendes døtre arvede hver 100.000 kroner efter ham, og for Vivis vedkommende satte det hende i stand til at etablere en ny tilværelse i et lejet rækkehus i Ølgod og som nævnt et arbejdsliv inden for hjemmeplejen. Her elsker hun omsider at have sit eget – og at kunne lukke sin dør og bestemme sit eget selskab, som hun udtrykker det. Det savnede hun i mange år.³⁷

Analyse:

Vivis beretning handler først og fremmest om social arv. I lighed med moderen blev Vivi tidligt eneforsørger og valgte ligesom hende at løfte forsørgerbyrden ved at tage arbejde som husbestyrerinde. De første husbestyrerindepladser var ikke så heldige, men hos den 28 år ældre Kristen – vestjyde som hun selv – fandt hun, hvad hun søgte: en tryk rede til sig selv og børnene. Han blev på en måde som en far for hende og bedstefar for børnene.

Vivis forhold til Kristen minder om en voksen datters til en far; de diskuterede sammen, men hyggede sig også. At han var så meget ældre, føltes desuden velkendt, for under moderens sygdom boede hun som barn flere år hos sine bedsteforældre. Hun havde tidligt lært at omgås mennesker, der var meget ældre end hende selv. Hun følte sig heller ikke nedvurderet for sine uheld med mænd i de unge år, tværtimod fandt hun en allieret i Kristen, hvis søster havde oplevet det samme.

Arbejdsomt fordelt de opgaverne på landbruget mellem sig på den klassiske måde med hende som den ansvarlige for hus, have og høns, han for mark og stald. Dog kørte Vivi gerne traktor, og efter at der ikke længere var karl på gården, arbejdede hun i stigende grad med i landbruget. Men det adskilte hende ikke fra de andre landbokvinder i nabolaget, det var en almindelig udvikling på familiebrugene i de år. Hun kom i det hele taget godt ud af det med naboerne, som Vivi og Kristen dyrkede selskabelig omgang med. Ved siden af havde hun dog et par egne veninder. Ind imellem tog hun og døtrene også lidt væk fra gården på korte feriebesøg hos mormoderen.

I forhold til Marna har Vivi mere verdenserfaring. Hun har boet både i København og Århus og bragt impulser herfra med til Ådum. Hun har lært sprog, og efter Kristens død rejser hun med veninder en del til udlandet, hvor hun kan bruge sine sprogfærdigheder. Turen går også jævnligt til Hamburg, hvor den ene datter bor. Hun er stolt af begge piger, der har fået gode uddannelser, mænd og børn. Alt det, som hun selv blev forhindret i at realisere på grund af et par ungdommelige fejltrin. Det er lykkedes hende at bryde den sociale arv på deres vegne.

Vivi er reflekterende og afklaret med, at Kristen primært leverede den trygge rede, hun i en årrække søgte, men på sin egen måde blev hun også følelsesmæssigt forbundet med ham. Så meget, at hun gav ham en tryk rede, da han blev ramt af Alzheimers. Det havde hun næppe gjort, hvis ikke hun havde følt sig respekteret af ham – alders- og holdningsforskelle til trods.

Vivi faldt også så godt til på Ølgod-egnen, at hun valgte at blive boende der efter Kristens død. Der har hun sit netværk, og desuden minder egnen på mange måder om hendes barndoms Bøvlingbjerg. Hun kan let læse stedets vestjyske kultur, herunder de omgivende landbokvinders livsform. Det bidrager til, at hun eksistentielt befinder sig tættere på den gifte landbokvinde end den ugifte tjenestepige. Om end det skinner igennem, at hun ved Kristens død følte sig "sat ud" af gården af arvingerne, som gerne ville have den hurtigt solgt og derved ikke just praktiserede taknemmelighed for hendes pleje af Kristen de sidste svære år. I lige netop den sammenhæng følte hun sig stemplet som tyende. Hun må konstatere, at når alt kommer til alt, tæller økonomi og blodets bånd mere i den herskende landbokkultur end en underordnet husbestyrerindes pligtopfyldenhed. Hvilket i sidste ende giver skår i Vivis selvopfattelse og integritet og således placerer hende midt i husbestyrerindernes mellemposition som en hverken/eller i forhold til den gifte landbokvinde og den ugifte tjenestepige.

Sammenfatning

Husbestyrerinderne, der ikke tidligere har tiltrukket sig forskningsmæssig interesse, er i endnu højere grad end den gifte medhjælpende landbokvinde ved at forsvinde ud af kultur- og kvindehistorien. Det er således ved at være sidste udkald for at belyse deres eksistens og habitus i en landbokvindekultur, der sædvanligvis afgrænses og defineres af de gifte landbokvinder og de ugifte tjenestepiger. Det er gjort ved hjælp af beretningerne – fra 2008 – fra tre husbestyrerinder, hvis særkende er, at de har været ansat hos ugifte landmænd. Fokus i analysen har været kvindernes selvopfattelse i en slags eksistentiel mellemposition mellem de to andre typer af landbokvinder.

Som fremgået af de tre husbestyrerinders beretninger kan man ikke enty-

digt fastslå husbestyrerindernes eksistentielle væren i landbokvindekulturen. En række faktorer som kvindernes sociale og uddannelsesmæssige baggrund, deres motiv for at blive husbestyrerinde, deres sociale integration i det miljø, de virker i, samt den interpersonelle relation til deres arbejdsgiver såvel hverdagspraktisk som emotionelt spiller ind på deres selvopfattelse og væren og dermed på, om deres habitus mest minder om den gifte landbokvindes eller den ugifte tjenestepiges.

Desuden har det betydning, hvordan husbestyrerinderne opfatter det sted – det vil sige nabolaget, sognet, egnen og såmænd også mulden og dens bonitet – som de udlever deres husbestyrerindegerning i. Faktisk er der i forhold til netop stedsopfattelsen større samhørighed mellem kvinderne end for de øvrige faktorer. Alle tre giver udtryk for at føle sig knyttede til deres husbestyrerindested. De befinder sig *i* stedet, ikke *på* det som en midlertidig gæst. Men de gør det ikke nødvendigvis af samme grund. Marnas stedsidentitet knytter sig til barndommens opvækst tæt på Bjørnemossegård. Vivis til de andre landbofamilier rundt om gården og til en genkendelig vestjysk kultur ikke så forfærdelig meget anderledes end fra hendes fødesogn. Og Karens stedsidentitet knytter sig også til Saxilds andre landbofamilier, men desforuden til Niels' omfattende slægtsrødder på egnen, der er til at aflæse på det store Øvlisen-gravsted på kirkegården skråt over for gården og symbolsk vidner om en bondefamilies nære tilhør til og eksistensgrundlag i Saxilds fede muld. For alle tre gælder dog bevidstheden om jorden og dens afkast som det primære grundlag for deres eksistens.

Alle tre husbestyrerinder deler habitus med landbokvinder generelt ved, at deres roller og arbejdsopgaver grundlæggende defineres på gårdens – og dermed husbonds – præmisser. Når halmen skal i hus – på husbonds bestemmelse – hjælper de til med arbejdet. Vivi og Marna i højere grad end Karen, hvis husbond er den mest økonomisk og landbrugsfagligt professionaliserede af de tre landmænd, som ikke i lige så høj grad er afhængig af Karens praktiske hjælp i den daglige landbrugsdrift. En faktor, der også tæller med i Karens selvopfattelse. Til gengæld er Marna, der som den eneste af de tre opnår arvet via vielsesattest, interessant at betragte med hensyn til habitus, idet hun i de senere år har tillagt sig en slags enkestandsadfærd og tilladt datteren og svigersønnen at bruge gården, som var den deres egen. Hendes overvejende tjenestepige-habitus er under forvandling.

Vivis habitus som en blanding af gift landbokvinde og voksen datter på gården i Ådum blev derimod tilføjet et nedværdigende tyendetræk, da Kristens arvinger hurtigt solgte gården efter hans død og dermed tvang Vivi bort fra hendes netværk og sted. Andre ville måske i hendes situation have søgt langt væk, men her spiller stedsidentiteten alligevel så meget ind, at hun slår sig ned

på egnen og etablerer et nyt arbejdsliv der. Hun finder også hurtigt ind i en ny arbejdskultur som lønmodtager i plejesektoren, men har til forskel fra de to andre også haft et urbant arbejdsliv i hotelbranchen i sine unge år.

For alle tre husbestyrerinder gør sig gældende, at de som landbokvinder uden arbejde uden for bedriften tilhører det svundne familiebrugs æra. Denne skæbne deler de med deres jævnaldrende gifte medsøstre i landbokulturen. De har således levet med i en omfattende sociokulturel omkalfatring af livet på landet i sidste halvdel af det 20. århundrede, samtidig med, at de i praktisk, økonomisk, normativ og emotionel forstand har gjort det i en limboagtig væren blandt andre landbokvinder af samme generation. En i grunden ganske beundringsværdig balanceakt.

Noter

- 1 Rosenbeck, 1987 s. 13-16 og 311-325; Blom, 1992 s. 761-768; Bach et al., 1984 s. 111-116
- 2 Statistiske meddelelser, Erhverv, fag og arbejdsstilling ved folketællingen 1950
- 3 Juhl, 2008 s. 30
- 4 Vammen, 1986 s. 37-40; Juhl, 2008 s. 96-106
- 5 Furdal, 2012 s. 4-19
- 6 Knudsen, 1984 s. 202
- 7 Nielsen, 2011 s. 57
- 8 Jævnfør beskrivelsen af Pierre Bourdieus teori om habitus som "*dispositioner, der grundlægges tidligt i menneskers liv gennem levemåder og vaner, der inkorporeres i familien, skolen og andre sociale sammenhænge*" i Sørensen et al., 2010 s. 258
- 9 Steenstrup, 1917 s. 15
- 10 Knudsen, 1984 s. 189
- 11 Vammen, 1986 s. 37-40
- 12 Statistikbanken.dk; Bryld og Haue, 1982 s. 292
- 13 Bjørn, 1997 s. 86
- 14 Dahlerup, 1995 s. 7
- 15 Haue et al., 1994 s. 7-72; Feldbæk, 2004, s. 187-224
- 16 Vammen, 1986 s. 139-144; Knudsen, 1984 s. 185-206
- 17 Christensen, 1995 s. 181-182
- 18 Nielsen, 2011 s. 69
- 19 Blom, 1992 s. 682-683
- 20 Bemærk: Førsteudgaven
- 21 De to første beretninger er fra Københavns Stadsarkivs Pensionistberet-

- ninger, den sidste fra Industri- og Håndværkersamlingen ved Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser
- 22 Juhl b, 2012 s. 71-107 og s. 162-183
 - 23 Er benævnt sådan i statistikken. Formodentlig det samme som en husholdningsøkonom
 - 24 Se nærmere i Statistiske meddelelser, Erhverv, Fag og Arbejdsstilling ved Folketællingen 1950
 - 25 Se nærmere i Folke- og bolig-tællingen 1960, B1: Fordelinger efter alder og erhverv m.v. Køn, alder og ægteskabelig stilling.
 - 26 Burmeister et al., 1987 s. 41-51; Bruun, 1984 s. 51-59 og s. 61; Rosenbeck s. 238
 - 27 Bruun, 1984 s. 76-77
 - 28 Rosenbeck, 1987 s. 238-239
 - 29 Haue, 1994 s. 28; Rosenbeck s. 244
 - 30 Rosenbeck, 1987 s. 249; Bruun, 1984 s. 291-292
 - 31 Christensen og Nielsen, 1985 s. 8; Bruun, 1984, s. 293-294
 - 32 Læs for eksempel landhusmor Grete Hemmingsens beretning i Juhl a, 2012 s. 99-127
 - 33 Rasmussen, 2011 s. 32
 - 34 Zenius, 1984 s. 9-25, s. 167-178 og s. 222-240
 - 35 Juhl, 2008 s. 50-67
 - 36 Juhl, 2008 s. 144-152
 - 37 Juhl, 2008 s. 68-83

Trykt litteratur

- Bach, Ingeborg et al.: "Fra hjemmegående husmoder til socialarbejder", i Berg, Anne Margrethe et al. (red.), *Kvindfolk 2. 1900-1980. En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. København 1984, s. 111-140.
- Bjørn, Claus: *Den Store Danske Encyklopædi*, s.v. husholdningsforeninger.
- Blom, Ida: "Et samfund under forandring", i Blom, Ida (red.), *Kvinder fra urtid til nutid. Fra 1500 til vore dage*. København 1992, s. 761-767.
- Bruun, Marianne Groth: "Hverdag på landet", i Berg, Anne Margrethe et al. (red.), *Kvindfolk 1. 1600-1900. En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. København 1984, s. 49-94.
- Bryld, Carl-Johan og Harry Haue: *Det agrare Danmark 1680-1980*. Århus 1982.
- Burmeister, Tereza et al.: *Heks, hore, ærbar kone. Kvindeliv på landet i 1800-tallet*. København 1987.
- Christensen, Hilda Rømer: *Mellem backfische og pæne piger. Køn og kultur i KFUK 1883-1940*. København 1995.

- Christensen, Hilda Rømer og Hanne Rikken Nielsen: *Tidens Kvinder. Om kvinder i mellemkrigstiden*. Århus 1985
- Dahlerup, Ulla: *Dengang familien var alt. Danske fortællinger om erhverv, som er forsvundet*. København 1995.
- Danmarks statistik: *Folke- og boligtællingen 1960, B2: Erhverv og arbejdsstilling og B3: Fag, arbejdsstilling og erhverv*.
- Danmarks statistik: *Statistiske meddelelser 4, 162,3, Erhverv, 1950*.
- Feldbæk, Ole: *Gyldendals bog om Danmarks historie*. København 2004.
- Furdal, Kim: "På sporet af den tabte tid, Vanitas for K", i Furdal, Kim (red.), *På sporet af den tabte tid – tid, sted og hjemstavn i det moderne samfund*. Sønderjylland 2012, s. 4-19.
- Haue, Harry et al.: *Det moderne Danmark 1840-1992. Forudsætninger og forløb*. København 1994.
- Juhl, Helle: *Husbestyrerinde søges – ni kvindefortællinger fra det 20. århundrede*. København 2008.
- Juhl, Helle a: *Husmødre. Historier fra landets største arbejdsplads*. København 2012.
- Juhl, Helle b: *Da Frøken Jensen blev moderne. En fortælling om kvinden bag kagebogen*. København 2012.
- Knudsen, Susanne: "Fra tyende til ung pige i huset", i Berg, Anne Margrethe et al. (red.), *Kvindfolk 1. 1600-1900 En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. København 1984, s. 185-208.
- Madsen, Agnete Birger: *Ægte historier om uægte børn*. Århus 2001
- Nielsen, Niels Kayser: "Når bønder elsker – nogle nedslag i ægteskaber og kærlighed på landet i Danmark i 1700- og 1800-tallet". *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2011:2, s. 56-80.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: "Familie, brug og familiebrug – familie-, brugs- og husholdsformer i dansk landbrug 1500-2000". *Landbohistorisk Tidsskrift* 2011:1 s. 10-43
- Rosenbeck, Bente: *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie*. København 1987.
- Salmonsens Konversationsleksikon*, København 1893
- Steenstrup, Johannes: *Den danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor*. København 1917.
- Sørensen, Anne Scott et al.: *Nye kulturstudier, teorier og temaer*. København 2010.
- Vammen, Tinne: *Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880-1920*. København 1986.
- Zenius, Marianne: *Landbokvinden i det 20. århundrede*. København 1982.

Utrykte kilder:

Københavns Stadsarkiv: Pensionisterindringer, nr. 1440 (1969) og nr. 724 (1969)
Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser: Industri- og håndværkersalinen, nr. 0663.

Summary:

This article shines light on a previous group of rural women – housekeepers for farmers – that has not before been subject to cultural studies and analyses. The main purpose is to describe their habitus in a sort of existential limbo defined and framed primarily through the married farmer's wife and the unmarried servant girl, both of which having been subject to comprehensive cultural and historic studies. These housekeepers, whose social status, function and economic security were not encompassed by the marriage certificate, but in many ways lived as their married fellow “sisters” in the declining era of the so called family farm, are almost gone – approximately 24.000 individuals in 1950 are reduced to a few dozen today. Nine of these elderly women's lives were in 2008 described in the book *Husbestyrerinde søges ... Ni kvindefortællinger fra det 20. århundrede*.

Three of the nine life stories are subject to analysis in this article and chosen for their variety in the women's social and educational background, their motive for becoming a housekeeper, their single parent breadwinner obligations – if any – their age relative to the employer, their participation in the farming, their mixing with married farmwives in for example the household association or in other social activities in the community, their influence on improvement of for example kitchen facilities, house hold machinery and so on. Their economic situation after the death of their employer is likewise investigated. One of them, Marna, was actually wed to her much older employer in order to secure her, while the two others inherited some money and in the case of Karen also a life-long privilege to the farmhouse.

The three women share their stories in public which implicate obvious limits for their openness, especially concerning sexual and moral questions. Overall their stories must be evaluated as subjective sources, but nevertheless they contribute with valuable statements about how they saw themselves according to the mentioned social, economic and normative factors. Actually they are quite frank on issues like having illegitimate children and what this meant for themselves and their children.

It is argued that the three women take different normative positions within the frame – two of them, Karen and Vivi, can be compared to the married

farmer's wives' position; one, Marna, is more similar to the servant girl – but all of them must balance their status and habitus according to the cultural behavior among rural women and at the same time navigate through a period where small family farms evaporated as a consequence of changing economic and structural conditions to farming. Over the years their duties in the farm work increase due to this trend and like the married farmer's wives the housekeepers in many ways replaced the farmhands who migrated to the cities.

Finally I argue that all three housekeepers share a common identification with the place they live in according to some of the recent cultural studies in space and place theories. They feel quite connected to and identify themselves to the place, farm land and even the soil – sandy or more fertile – they live not only *from* but also in a metaphorical way *in*.

Forfatterpræsentation

Helle Juhl er journalist fra DJH i 1980, cand. public. i kulturhistorisk formidling fra SDU 2013 og arbejder primært som forfatter og foredragsholder med emner inden for kulturhistorien. Hun har i 2008 skrevet bogen *Husbestyrerinde søges ... ni kvindefortællinger fra det 20. århundrede*, i 2010 bogen *Der var så dejligt ude på landet – en billedkrønike fra det 20. århundredes bondeland* og i 2012 bøgerne *Husmødre. Historier fra landets største arbejdsplads* samt *Da frøken Jensen blev moderne. En fortælling om kvinden bag kogeboen*.

Frilandsmuseets landbokvinder

Landbokvinden er på mange måder oppe i tiden blandt andet i form af en fornyet interesse for det hjemmelavede måltid, de danske råvarer og det selv-forsynende køkken. Frilandsmuseets Kokkepigen's Blog har stor succes med at formidle gamle opskrifter og diskutere husråd, men hvor stor var interessen for landbokvinden tidligere? Artiklen sætter fokus på, hvordan landbokvinden er blevet repræsenteret i museal sammenhæng og herunder i hvilken kontekst, hun er blevet forstået. Som eksempel studeres Frilandsmuseet, og der ses på, hvordan landbokvinden gennem tiden er blevet omtalt og fremstillet forskelligt.

Frilandsmuseet, dets vejledere og Nationalmuseets Arbejdsmark

Når valget er faldet på, hvordan landbokvinden er blevet repræsenteret på Frilandsmuseet, skyldes det museets entydige fokus på landet som studie- og udstillingsobjekt. Det formidlingsmæssige interessefelt har, som vi senere skal se, ændret sig over tid, men hvad end det har været bygningskik, kulturlandskab eller dagligliv, der har været på dagsordenen, har det været landet, der var det blivende og centrale omdrejningspunkt. Man må derfor antage, at der her er god mulighed for at finde og undersøge flere fremstillinger af landbokvinden.

I arbejdet med den museale fremstilling af landbokvinden på Frilandsmuseet er det blevet tydeligt, at et sådant felt må opdeles i to adskilte, men sammenhængende dele. En del før museumspædagogikkens indtræden på den museale scene i 1960'erne og en efter.¹ Det skyldes, at de tilgængelige kilder, der kan belyse området, er meget forskellige fra den ene periode til den anden. Der er langt mere materiale at gøre godt med i perioden efter. Her foreligger museets mundtlige formidling i form af undervisnings- og omvisningsmateriale i skriftlig form. I perioden før 1960'erne har der også været tilbudt publikumsomvisninger, men det har desværre ikke været muligt at finde disse i skriftelige versioner – sandsynligvis fordi sådanne ikke eksisterer. Undersøgelsen koncentrerer sig derfor om *Nationalmuseets Arbejdsmark* og *Frilandsmuseets vejledere* som primærkilder. De er tilgængelige for hele museets levetid. Således hævder artiklen ikke at være en fyldestgørende analyse af Frilandsmuseets repræsentation af landbokvinden, men vejlederne og Arbejdsmarken kan vise, hvordan museets fortælling om dets udstillinger og landbokvinden har ændret sig over tid.

Arbejdsmarken udgives årligt, og dens artikler omhandler hovedsageligt, hvad der er foregået på museet i det forgangne år. Den har på denne måde ikke en kritisk videnskabelig tilgang til selve museets virksomhed. Arbejdsmarken bruges i artiklen til at give et indblik i det museale personales forskningsmæssige emnefelt, vejlederne til at give et billede af den formidling, der er ønsket videregivet til publikum. Vejlederne foreligger fra museets grundlæggelse i 1897 og udgør både en interessant og udfordrende kilde at arbejde med. Der har kun været meget få ændringer i dem gennem tiden. Fra 1950'erne og frem til 1985 er vejlederne kun suppleret med tekster om nyankomne bygninger såvel som små ubetydelige omformuleringer. Kai Uldall var leder af Frilandsmuseet fra 1941 til 1960, men er anført som forfatter på vejlederne helt frem til 1985.² Opsætningen og indholdet af vejlederne fra 1950'erne til 1985 er endda tydeligt inspireret af museets første vejledere fra begyndelsen af 1900-tallet. Dog er der indimellem udgivet såkaldte korte vejledere, der er skrevet af museets senere personale. De har en anden opsætning end de lange vejledere og vil også blive inddraget i det følgende.

Den fraværende landbokvinde

Allerførst må man spørge sig selv, hvem landbokvinden er, og hvilken landbokvinde man leder efter i sine kilder. Er landbokvinden kun at forstå som gårdens kvindelige overhoved, eller er hun både dette og gårdens kvindelige tyende, døtre og aftægtskoner? Og hvad med kvinderne på de mindre husmandssteder, på fattiggården og blandt de omvandrede tiggere og betlere? I denne artikels optik er hun alle disse ting, og der arbejdes med en bred definition af landbokvinden. Med det i tankerne er det interessant – men næppe overraskende – at det første, man som nutidig læser lægger mærke til ved gennemlæsningen af vejlederne og *Nationalmuseets Arbejdsmark* er, hvor lidt landbokvinden er til stede. Faktisk er hun ganske fraværende. Når museets bystævne præsenteres i vejlederne, fortælles det, at her havde bymændene plads. Der var et sæde for hver gårdmand.³ At dette betyder, at hverken kvinder, tjenestefolk, daglejere eller andre af landsbyens øvrige beboere har haft medbestemmelse i bylauget, nævnes ikke. Den manglende inddragelse af kvinden såvel som andre marginaliserede grupper i den tidligere historieskrivning og museale repræsentation er et velkendt og efterhånden gammelt kritikpunkt. Det er derfor ikke overraskende, at landbokvinden glimrer ved sit fravær i både *Nationalmuseets Arbejdsmark* og i *Frilandsmuseets vejledere* fra 1897 til omkring 1960'erne/1970'erne – inden kvindeoprør og museums pædagogik. Det, man imidlertid kan undre sig over, er, at tendensen vedbliver sådan i museets vejledere op gennem 1980'erne, 1990'erne og til dels også ind i det nye årtusinde. Det skal blandt andet ses i lyset af, at man tilsyneladende ikke har fundet det nødvendigt at opdatere vejlederne, før man genoptrykte dem i løbet af disse år.

I 1964 introduceres dog en ny version af museets korte vejleder forfattet af overinspektør Peter Michelsen.⁴ Ved produktionen af den nye korte vejleder er det tydeligt, at Michelsen har haft frie hænder i formuleringen af vejlederen. Det bliver særlig interessant med henblik på landbokvinden og hendes fravær, idet man her får fornemmelsen af, at hun ikke kun er fraværende, men nærmest demonstrativt udeladt. I de foregående vejledere, korte såvel som lange, benævnes bygningens beboere med et *man* eller et *beboerne*.⁵ I Michelsens korte vejleder, støder vi flere gange på *manden*. Blandt andet i beskrivelsen af bygningen fra Ostenfeld: "*Manden har været en ret velstillet gårdmand, der efter egnens tradition har lagt særlig vægt på kvægavl.*"⁶ I beskrivelsen af landhåndværkerhuset fra Kalvehave lyder det: "*Han har boet lige ved siden af sit værksted. Rivemageren har siddet i det inderste rum i den anden bolig [...]*"⁷ Michelsen får det nærmest til at lyde som om, at disse mænd bor alene i bygningerne. Ingen kvinder nævnes. Der er flere af denne type formuleringer igennem hele vejlederen. Selv i beskrivelser af bygningernes rum, hvor funktionen er centreret omkring madlavnings- og husholdningsarbejdet, klassiske kvindelige domæner, er landbokvinden reduceret til et simpelt *man* – "*Mad har man lavet i stuen med den åbne skorsten. Grovere husholdningsarbejde er blevet udført i bryggeret*" –⁸ Et interessant spørgsmål til denne specifikke repræsentation af kønnene i den korte vejleder, som trykkes fra 1964-1985, er naturligvis, om det er bevidst fra Michelsens side, og hvilken pointe det i så fald indeholder? Skyldes det den simple forklaring, at Michelsen, som barn af sin tid, ikke har gjort sig bevidst om denne skævhed og sine mere radikale formuleringer? Eller skyldes det et ønske om at afspejle datidens patriarkalske familiestruktur? En naturlig følge af, at erhvervet fulgte manden og ikke kvinden? Under alle omstændigheder er Michelsens repræsentation af kønnene fulgt med op til 1985 i den korte vejleder, da man ikke har redigeret teksten gennem årene.

Enkelte steder i den lange vejleder bemærkes det, at i dette og hint rum har tjenestepigens sengested været placeret, men der tilføjes ikke yderligere kommentarer. Vejlederne er langt hen ad vejen ikke en fortælling om det fortidige levede liv, men en guide til museets bygninger og deres forskellige rum. Ikke kun landbokvinden, men også hendes mand, børn og tjenestefolk er som sådan ganske fraværende i bygningens beskrivelserne.

Udviklingsrækker, ildsteder og byggeskik

For at forstå, hvorfor mennesket er så forholdsvis fraværende i vejlederne og i Arbejdsmarken i særligt de tidligere år, er det nødvendigt at kaste et blik på den forskningsmæssige interesse, der dominerede Frilandsmuseets bygnings-erhvervelser på det tidspunkt. Helt fra museets grundlæggelse i 1897 var det byggeskikken og husenes indretning, der interesserede museets fagfolk.

I løbet af 1800-tallet blev det for mange europæiske nationalstater vigtigt at definere den nationale folkekultur og ikke mindst den etnisk kulturelle landegrænse imellem dem. For Danmarks tilfælde særligt grænsedragningen til Tyskland på grund af de slesvigske krige. Datidens almueforskere med Reinhold Mejborg i spidsen diskuterede opildnet, hvorvidt den traditionelle byggeskik kunne definere den sande grænse mellem Danmark og Tyskland – en diskussion, der vedblev at være et forskningsmæssigt omdrejningspunkt helt op til 1940'erne.⁹ Frilandsmuseets grundlægger Bernhard Olsen, som selv var veteran fra krigen i 1864, baserede sit bygningsmuseum på denne tankegang. Han ønskede at vise gårdenes udviklingsrække fra en primitiv gårdform til nutidens civiliserede gårdtype. Det er påfaldende, at Bernhard Olsen kun erhvervede de første bygninger fra landsdele, der lå uden for de danske grænser, men som havde tilhørt tidligere danske områder. Disse bygninger kom til at repræsentere de mest primitive bygningsformer, som skulle lede op til den typisk danske firlængede gård på udviklingsrækkens øverste trin.¹⁰ I vejlederen fra 1906 skriver Bernhard Olsen:

“I Valget af Gaardene og deres Rækkefølge er det søgt at paavise den Traad, der gaar gennem Udviklingen af den danske Husbygning, særlig Landbrugets, under Menneskenes Samvær med Husdyrene og Ildstedets skiftende Former”.¹¹

Senere i den danske bondegårdsforskning flyttedes fokus fra den rene kronologiske udviklingsrække til den kontinuitet, man kunne finde i byggeskikken fra oldtid til nyere tid. Museets fagfolk koncentrerede sig særligt om forskellen mellem sulekonstruktioner og højremskonstruktioner samt på forskellen mellem de såkaldte ovnhuse og kaminhuse. Forskningen bar dog endnu op i 1940'erne et nationalt perspektiv, idet ideen nu var at vise “*den danske folkekulturs ærværdige ælde og traditioner*”.¹² I Arbejdsmarken fra 2007 skriver etnolog Peter Dragsbo:

“Man koncentrerede sig især om gårdens form, stuehusenes grundplaner og om de forskellige former for bindingsværkskonstruktioner. Derfor rummer bondegårdsundersøgelserne kun undtagelsesvis mere grundige helhedsbeskrivelser og interviews med ejerne”.¹³

Ved en gennemlæsning af *Nationalmuseets Arbejdsmark* er det da også påfaldende, at når der forekommer artikler om Frilandsmuseet, er de ofte skrevet af museets arkitekt. Det levede liv og hermed også landbokvinden har måttet vige pladsen for udviklingsrækker, ildsteder og byggeskik.

Landbokvinden som nationalsymbol

På trods af ønsket om at påvise bondegårdens kronologiske udviklingsrække og trods fortidens generelt manglende fokus på kvinder i historieskrivningen, støder vi på landbokvinden i Bernhard Olsens tidlige bygningsmuseum. Da museet blev grundlagt i 1897, hed det Bygningsmuseet og lå i Kongens Have som en underafdeling af Dansk Folkemuseum. I 1901 flyttede det til sin nuværende placering i Sorgenfri, og først i 1920 overgik det til Staten og blev en underafdeling af Nationalmuseet. I bygningsmuseets vejledere tager Bernhard Olsen sig tid til at fortælle om forskellige skikke, livsvilkår og kulturelle praksisser forbundet med museets genstande. Han var fascineret af historiske beklædningsgenstande, særligt kvindens, som han ivrigt brugte i sine udstillinger på Dansk Folkemuseum. Bernhard Olsen var ikke historiker eller arkæolog, men uddannet illustratør fra Kunstakademiet og både forhenværende direktør for Tivoli og forhenværende kostumier ved Det Kongelige Teater. Med denne baggrund havde han en vision om at udstille til den brede befolkning og gribe deres interesse ved at bruge ikke kun en historisk sans, men også en kunstners blik.

“Det er nemlig saa sandt som noget, at Lærdom, saaledes som den paa sædvanlig Vis samles i Arkiver og Bibliotheker, aldeles ikke slaar til ved en slig Samling. Vil man have et frisk Bevis herfor, behøver man blot at læse den nys udkomne Bog “Dagligt Liv i Norden” af Dr. Troels Lund, der med Hensyn til Afsnittet “Boliger paa Landet” er saa slet som muligt. Han kan ikke se Stuerne for sit Øie og altsaa ikke skildre dem. Det vigtigste er historisk Sans og en Kunstners blik [...]”¹⁴

Ideen til sit frilandsmuseum havde Bernhard Olsen fået på verdensudstillingen i Paris i 1878. Her havde han set Arthur Hazelius’ sceniske interiørudstillinger af svensk bondekultur. Arthur Hazelius var grundlæggeren af det svenske frilandsmuseum Skansen. Der var tale om en opstilling, der ikke nøjedes med at fremvise genstandene under lås og slå, men som dramatiserede det hele ved dukker i dragter, opstillet for at vise forskellige situationer. I et brev til kammerherre Worsaae, daværende museumsdirektør for Oldnordisk museum og Rosenborgsamlingen, skrev Bernhard Olsen, at denne måde at udstille på nok kostede mere end opstilling i montre, “*men den giver en vidunderlig gribende Virkelighed og vil selvfølgelig øve en overordentlig Tiltrækning paa Publikum, [...]*”¹⁵ Bernhard Olsen konkluderede derfor: “*Det stod mig klart, at det var sådan et Folkemuseum skulle være*”.¹⁶ Nationalmuseets nuværende dragtsamling er grundlagt af Bernhard Olsen.¹⁷ Han ønskede at udstille sine historiske inte-

Figur 1. På Bernhard Olsens tid repræsenteredes landbokvinden som den stolte bærer og producent af et stykke ædelt dansk husflidsarbejde: hendes dragt. Denne blev samtidig et symbol på dansk kulturarv. Foto: Kai Uldall 1925. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 2007.

riører med historiske dragter og dermed vise, hvordan den danske husflid var en ubrudt nationalistisk folkekultur med mange hundrede år bag sig.

I 1879 skriver Bernhard Olsen en kronik til *Nationaltidende*, hvor han argumenterer for, at tekstiler har stor historisk betydning, og at almuens tekstiler kunne bidrage til at give: *“et samlet og omfattende Billede af dette i vort Land enestaaende Fænomen i kvindelig, husligt, Arbejde”*.¹⁸ Bernhard Olsens museale interesse i almuekultur har været ny i 1870'erne, hvor der, agiterede han, kun fandtes udstillinger om andre kulturer eller om de højere samfundsklasser.¹⁹ Helle Leilund skriver i Arbejdsmarkens artikel *“Dragter og tekstiler på Nationalmuseet”*: *“Her er det interessante hans argumentation for, at tekstiler og almindelig kvindelig husflid var værdige til at komme på museum – det var der vist ingen, der havde hævdet offentligt før”*.²⁰

Nok var ideen om almindelig kvindelig husflid på museum en ny tanke, men interessen for almuen og almuekulturen delte Bernhard Olsen med sin samtid. I sidste del af 1800-tallet steg den akademiske interesse i almuen, dens sæder og skikke. I disse år, da industrialiseringen tog fart, vakttes interessen for den gamle levevis og de gamle landbobygninger i takt med, at de var ved at forsvinde. Oprettelsen af de skandinaviske frilandsmuseer og den forskningsmæssige interesse i almuens byggeskik kan således ses som, på den ene side, et led i en større redningsaktion for at bevare almuens kulturelle og materielle kulturarv. På den anden side blev almuen helt central i datidens nationale genrejsning efter nederlaget i 1864. De nationalromantiske strømninger, der fejede hen over Danmark såvel som hele Europa, var yderst optaget af at finde frem til den sande kerne i netop deres særlige folkeånd – til det særligt og oprindelige danske. Det oprindelige måtte findes i historien og hos dem, der havde flyttet sig mindst fra fortidens levevis – det naturlige folk. Hvem måtte da være tættere på det sande og oprindelige end bonden og hans landbrug? Han levede i og med den danske natur, som mennesket havde gjort det siden tidernes morgen. I et brev til Bernhard Olsen skriver folkeminde-samler Evald Tang Kristensen:

“Og det er dog Bondestanden, der udgjør og altid har udgjort den største Masse af Folket, saa naar man vil have sande Billeder af det svundne Folkeliv, kan man ingeniunde undgaa at tage særdeles Hensyn til den”.²¹

Bernhard Olsens interesse i landbokvindens dragt var på den måde en del af en større interesse i almuens sæder, skikke og materielle kultur. Samtidig var Olsens portrættering af landbokvinden gennem hendes dragt tvedelt. Landbokvinden blev i Frilandsmuseets tidligste år både repræsenteret som bærer af en dragt, der havde nationalsymbolsk værdi, og som den stolte tekstilforarbejder og fremstiller af netop disse dragter – *“et enestaaende Fænomen i kvindelig, husligt, Arbejde”*.

Landbokvinden vil i vejlederne og Arbejdsmarken også senere blive fremstillet med udgangspunkt i hendes dragt, hvilket der vendes tilbage til. Imidlertid er der med landbokvinden som tekstilforarbejder taget hul på en af de forskellige måder, hvorpå hun er repræsenteret på Frilandsmuseet. Selvom landbokvinden som nævnt er mere fraværende end tilstedeværende, har det været muligt at spore visse tendenser i det studerede materiale. De vil blive præsenteret i det følgende.

Landbokvinden som hustru og husmoder

En af de fremstillinger af landbokvinden, der er hyppigt forekommende i både Arbejdsmarken og i vejlederne, er den, der fokuserer på landbokvinden som udøver af de traditionelt kvindelige arbejdsopgaver. Her er særligt tale om tekstilforarbejdning og madlavning. Det er samtidig en portrættering, der italesætter landbokvinden som hustru og husmoder.²² Der er i vejlederne tale om meget korte forklarende bemærkninger omkring bestemte rum eller genstande i bygningerne. Det er særligt væven og opbevaringsmøbler til tekstilerne, der forklares, og som ofte knyttes til gårdens eller husets kvinde(r): *“I overstuen kister til husmoderens vævede sager [...]”*²³ *“Her er til venstre kvindeherberget med væv, båndvæv og andre tekstiler samt alko-ver for kvinderne”*.²⁴ *“Ved stuens modsatte ende ses gennem døren ind i den lille vesterstue, anvendt af gårdmandskonen under vævning”*.²⁵

Det er ikke mærkeligt, at kvinden sættes i forbindelse med tekstilproduktionen, men det er værd at bemærke, hvordan det nærmest udelukkende er denne af kvindens mange facetterede arbejdsopgaver, der fremhæves. Ligeså naturligt havde det været at fremhæve hende i gennemgangen af for eksempel bryggeret. Ikke desto mindre er det i forbindelse med tekstilfremstillingen, at vi finder en rød tråd omkring fremstillingen af landbokvinden gennem hele museets 116-årige historie.

Ud over, at disse formuleringer har været at finde i vejlederen frem til 1985, kan det i Arbejdsmarken ses, at man i husflidsdemonstrationer har fokuseret på tekstilfremstillingen. Det er en tradition, som påbegyndtes allerede i Bernhard Olsens tid. Han havde en kvinde til at sidde at demonstrere arbejdet ved væven. Gennem 1940'erne og 1950'erne demonstrerede *Foreningen Hjemmets Tarv* spinderi, vævning og forarbejdning af hør på museet. Senere blev disse demonstrationer overtaget af professionelle og studerende i en egentlig formidlingsvirksomhed.²⁶ I en periode i 1960'erne havde man endda et væverlaug, som vævede og havde salg i gården fra Lundager.²⁷ I museets levendegørelse i dag kan man i ferieperioder stadig finde aktører i dragt i færd med at karte, spinde og strikke i portrætteringen af landbokvinden.

I forhold til museets levende demonstrationer er det ikke så mærkeligt, at der gennem tiden er lagt vægt på tekstilforarbejdning. Mere problematisk vil det være, hvis man ønskede at tænde op i museumsbygningernes ildsteder og demonstrere landbokvindens madlavning eller slagte en gris i bryggeret. Dog er der andre mindre risikable og mindre dramatiske kvindelige arbejdsprocesser, man foruden vævningen kunne have taget fat på, hvis man fandt det interessant. For eksempel har museets formidlere i de seneste år vasket tøj i aske, kærnet smør og æltet dej samt sågar hugget hovedet af en enkelt

Figur 2. Den husmoderlige landbokvinde ved væven. Ud af landbokvindens mange arbejdsopgaver er det som oftest tekstilproduktionen, hun sættes i forbindelse med. Illustration af Poul Abrahamsen i bogen Landbokvinden. Rok og kærne. Grovbrød og Vadmél af Ole Højrup 1975.

høne eller to. I forbindelse med denne problematik skal man måske vende sig mod den besøgende og dennes forhåndsviden som en del af forklaringen. På Bernhard Olsens tid repræsenterede de hjemmevævede tekstiler noget særligt oprindeligt og nationalt. Samtidig var det en arbejdsproces, der lå fjernt fra – og derfor var interessant for – byens borgerskab, som besøgte museet. Anderledes har det forholdt sig med mange af de andre arbejdsprocesser, der hvilede på landbokvindens skuldre.

Som vi har bevæget os længere og længere væk fra den tid, der udstilles, bliver flere og flere af de gamle daglige huslige opgaver dog i stigende grad fremmede for museets besøgende. Derfor kan man argumentere for, at Fri-landsmuseet i de senere år har haft et større behov for at beskrive og demonstrere disse andre arbejdsprocesser og derfor repræsentere landbokvinden ud fra flere facetter.

Foruden tekstilforarbejdningen ses landbokvinden i vejlederne og Arbejdsmarken i de samme korte bemærkninger omkring madlavningen. I en artikel fra 1941 i Arbejdsmarken nævnes hun i forbindelse med en beskrivelse af madlavningen, som på Pebringegården foregår efter sjællandsk skik i skorstenen. I den ældre bebyggelse af Pebringegården, som er ombygget og udbygget mange

gange, ville vi have fundet *“husmoderen bøjet over ilden i en ubekvem stilling”*.²⁸ Fra forfatternes side er interessen dog i virkeligheden nok mere rettet mod husets arkæologi og ildstedsform end mod landbokvinden i sig selv.

Da fiskerboderne fra Nymindegab erhverves i 1950, skrives der i vejlederen om dem: *“Bagtil ved gavlen findes to primitive sengesteder, det ene for mænd det andet for kvinder, der var med for at ’ese’ dvs. skaffe mad til krogene, samt for at lave mad og holde boden ren”*.²⁹ I 1967 og i 1994 støder vi på et lignende glimt af landbokvinden i artikler om henholdsvis museets hus fra Ødis Bramdrup og fra Agger. I 1967 nævnes landbokvinden i rollen som husmoder og i forbindelse med det rum, hvor maden laves.³⁰ I 1994 skriver museumsleder Peter Michelsen: *“Her har konen i huset kunnet sidde og gøre liner med fiskekroge klar til brug, samtidig med at hun kunne passe en gryde på trefoden over ildstedet på fyrstedet”*.³¹

Denne fremstilling af landbokvinden som en figur, der skal forstås med udgangspunkt i de husmoderlige beskæftigelser og pligter, er måske ikke overraskende den tid taget i betragtning, hvor teksterne er forfattet. Ved en gennemlæsning af museets vejledere og *Nationalmuseets Arbejdsmark* er det dog interessant at lægge mærke til, med hvilke betegnelser man gennem tiden har henvist til landbokvinden. I det ovenstående fremgår det, hvordan hun ofte er italesat som husmoder eller kone. Det er en betegnelse, hun bærer med sig allerede fra museets første vejledere. I vejlederen fra 1906 møder vi blandt andet *husmoderen* i forbindelse med *“hendes Kogekar ved Arnen”*, *hustruen “med sit Vaskerum i Hjørnet”* og *“Hustruens Køkkenredskaber mod Baggavlen”*.³²

Som nutidig læser springer denne konsekvente betegnelse af landbokvinden som husmoder i øjnene. Hun nævnes desuden sjældent som en selvstændig figur, men får betydning i og med hendes status som kone eller hustru til manden i huset. Det er interessant, fordi det fortæller os noget om den tid, som teksterne er skrevet i. En tid, hvor mange kvinder var defineret af deres mands titel og defineret som husmoder frem for arbejdstager på arbejdsmarkedet. Om disse betegnelser imidlertid er korrekte termer og forståelsesrammer for det 18. og 19. århundredes landbokvinder, kan man tvivle på. Landbokvinden tog sig rigtignok af det hjemlige arbejde, mens landbomanden primært havde sine forpligtigelser ude i markerne og med dyrene, men husmoder, som man forstod det 1906 eller i 1950'erne, hvor den lange vejleder er skrevet, var hun næppe. Landbomanden var ikke alene om at forsørge familien økonomisk. De arbejdsprocesser, der udførtes ude såvel som hjemme, var alle lige vigtige for overlevelse og reproduktion af gårdens drift. Hverken manden eller kvinden med deres tilhørende tyende ville kunne drive gården alene, dertil var der simpelthen for mange vigtige opgaver. Der er en grund til, at et vig-

tigt ordsprog blandt bønderne lød: “*Man skal kende en pige i et dejtrug og ikke i en springdans*”, og nok var det kun mænd, der kunne fæste en gård, men de kunne ikke fæste gården, hvis ikke de havde en kvinde.

Da vejlederens tekst ikke omskrives gennem mange år, bibeholdes landbokvindens betegnelser som husmoder og hustru i mange tilfælde helt op til 1985. På den måde kan man have fået indsat det feudale samfunds landbokvinde i en anden tids forståelsesramme for den moderne museumsgæst. Det er dog interessant, hvordan landbokvinden i forbindelse med senere tilføjede bygninger beskrives som *kvinde*, *tjenestepige* eller *kone*. I rollebeskrivelserne til museets levendegørelse fra 2007-2011 beskrives de kvindelige figurer som *tjenestepiger* eller *madmødre*³³ – nogle betegnelser, der helt sikkert også kan siges at afspejle vores egen samtid.

I vejlederne bliver vi altså præsenteret for landbokvinden og hendes arbejde i kogenichen. Hvordan det er foregået, når maden efterfølgende skulle indtages, er også noget af det, vi støder på, når landbokvinden beskrives i det undersøgte materiale:

“Karlene sad på Vinduesbænken, Manden på Højsædebænken, medens Hustruen og de andre Fruetimmere spiste stående, Hustruen nærmest ved Manden, Døtre og Piger til venstre for hende. Hun stod op, medens selv Vogterdrengen spiste siddende”.³⁴

Sådan lyder det i Bernhard Olsens *Vejleder gennem Dansk Folkemuseum* fra 1885. Siden er iagttagelser omkring skikken med kønnes placering omkring bordet noget, der får landbokvinden frem på vejledernes og Arbejdsmarkens sider. I forbindelse med fiskerhuset fra Agger lyder det: “*Husfaderens plads var efter gammel sædvane bordendebænken, de andre mænd sad på langbænken under vinduet efter alder og rang, og for kvinderne er der en løs bänk uden ryg ind mod stuen*”.³⁵ Og i forbindelse med gården fra Søndre Sejerslev: “*Til dette rum slutter sig pigekammer, kælder, folkestue, hvor manden og karlene spiste samt rullestue. [...] Konen og pigerne indtog deres måltider ved bordet her*”.³⁶ Ligeledes bemærker Peter Michelsen i en artikel i Arbejdsmarken fra 1994, at kvinderne i fiskerhuset fra Agger sad ned og spiste på en løs bänk uden ryglæn i modsætning til mange andre steder.³⁷

Det er i undersøgelsens kildemateriale ikke til at finde nogen forklaringer på, hvorfor kvinderne nogen steder stod op og spiste, andre steder sad ned. Ej heller er der fundet refleksioner over, hvorfor det er noget, museets fagfolk gentagne gange har fremhævet. Emnet er dog noget, der har præget de tidlige folkelivsskildringer, og som senere blev en del af det undersøgte hverdagsliv i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU).

Figur 3. Kvinderne står op og spiser, så de hurtigt kan genfylde de tomme fade. Om landbokvinden spiser siddende eller stående på den pågældende gård, er indimellem beskrevet i Frilandsmuseets vejledere. Illustration af Povl Abrahamsen efter optagelse af fotograf Bay 1908 i bogen *Landbokvinden*. Rok og kærne. Grovbrød og Vadmel af Ole Højrup, 1975.

Etnolog og museumsinspektør Ole Højrup har beskæftiget sig med emnet og skrevet bogen *Landbokvinden*.³⁸ Han beskriver i værket fra 1966, hvordan skikken, at kvinder skulle stå op og spise, er overvejende østdansk, mens de i Vest- og Norddanmark sad ned på en løs bæk. I en udgivelse i tidsskriftet *Ethnologia Scandinavia* fra 1975 skriver han, at oplysningerne i optegnelses-

Figur 4. Ole Højrup's kort over skikken, at kvinderne skulle stå op og spise. Skikken var mest udbredt i det østlige Danmark. Illustration af Povl Abrahamsen i bogen Landbokvinden. Rok og kærne. Grovbrød og Vadmel af Ole Højrup, 1975.

materialet oprindeligt ikke var entydige, og han havde derfor afholdt sig fra at kommentere eller begrunde skikken.

Højrup argumenterer for, at det mod forventning har symboliseret status og værdighed for de stående kvinder og været en understregning af deres uundværlige arbejdsopgaver på gården. Når landbokvinden står op, er det knyttet

til hendes rolle som værtinde og madmoder for et nødvendigt tyendehold. Det spillede en stor rolle at have gode tjenestefolk, og selvom manden på gården var en dygtig landmand og god arbejdsgiver, fik han ikke gode tjenestefolk, hvis ikke hans kone forstod at lave god mad. Kvinden satte derfor en ære i at være en god værtinde, der straks kunne fylde de tomme fade. Det gjordes lettere, når hun stod op.

Uanset årsag har emnet fascineret Frilandsmuseets fagfolk og givet fortællingen om landbokvinden en kontinuitet helt op til i dag. Hos Bernhard Olsen kan man fornemme en vis indignation, når han skriver; “[...] *selv Vogterdrengen spiste siddende*”. Fænomenet har også besiddet en skøn provokation i skolestuens formidling fra 1960’erne og frem. I skolestuens bondestue, indrettet med alkove, langbord og bænke, er børnene blevet guidet af museets underviser til at udspille små rollespil og placere sig rundt om bordet til middag:

“Madmoder vil straks trække en stol hen til den modsatte bordende, men der skal hun ikke være. Skal hun da sidde ved siden af manden? På langbænken? – Nej, for hun skal stå op under måltidet. Dette er en god indfaldsvinkel til en diskussion af arbejdsdelingen, [...]”.³⁹

Denne brug af bordskikken i formidlingen, blandt andet baseret på Ole Højrupps fremlæggelse af fænomenet, er endnu noget, der praktiseres både i skolestuen og på omvisninger i dag.

Landbokvinden som kulturgeografisk variation

Fra omkring 1930’erne opstår en ny fremstilling af landbokvinden i Frilandsmuseets vejledere og i Nationalmuseets Arbejdsmark. Denne fremstilling udspiller sig i vid udstrækning i beskrivelserne af museets nyerehvervede bygninger fra de danske øer, hvor fiskeri og søfart har været almuebefolkningens primære næringsvej. I disse fremstillinger af landbokvinden er hun interessant for datidens museumsfolk, fordi hun her optræder ganske anderledes end tidligere. Hun er en særegen landbokvinde – eller rettere sagt en variation af landbokvinden. I en artikel fra Arbejdsmarken skriver arkitekt Halvor Zangenberg i 1936:

“Et Fællestræk for de gamle Gaarde og Huse paa samtlige Øer er dette, at de har tjent som Bolig for en Befolkning, hvis Hovednæring har været Søfart, medens Landbruget kom i anden Række. Fra de ældste Tider har dette måske især været Tilfældet paa Rømø, hvor Landbruget paa Grund af Naturforholdene var indskrænket til det mindste mulige, og derfor kunne overkommes af Kvinderne, medens Mændene stod til Søs”.⁴⁰

Denne variant af landbokvinden bliver interessant, da hun her indtager en anden rolle i den traditionelle arbejdsdeling end den, man er vant til at se og forestille sig om fortidens landbrug. Et andet eksempel er, når etnolog og senere direktør ved Frilandsmuseet Bjarne Stoklund i 1952 skriver om Læsø:

“Når landbruget på Læsø i forrige århundrede var mere primitivt og uudviklet end i det øvrige Danmark, skyldtes det i første række ikke øens isolerede beliggenhed, men derimod at arbejdet næsten udelukkende var overladt til kvinderne. Mændene var alle søfolk, der den største del af året var borte fra hjemmet”.⁴¹

Når Bjarne Stoklund uden yderligere forklaring hævder, at Læsøs særligt uudviklede og primitive landbrug skyldes, at arbejdet har været udført af kvinder, skyldes det ikke nødvendigvis en bestemt forestilling om kønnene, men kan også ses som et udtryk for, at kvinderne på Læsø skulle klare *både* landbruget og de andre typisk kvindelige arbejdsopgaver. Hertil var landbruget et bierhverv på Læsø, hvilket betyder, at det derfor ikke var underlagt den samme opfordre teknologiske udvikling som i resten af Kongeriget. Flere gange opfordrer de valgte beskrivelser og deres formulering i vejlederne og i Arbejdsmarken dog til en diskussion af forskersubjektet. Vejledernes forfattere er mænd, og langt de fleste af museets fagfolk og forfattere af Arbejdsmarken er indtil op gennem 1960'erne også mænd. Man fristes til at konkludere, at denne skævhed i kønsfordelingen også påvirker fremstillingen af landbokvinden.

På Mandø møder vi også denne anderledes kvindetype, der tager sig af landbruget, og som ikke er fortrolig med den traditionelle kvindelige husflid. *“Strikke kunne hun ikke, det kunne han derimod. Skulle der foræres vanter eller strømper bort, var det ham, der gav hende dem”*.⁴² På Mandø strikker manden, og han bruger det endda i sin søgen efter en brud, idet han om aftenen går på visit med sit strikkesøj på de gårde, hvor der er unge ugifte piger.

Forklaringen på, hvorfor vi på dette tidspunkt støder på en sådan fremstilling af landbokvinden, skal igen hentes i tidens overordnede forskningsinteresse. I løbet af 1920'erne og 1930'erne stilles den akademiske interesse i bondegårdsundersøgelserne ikke længere tilfreds med at fremstille landbo-bebyggelsen som kronologiske udviklingsrækker. Et nyt og mere helhedsorienteret syn på bygningerne dikterer, at de skal forstås i den sammenhæng, de indgår i. I dette tilfælde i forhold til det miljø og det landskab, de er omgivet af. I et tilbageblik på Frilandsmuseets historie skriver museumsleder Kai Uldall i 1958, at man ved museets indlemmelse under Nationalmuseet i 1920 ansatte arkitekten Halvor Zangenberg:

“[...] således at systematiske undersøgelser af landets gamle bønderbygninger kunne påbegyndes. Først efter års forløb, og ikke mindst efter oprettelsen af Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, har man kunnet indhøste et mere indgående kendskab til materialet; men allerede tidligt stod det klart, at et antal meget nøje udvalgte huse måtte findes i museet, såfremt dette skulle sættes i stand til at give en oversigt over fortidens bebyggelse på landet”.⁴³

Utilfredsheden med bygningernes daværende udsigelsesværdi var blandt andet knyttet til det faktum, at Bernhard Olsen i sin tid kun havde hjemtaget bygninger, der lå uden for de danske grænser. Man savnede bygninger inden for grænsen, og Kai Uldall beskylder Bernhard Olsen for ikke at have gjort sig fri af den ældre betragtning om, at en museumsgenstand skulle have en vis kunstnerisk værdi. Trods Mejborgs grundige undersøgelser af danske bønderbygninger i begyndelsen af 1900-årene, var man usikker på bygningernes historiske værdi, som i modsætning til de særprægede svenske og slesvigske gårde *“gjorde et fattigt og almindeligt indtryk”*.⁴⁴

Det er ikke længere tilfældet i 1958. Nu er man interesseret i at hente bygninger hjem til museet fra alle de forskellige danske egne, hvis man skal kunne fremvise et helhedsbillede af den ældre bebyggelse på landet. Udvalget af museets nye bygninger bliver nu taget *“ikke blot ud fra en kronologisk udviklingslinie, men også med hensynstagen til variationer inden for plan, materialer og konstruktioner samt til specielle egnspræg og sociale milieuer”*.⁴⁵ Bygningerne bliver derfor også omplaceret i museumsparken således, at deres indbyrdes kulturgeografiske landskaber passer sammen. Det er en langvarig proces at opfylde et krav om at kunne vise alle danske kulturgeografiske variationer, og det er tydeligt i Arbejdsmarken, at man på museet arbejder med denne vision i mange år frem.

I 1958 er Kai Uldall og hans ansatte ved at tilpasse museumslandskabet og de forskellige bygningers haver. I et interview udtrykker han sin irritation over Bernhard Olsens behandling af museets landskab: *“Da jeg begyndte at rumstere med Frilandsmuseet, da var det en botanisk have med mange mærkelige planter i, og sjældne planter, men det havde aldeles ikke noget at gøre med dansk natur og danske bøndergårde”*.⁴⁶ Arbejdet med museets landskab og haver står på op gennem årene, og i den korte vejleder fra 1964 beskrives dette arbejde i hæftets indledning:

“De [bygningerne] er grupperet egnsvis, og husenes omgivelser er delvis afstemt efter særpræget i de landsdele, de stammer fra. Ved indføring af vilde planter er de forskellige lokale plantesamfund blevet repræsen-

teret i museumsparken [...]. Disse antydninger af de forskellige egnes naturforhold supplerer museumsparkens gengivelse af det ældre kulturlandskab. Det er først og fremmest præget af den form for bebyggelse, der har været fremherskende i de forskellige områder”.⁴⁷

På samme måde reflekteres der over havernes udsigelseskraft i Arbejdsmarken fra 1977, hvor det pointeres, at fortidens mennesker og deres levevis i vid udstrækning var afhængig af det landskab, der omgav dem. Det forklares, at det afspejles tydeligt på museet, at fortidens levevis var afhængig af det landskab, de levede i. Det kunne man se, skriver de i vejledningen, i fortidens byggeskik, som primært var defineret af de forhåndenværende materialer.⁴⁸ Desværre forbliver en afspejling i fremstilling af landbokvinden i dette perspektiv på det overordnede plan. Dog sættes kulturgeografien i forbindelse med landbokvindens tekstilfremstilling i en artikel fra 1965. Det er nemlig ikke kun bygningerne og deres omgivelser, man er ivrig efter at placere i kulturgeografiens logik. Selv museets sengetøj sættes ind i denne forståelsesramme, da man i 1964 går i gang med at opredde museets senge:

“[...], og de vil give museets besøgende et mere levende og virkelighedstro indtryk af bygningerne. Men ikke blot det: for dem, der gibber sig til en nærmere iagttagelse, vil der desuden være føjet endnu en nuance til det rige mønster af geografisk og tidsmæssigt bestemte forskelle, der i forvejen er vist i museet på andre områder, men som hidtil ikke har kunnet studeres videre fyldestgørende med hensyn til vævning og anden tekstil-kultur”.⁴⁹

Foruden landbokvindens sengetøj dukker hendes dragt endnu engang op som emne. Denne gang med ny symbolsk værdi som folke- og egnsdragt. Det er interessant, at artiklen, der er fra 1956, er den hidtil eneste i *Nationalmuseets Arbejdsmark*, der er viet landbokvinden som eneste og centrale omdrejningspunkt. Det sker kun to gange siden i 1974 og i 1984. Når det handler om at fremvise dragter i den regionale variations tjeneste, er landbokvinderne langt mere interessante end mændene, idet deres dragter indebærer mere udstyr og flere detaljer.

Den kulturgeografiske variation studeres i NEU og Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser på Lyø og Læsø i 1940'erne, og det er i den forbindelse, landbokvinden igen træder frem i Frilandsmuseets vejledere og i Arbejdsmarken. Det er igennem undersøgelser af disse maritime miljøer, hun fremstilles som kulturgeografisk variation.

At etnologerne særligt samler deres interesse omkring de danske øer, er ikke tilfældigt. I Arbejdsmarken fra 1952 kan læses følgende citat:

Figur 5. I Frilandsmuseets vejledere og i Nationalmuseets Arbejdsmark er landbokvinden fra Læsø interessant, idet kønsrollerne mellem hende og hendes mand repræsenterer en kulturgeografisk variation. På Læsø er det kvinden, der står for landbruget. Hendes mand er sømand. Ældre fotos i privateje fra Tingenes Kulturhistorie af Bjarne Stoklund, 2003.

“Når Læsø blev valgt som undersøgelsesobjekt, var det ingenlunde tilfældigt. Dels udgør øen en afsluttet geografisk enhed, der giver arbejdet en naturlig afgrænsning, og dels er den et af de mest udprægede reliktområder indenfor rigets grænser”.⁵⁰

Interessen for de danske øer er kædet sammen med den diffusionistiske kulturteori, som beskæftiger sig med spredningen af kulturtræk fra kulturelle centre. Ved at følge denne spredning mente man at kunne kortlægge den kulturelle udvikling. I den etnologiske forskning omkring Frilandsmuseet blev diffusionismen brugt til at forklare de regionale kulturvariationer. Etnologierne kortlagde udbredelsen af forskellige bygningstyper, landbrugsredskaber, dragter og så videre. Særlig interessant blev de danske øer. Disse isolerede områder betragtedes som kulturgeografiske heler, hvor man netop i kraft af deres isolation antog at kunne finde de ældste kulturtræk. Disse enheder kaldtes reliktområder.

I modsætning til i Arbejdsmarken støder vi i museets vejledere kun på de kulturgeografiske variationer i forhold til landbokvinden i små korte sætninger. For eksempel i vejlederen fra 1925: "*På Fanø var det kvinderne, der drev det lille landbrug mens mændene drog på langfart*".⁵¹ I vejlederen fra 1933 forklares det kun, at museet viser bygningernes udviklingshistorie samt "*de forskellige landsdeles indbyrdes afvigende bygningstyper*". Ellers mærker man ved gennemlæsning af den forholdsvis statiske lange vejleder ikke en tilpasning til denne nye interesse. I museets korte vejleder fra 1964 præsenteres vi dog for en indledning, der ikke er set før, og som ekspliciterer:

"De [bygningerne] repræsenterer noget typisk med hensyn til tidsalder, egnspræg og befolkningslag. [...] Museets bygninger er meget forskellige; men variationerne skyldes ikke så meget de skiftende tiders byggeskik. Det er i højere grad resultatet af den bygge-tradition, der var fremherskende i landets forskellige egne".⁵²

Og i vejlederens beskrivelse af museets Læsøgård i forlængelse heraf: "*Som det har været almindeligt på Læsø, har gårdmanden haft søfart og fiskeri som hovederhverv, mens landbruget har været overladt til kvinderne*".⁵³

Landbokvinden som social variation

Peter Michelsens korte vejleder fortsætter med at beskrive en anden forskningsmæssig interesse knyttet til Frilandsmuseets formidling; nemlig ønsket om at give et nuanceret billede af den danske landalmue. Ikke kun ud fra geografiske forskelle, men også ud fra sociale forskelle. Denne interesse for de sociale forskelle fra omkring 1940'erne har fungeret sideløbende med det kulturgeografiske fokus. Fokuset på den sociale variation er i forhold til museets repræsentation af landbokvinden dog af mindre relevans end den kulturgeografiske, da den kun i begrænset omfang kommer til at påvirke repræsentationen af hende. I indledningen til den korte vejleder citeret ovenfor fortsætter Michelsen:

"Noget andet, der bidrager til, at de gamle bygninger i museumsparken er yderst forskellige, er, at deres beboere har tilhørt forskellige befolkningslag, der er repræsenteret på museet. Det er ikke blot gårdmændenes lag, der er repræsenteret på museet, men også husmændenes, landhåndværkernes og landarbejdernes".⁵⁴

Museets bygninger og deres haver skal nu ses i samspillet mellem tid, sted og socialt miljø. På Frilandsmuseet hjemtager man derfor flere forskellige hus-

mandssteder, og i 1980'erne lykkes det museet at åbne både en herregårdslade og et fattighus. På trods af, at det i vejlederne og i Arbejdsmarken fremgår tydeligt, at der sættes fokus på de sociale variationer, er det vanskeligt at finde eksempler på en sådan portrættering af landbokvinden.

Det tætteste, vi kommer, er to artikler i Arbejdsmarken fra henholdsvis 1974 og 1984. Artiklen fra 1974 behandler museets nyerehvervede knipleskole fra Nørre Sejerslev, som fortæller historien om et særligt kvindeerhverv knyttet til den jordløse del af landbobefolkningen.⁵⁵ Den jordløse del af befolkningen var dem, der ikke beboede en gård og levede af landbrug, men beboede husmandssteder uden jord. I stedet ernærede mange af dem sig i mere eller mindre grad ved håndværk. Kvinden i huset drev knipleskolen som en privat institution, og kniplingeproduktionen kan defineres som en tidlig hjemmeindustri. I artiklen får vi et indblik i en type landbokvinder og landbopiger, der levede et meget anderledes liv. Som kniplepiger kom de i lære på skolen allerede omkring de seks år og trådte derfra ind i et liv, der med tiden gjorde dem uegnet til at udføre de almindelige kvindelige arbejdsopgaver. Mange af dem forblev ugifte:

“Der rejste sig samtidig flere protester mod denne tidlige oplæring. Præsterne klagede over manglende skolegang, andre over det stillesiddende krumbøjede arbejde, der ødelagde pigernes helbred og gjorde dem uegnet til husligt arbejde. Ingen klagede over, at seks-års børn arbejdede i 12 timer daglig, men man så anderledes på børnearbejde dengang. Var pigerne ikke sat til kniplebrættet, havde fattige forældre i stedet sendt dem ud at tjene”.⁵⁶

Efter erhvervelsen af Knipleskolen kan man fra 1972 læse i vejlederen: “*Bag køkkenet en knipleskole, hvor i en periode af 1800-årene konen i huset underviste småpiger i fremstilling af knipler. De havde hver sit kniplebræt og sad vendt mod vinduerne, så de udnyttede lyset*”.⁵⁷

Den anden artikel, der berører fremstillingen af landbokvinden i forståelsesrammen af landalmuens sociale differentiering, er fra 1984. Det er en artikel, som på baggrund af NEUs spørgelister omhandler landbokvinden som barnepige og tjenestepige i det industrialiserede samfund.⁵⁸ Dette afspejles ikke i vejlederen fra 1985.

Landbokvinden i museumspædagogikken og i hverdagslivet

Artiklen har fokuseret på, hvordan landbokvinden, ud fra museets vejledere og Nationalmuseets Arbejdsmark, er blevet repræsenteret på Frilandsmuseet, og hvordan skiftende forståelser af museets formål har påvirket fremstillingen af kvinders rolle og plads i samfundet. Det vil være interessant at se, hvor-

Figur 6. Husmandsstedet og Knipleskolen fra Nr. Sejerslev på Frilandsmuseet. Pigerne sad i denne stue bøjet over deres kniplinger. Glaskuglerne reflekterede det sollys, der kom ind af vinduerne, så pigerne bedre kunne se deres arbejde. Foto: Lennart Larsen 1972-73 Frilandsmuseet. Fra bogen Frilandsmuseet ved Sorgenfri af Peter Michelsen.

dan museets skriftlige undervisnings- og omvisningsmateriale introduceret i 1960'erne vil bidrage yderligere til billedet af fremstillingen af landbokvinden. Afslutningsvis skal det beskrives, hvilke forskningsmæssige interesser der gør sig gældende i de seneste fremstillinger af landbokvinden, som de antydes i de nyeste vejledere og de nyeste numre af Arbejdsmarken.

Arbejdsmarkens artikler fra perioden giver et indblik i nogle af de forsknings- og formidlingsinteresser, som har rødder i den gryende kvindebevægelse, de sene bondegårdsundersøgelser og museumspædagogikkens indtræden på den museale scene.

Museumspædagogikken og Frilandsmuseets skolestue opstod som idé i løbet af 1950'erne og 1960'erne på baggrund af vanskeligheder i samarbejdet mellem skolen og museet. Lærerne var ikke fortrolige med museets udstillinger og læringsmuligheder, og man havde derfor en voksende bekymring for skoleelevernes udbytte af museumsbesøget.⁵⁹ Desuden repræsenterede museets bygninger en tid og kultur, som efterhånden lå fjernt for størstedelen af befolkningen. Det stillede større krav til formidlingen.

I 1963 blev den første formidlingsinspektør og museumspædagog, Richardt Meyer-Heiselberg, ansat på Frilandsmuseet. Museumsformidling introduceredes hermed som nyt begreb i slutningen af 1960'erne. Formidlingstraditionen er således ikke særlig lang på Nationalmuseet. Tilbage i Bernhard Olsens tid havde han bestemt gjort sig forskellige formidlingsovervejelser, men decideret formidlingspraksis eller museumspædagogik var der ikke tale om. Mens Olsens formidlingsstrategier primært var forankret i selve udstillingsformen, er de i museumspædagogikken knyttet til måder, hvorpå man kan forklare og tydeliggøre pointer, som ligger bag interiørudstillingen. Denne tilgang fremgår også af Arbejdsmarken, hvor en tydelig ændring i artiklernes karakter kan spores fra omkring samme tidspunkt. De nye bondegårdsundersøgelser, der igangsættes i 1989, etableredes som et samarbejde mellem tre fagområder: arkitekturen, historien og etnologien.⁶⁰ På den måde skulle ikke kun byggeskikken registreres:

“I 1989 og 1991 genoptog Nationalmuseets Nyere Tid bondegårdsundersøgelserne på Djursland og i Salling, men nu med et nyt indhold, hvor vægten i høj grad blev lagt på gården og husstandens udvikling over tid samt på analyse af hjem og familie”.⁶¹

Der tilføres endvidere yderligere pædagogiske tiltag til museets formidling, som særligt går ud på, at publikum kan prøve historien på egen krop ved at røre genstande og prøve ældre tiders arbejdsprocesser – blandt andet landbokvindens arbejdsprocesser. I denne periode kan museumspædagogikken karakteriseres som genstandsorienteret. I dens videreudvikling i starten af

1980'erne begyndte museumspædagogerne at arbejde mere koncentreret mod en forståelse af landbobefolkningens levevilkår og hverdagsliv.⁶² For eksempel mente man, at den for børnene ellers uforståelige værdi af uldne dyner kunne blive forståelig, når de selv havde prøvet den lange arbejdsproces, som ulden skulle gennemløbe, inden den blev til et færdigt produkt. For derudover at imødekomme et voksende behov for formidlingsarbejde over for publikum i almindelighed, inkorporerede man i sommermånederne prøv-selv-aktiviteterne i formidlingen til det øvrige publikum. Ansatte på museet demonstrerede og forklarede det, de lavede og den sammenhæng, det indgik i.

Den nye formidlingsform må anses for at have tilført nye vinkler til fremstillingen af landbokvinden. Der skete et skift i publikumsrollen fra at være passiv iagttager til aktiv deltager, og på den måde var de nu også selv en del af fremstillingen af landbokvinden. Samtidig blev de mange prøv-selv-aktiviteter i vid udstrækning udført inden for gårdbygningens ramme; kvindens arbejdsdomæne. Aktiviteterne er derfor baseret på de kvindelige arbejdsopgaver i langt højere grad end på de mandlige – højst sandsynligt, fordi det praktisk set bedre lader sig gøre. Det er nemmere og mere sikkert at sætte museumsgæsterne i sving med en smørkærne end med en le eller studetrukket plov.

Landbokvinden blev derfor repræsenteret langt mere eksplicit end tidligere, og i denne formidlingsform indtog hun en dominerende rolle i forhold til manden. Den nye formidlingspraksis er dog ikke at spore i vejlederne fra samme periode. Som nævnt genoptrykkes vejlederen fra 1950'erne kun med meget få ændringer og tilføjelser frem til 1985, og i perioden 1985-2000 laves der ikke vejledere på museet.

Sidenhen er der dog udgivet to i henholdsvis 2001 og 2007. Der er tale om helt nye vejledere med både nyt design, nye forfattere og ny opbygning. Den største forskel er, at de ikke længere er bygget op omkring bygningerne, men i stedet inddelt i forskellige temaer. Dertil gøres der i begge vejledere tydeligt opmærksom på, at museets centrale temaer er byggeskik, landskab, haver og husdyr *samt hverdagsliv*. Det sammenfattes i vejledernes undertitel *Landskab – Bygning – Menneske*. Museet skal nu ses i lyset af variationer over tid, sted og socialt miljø, og i vejledernes tematiske kapitler uddybes disse forskellige nuancer. Desuden pointeres det, at vejlederen ikke står alene, men suppleres af omvisninger, levendegørelse og historiefortælling.⁶³ Særligt formidlingen af hverdagslivet skal findes i den mundtlige formidling:

“Den direkte formidling på museet tager ofte udgangspunkt i hverdagslivet. Omvisere og aktører fortæller i museets højsæson om livet på landet, håndværkere og gartnere demonstrerer deres kunnen, og skuespillerne opfører pantomimer med udgangspunkt i folkelige fortællinger”.⁶⁴

En ny tilgang til repræsentationen af livet på landet er altså tydelig i vejlederne, som samtidig også byder på velkendte formuleringer og fremstillinger af landbokvinderne. Der fokuseres blandt andet på, om kvinder står op eller sidder ned og spiser.⁶⁵ Skikken og dens variationer er stadig ikke forklaret yderligere. Dog bemærkes det andetsteds i vejlederen fra 2007, at *“Var madmor kendt for at sætte god, rigelig mad på bordet, var det nemmere at få ordentlige tjenestefolk”*.⁶⁶ Igen møder vi også landbokvinden som kulturgeografisk variation på Læsø,⁶⁷ og som social variation på Knipleskolen.⁶⁸ Hertil berøres en yderligere social variation af landbokvinden i forbindelse med museets herregård, hvor hun optræder, om end kort, som husjomfru og kokkepige. Selvom det er i den direkte formidling, man kan få mest at vide om hverdagslivet, er det tydeligt, at vi i de to nye vejledere møder en ny og mere omfattende tilgang til landbokvinden. Hun fremstilles netop med tilføjelser omkring hendes hverdagsliv og livsverden. I temaet *“I godsets verden”* portrætteres hun som *madmoder*, som præsenteres sammen med flere af hendes arbejdsopgaver i gårdens bryggers: *“I bryggerset bryggede madmoder øl, æltede og bagte brød, lavede most, slagtede og vaskede m.m.”*⁶⁹ Desuden refereres der til landbokvindens forbindelse til gårdens tekstiler. Denne gang med tilføjelsen: *“I den første [storstue] er gårdens paradeseng, hvor konen i gården stillede sine tekstiler til skue”*.⁷⁰

En passage i vejlederen fra 2007 er dog særlig interessant i lyset af den tidligere fremstilling af landbokvinden. Hæftet afsluttes med et afsnit, der bærer overskriften: *Hverdagsliv*. Her fortælles blandt andet om arbejdsdelingen mellem kønnene:

“I 17- og 1800-årene var arbejdet på gårdene kønsopdelt. Madmoder regerede indendørs, og satte pigerne i gang med deres arbejde. Kvinderne havde året rundt daglige, faste gøremål med madlavning, vask, malkning, fodring af fjerkræ og smådyr samt pasning af små børn, gamle og syge. Fåreklipping, tekstiltilvirkning, havearbejde, slagtning og lysestøbning var årstidsbestemte beskæftigelser. Det var vigtigt, at kvinderne kunne holde hus med fødevarer og forråd, så der ikke opstod mangel på mad i løbet af året. [...] I mindre husholdninger var der mere flydende grænser mellem mandens og kvindens arbejde. Husmanden var ofte afhængig af sin kones arbejdskraft i stald og mark”.⁷¹

Teksten fortsætter med beskrivelser af fester og gilder, af bryllup, fødsel og død, af det daglige brød og af tøj og tekstiler. Der tegner sig her et billede af en repræsentation af landbokvinden i en mere mangfoldig rolle end tidligere. Hun er stadig til vis grad fremstillet som husmoder og hustru, men er nu oftest italesat som madmoder. Dertil er hun også blevet arbejdsgiver, kæreste og mor.

Figur 7. Foto fra Frilandsmuseet vejleder 2007, hvor fremstillingen af landbokvinden uddybes med billedteksten: "En pige skulle have ordentligt udstyr for at gøre sig forhåbninger om, at blive godt gift: lagner, skjorter, særke og dyner som vises her på gården fra Lundager ...". Foto: Arnold Mikkelsen, Frilandsmuseet. Fra Vejledning til Frilandsmuseet 2007.

Hun præsenteres heller ikke kun som tekstilforarbejder, men vi får indblik i et bredere udsnit af hendes mange arbejdsopgaver. Der er tydeligvis sket noget i den fremstilling, man på museet ønsker at give af landbokvinden.

I *Nationalmuseets Arbejdsmark* fra 2006 kan man yderligere spore nye repræsentationer af landbokvinden, som hænger sammen med, at Frilandsmuseet nu hjemtager bygninger til dets nye satsningsområde: andelsbyen fra tiden efter 1880. Her møder vi landbokvinden som både forbruger og som udearbejdende ekspeditrice.⁷²

Undersøgelsen af *Frilandsmuseets vejledere* og *Nationalmuseets Arbejdsmark* har vist, hvordan landbokvinden gennem tiden er blevet repræsenteret forskelligt i tid og tema. Man kan argumentere for, at der ikke er tale om *en* landbokvinde, men om flere landbokvinder: landbokvinden som nationalsymbol, husmoderen, den kulturgeografiske variation og den sociale variation. Samtidig træder hun tydeligere og mere facetteret frem i vejlederne og i *Arbejdsmarken*, jo mere vi nærmer os nutiden.

Ligesom tidligere perioder er nutidens museumsfolk dog også børn af deres tid og påvirket af bestemte ideer om, hvad Frilandsmuseets formål er. Artiklens afsluttende afsnit bevæger sig væk fra vejlederne og *Arbejdsmar-*

ken og giver et bud på, hvilke ideer der er tale om, såvel som et indlæg til diskussionen af, hvilke konsekvenser de har for vor tids fremstilling af landbokvinden.

Landbokvinden levendegøres

I vejlederne fra 2001 og 2007 samt de nyeste numre af Arbejdsmarken er fremstillingen af landbokvinden på den ene side præget af de tidligere forsknings- og fokusområder og på den anden side af et nyt stærkt ønske om at fremstille landbokvinden i lyset af hverdagslivet. Interessen for hverdagslivet skal ses i sammenhæng med museumspædagogikkens opståen og dens taktile formidlingsstilbud. Det var oplagt at tage fat i dagligdagens arbejdsprocesser, når museumsgæsterne skulle aktiveres for at opleve historien på egen krop. Formidlingsmæssigt er 00'ernes interesse for hverdagslivet udbygget og videreført i nye formidlingsstrategier på Frilandsmuseet, der først udmøntede sig i levendegørelse, og som i 2012 er blevet radikaliseret og erstattet af små skuespil som den primære formidlingsform.

Levendegørelsen er et fænomen, de skandinaviske frilandsmuseer er blevet inspireret til fra USA, og den har rod i museernes konkurrence med steder som *Disneyland* (1955) og *Disney World* (1971).⁷³ Disse temaparker trak flere besøgende til, end museerne kunne drømme om, og samtidig brugte parkerne de samme virkemidler som museerne, da deres oplevelser delvis byggede på historie. Disneyland og Disney World havde genskabt et bymiljø fra før århundredeskiftet med en *Main Street U.S.A.* "to bring back happy memories".⁷⁴ Walt Disney ville skabe en familiepark og et eventyr, som skulle være underholdende for alle. De besøgende skulle derfor ikke blot være beskuere, men aktivt deltagende, og man var i modsætning til museerne ikke afhængig af hverken et didaktisk projekt eller af små budgetter.

Påvirkningen fra Disneyland og Disney World gik samtidig godt i spænd med 1960'ernes afstandstagen fra den traditionelle måde at se på amerikansk historie på; et ovenfra-perspektiv. I stedet skulle historien demokratiseres. Resultatet af de to påvirkninger blev, i den amerikanske museumsverden, living-history – levendegørelse. I levendegørelsen skulle publikum lære ved at have det sjovt, og de skulle gives en oplevelse af, hvordan dagligdagen havde set ud for fortidens mennesker. Det skulle gøres ved at lade dem møde personer på museumsområdet, som formidlede historien i dragt og i rolle.

I forhold til tidligere tiders vægtning af landbokvinden i formidlingen er det værd at bemærke, at Frilandsmuseet havde flere kvindelige ansatte end mandlige i formidlingen, hvilket betød, at levendegørelsen – ligesom prøv-selv-aktiviteterne – var domineret af kvindelige roller og figurer.

Levendegørelsen og nu skuespillene kan ses som en intensivering af det op-

levelsesmoment, som allerede Bernhard Olsen skabte sit bygningsmuseum ud fra, og som museums pædagogikkens didaktik bygger på. Samtidig må de forstås som led i en større økonomisk, politisk og kulturel interesse i oplevelsesøkonomien. Oplevelsesøkonomien introduceredes i 1999 af økonomerne Joseph Pine og James Gilmore. De hævder i bogen *The Experience Economy – Work is Theatre & and every Business a Stage*, at i denne nye økonomiske orden er *oplevelsen* den centrale vare. For at tiltrække nutidens forbrugere skal det gøres til en oplevelse at købe en materiel vare, eller varen i sig selv skal være en oplevelse.

Selvom Pine og Gilmores bog har fået en del kritik i den etnologiske forskning, blandt andet for at mangle et historisk blik,⁷⁵ har den også haft stor indflydelse på de etnologiske kulturanalyser. Etnologerne har blandt andet fremhævet det økonomiske potentiale i oplevelserne som spejl for hele tidsånden omkring årtusindskiftet.⁷⁶ Denne tidsånd påvirker også museumsverdenen i forhold til fagfolkernes strategiske planlægning af museumsoplevelsen såvel som den økonomiske drift af museet. Oplevelsesøkonomiens påvirkning fremgår for eksempel tydeligt i Kulturministeriets rapport fra 2003: *Danmark i kultur- og oplevelsesøkonomien – 5 nye skridt på vejen, vækst med vilje*. Rapporten handler om, hvorledes Danmark kan blive bedre til at udnytte synergien mellem kultur- og oplevelsesøkonomi. En konkret konsekvens er, at der indføres resultatkontrakter for kulturinstitutionerne blandt andet med aftaler om besøgstal og målgrupper, som museerne, ved at skabe publikumstiltrækkende tilbud, skal overholde til gengæld for økonomisk støtte. Fremstillingen af landbokvinden skal være økonomisk rentabel, og der skal mere end nogensinde tænkes i at underholde publikum. Den tidligere levendegørelse og nu skuespilene på Frilandsmuseet kan blandt andet ses som strategier i disse bestræbelser. Der er tale om spændende nye værktøjer i fremstillingen af landbokvinden med både nye muligheder og begrænsninger.

Frilandsmuseet bærer i årsbrochuren for 2013 titlen: *Frilandsmuseet – det poetiske museum*⁷⁷, og i dette års aprilnummer af *Frilandsmuseets Venner* skriver overinspektør Peter Henningsen:

“Traditionelt har kulturhistorisk formidling bestået af akademiske foredrag og rundvisninger, holdt i et sprog, der først og fremmest talte til hjernen eller til det intellektuelle. Vi har kun i ringe grad benyttet os af de dramaturgiske virkemidler, der i stedet taler til følelserne, og som vi kender fra især teaterets, litteraturens og filmens verden. [...] Med strategien “Det poetiske museum” har Frilandsmuseet sat sig selv den opgave at formidle vor kulturhistoriske viden i et poetisk – eller et dramaturgisk orkestreret – sprog”.⁷⁸

I den nuværende fremstilling af landbokvinden vægtes det underholdende og poetiske element altså højt, og strategien er, at det skal være sjovt at lære, og at alle skal kunne være med. Historien skal opleves og erfares gennem sanselighed i mødet med skuespillere på museumsområdet. Ved at se disse skuespil får publikum således en ide om, hvem landbokvinden er, gennem små tematiske fortællinger om hendes liv. Publikum præsenteres på den måde for nogle *bestemte aspekter* af landbokvindens liv og virke. Det skiller sig dog ikke ud fra tidligere tiders praksis, som også var stærkt tematiske – om end blot på en anden måde. Fokus er skiftet fra de mere overordnede forhold til små afgrænsede fortællinger formidlet gennem et underholdende skuespil. Det betyder, at nogle nuancer må vige for andre – for eksempel de kulturgeografiske variationer for fortællingen fra barselsstuen, som er omdrejningspunkt for et af denne sommers skuespil, der er en nyfortolkning af Holbergs stykke *Barselsstuen*.

Man går mere ned i detaljerne i den historiske formidling, men man stiller også større krav til publikums forhåndsviden og evne til at sætte de givne fortællinger ind i en større historisk kontekst. Dermed kan en af udfordringerne ved nutidens repræsentation af landbokvinden være, at de små historier kommer til at stå løsrevet fra den helhed, de skal forstås i.

Man kan også argumentere for, at det underholdningskrav og de poetiske virkemidler, der pålægges formidlingen, fordrer en bestemt type historier. Historierne skal fange og fascinere publikum. De skal være spændende, sjove og måske gerne let provokerende, så de bemærkes og huskes. For eksempel er plottet i skuespillet om barselsstuen at både husbonden selv, men også to af gårdens karle, fremstilles som potentielle fædre til barnet og elskere til den frisindede og flirtende landbokvinde. Med andre ord; der skal simpelthen være en god historie, der kan konkurrere med en tur i biografen eller med computerspillet derhjemme.

Stykket er således en sjov, men også karikeret fremstilling af landbokvinden og hendes liv. Publikum skal kunne se igennem skuespillets lejlighedsvis fordrejninger af kulturhistorien. De skal kunne sortere mellem disse og de reelle historiske informationer, der også er en del af det – ikke en hel let opgave, hvis man ikke på forhånd er velbevandret i kulturhistorien.

At det skal være underholdende og sjovt at gå på museum, er der næppe nogen, der vil stille sig kritisk overfor og *Barselsstuen* er også både godt lavet og frygtelig morsom, men der er en tendens til, at der fokuseres på aspekter af hverdagen, som hører til livets større og mere sjældne begivenheder så som for eksempel bryllup, fødsel og død, samt at der fokuseres på de sjove og karikerede fortællinger. Nogle aspekter af hverdagslivet – og dermed af landbokvindens mange facetter – må udelades, da de simpelthen ikke er underholdende nok i en dramaturgisk orkestreret sammenhæng.

Noter

- 1 På Frilandsmuseet ansattes Danmarks første museumsinspektør med fokus på undervisnings- og skolevirksomhed i 1963.
- 2 Fra midten af 1960'erne med Peter Michelsen og Bjarne Stoklund som medforfattere.
- 3 Kai Uldall, 1951.
- 4 Peter Michelsen overtog posten som overinspektør på Frilandsmuseet efter Kai Uldall i 1960.
- 5 Når de vel og mærke er nævnt.
- 6 Peter Michelsen, 1964 s. 7.
- 7 Peter Michelsen, 1964 s. 13.
- 8 Peter Michelsen, 1964 s. 14.
- 9 Peter Dragsbo, 2007 s. 103-116.
- 10 Kai Uldall, 1958 s. 93-106.
- 11 Bernhard Olsen, 1906 s. 2.
- 12 Peter Dragsbo, 2007 s. 103-116.
- 13 Peter Dragsbo, 2007 s. 110.
- 14 Holger Rasmussen, 1979 s. 106.
- 15 Holger Rasmussen, 1979 s. 17.
- 16 Holger Rasmussen, 1997 s. 5.
- 17 Helle Leilund, 2007.
- 18 Helle Leilund, 2007 s. 325.
- 19 Holger Rasmussen, 1997.
- 20 Helle Leilund, 2007 s. 326.
- 21 Holger Rasmussen, 1997a s. 30.
- 22 Begrebet *Italesættelse* skal forstås i Foucaultsk forstand. Italesættelsen er den måde, hvorpå vi omtaler tingene – og *kan* tale om tingene. Det er gennem sproget, vores kulturelle forståelse skabes. Igennem italesættelsen, kan man derfor undersøge, hvordan givne sandhedsparadigmer er blevet til diskurser.
- 23 Forekommer i forbindelse med gården fra Lundager i vejlederne fra 1940 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 24 Forekommer i forbindelse med gården fra Halland i vejlederne fra 1933 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 25 Forekommer i forbindelse med gården fra Vemb i vejlederne fra 1965 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 26 Lene Floris, 1997.
- 27 Nationalmuseet, 1968.
- 28 Arne Ludvigsen og Axel Steensberg, 1941 s. 5-24.

- 29 Forekommer i forbindelse med fiskerboderne i vejlederne fra 1950 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 30 Peter Michelsen, 1967.
- 31 Peter Michelsen, 1994 s. 67-79.
- 32 Bernhard Olsen, 1906, se for eksempel side 11, 13, 26, 31 og 32.
- 33 Rollebeskrivelser er upubliceret.
- 34 Bernhard Olsen, 1885 s. 2.
- 35 Forekommer i forbindelse med huset fra Agger i vejlederne fra 1958 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 36 Forekommer i forbindelse med gården fra Søndre Sejerslev i vejlederne fra 1970, hvor den åbnes på museet og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 37 Peter Michelsen 1994.
- 38 Se for eksempel Ole Højrup 1975 og 1975a i litteraturlisten.
- 39 Mette Skougaard, 1981 s. 26.
- 40 H. Zangenberg, 1936 s. 84.
- 41 Bjarne Stoklund, 1952 s. 32.
- 42 Johanne Nielsen, 1960 s. 74-75.
- 43 Kai Uldall, 1958 s. 100.
- 44 Kai Uldall, 1958 s. 96.
- 45 Kai Uldall, 1958 s. 103.
- 46 Wibeke Haldrup, 2005, s. 214.
- 47 Peter Michelsen, 1964 s. 3.
- 48 Erik V. Jensen, 1977.
- 49 Hanne Frøsig, 1965 s. 40.
- 50 Bjarne Stoklund, 1952 s. 31.
- 51 Frilandsmuseet, 1925 s. 33.
- 52 Peter Michelsen, 1964 s. 4.
- 53 Peter Michelsen, 1964 s. 8.
- 54 Peter Michelsen, 1964 s. 4.
- 55 Marianne Zenius 1974.
- 56 Marianne Zenius 1974.
- 57 Kai Uldall (Fortsat af Michelsen, Peter og Stoklund, Bjarne) 1972 og frem til 1985. Varierende sidetal.
- 58 Edith Rosenmeier og Ole Højrup, 1984.
- 59 Richardt, Meyer-Heiselberg, 1965.
- 60 Jesper Herbert Nielsen, Mette Skougaard og Birgit Vorre, 1990.
- 61 Peter Dragsbo, 2007 s. 110.
- 62 Lene Floris, 1994.
- 63 Mikkel Venborg Petersen, 2001 s. 2.
- 64 Inger Tolstrup og Mikkel Venborg Pedersen (red.), 2007 s. 8.

- 65 Mikkel Venborg Petersen, 2001 s. 18 og 37 forekommer også i vejlederen fra 2007.
- 66 Inger Tolstrup og Mikkel Venborg Pedersen (red.), 2007 s. 126.
- 67 Mikkel Venborg Petersen 2001, s. 40 forekommer også i vejlederen fra 2007.
- 68 Mikkel Venborg Petersen 2001, s. 48 forekommer også i vejlederen fra 2007.
- 69 Mikkel Venborg Petersen 2001, s. 18 forekommer også i vejlederen fra 2007.
- 70 Mikkel Venborg Petersen 2001, s. 18 forekommer også i vejlederen fra 2007.
- 71 Inger Tolstrup og Mikkel Venborg Pedersen (red.), 2007, s. 124.
- 72 Niels Erik Jensen og Rikke Bengtha Ruhe, 2006.
- 73 Sten Rentzhog, 2007.
- 74 Sten Rentzhog, 2007 s. 239.
- 75 For eksempel Wahlberg, 2000, Löfgren 2001, O'Dell 2002 og 2005.
- 76 O'Dell, 2002 s. 14.
- 77 http://natmus.dk/fileadmin/user_upload/natmus/frilandsmuseet/pdf-filer/Frilandsmuseet_folder_2013.pdf.
- 78 Peter Henningsen, 2013 s. 37.

Litteratur

- Adriansen, Inge: "Museumspædagogik 1969-1994". *Dansk Tidsskrift for museumsformidling nr. 14*, 1994, side 15-56.
- Busch, Ebba: "En 'storkerede' fra Vesteregnet" *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1961, s. 101-107.
- Dragsbo, Peter: "Kaminhuse og nationsprojekt – Nationalmuseet set fra Sønderborg Slot". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2007, s. 103-116.
- Floris, Lene: "Frilandsmuseets Skolestue – Museumspædagogik og formidling gennem 30 år". *Dansk Tidsskrift for museumsformidling nr. 14*. 1994.
- Floris, Lene: "Livet på landet 1880-1960 i fremtidens lys". *Nationalmuseet Arbejdsmark*, 1997, s. 115-126.
- Friis, Lars, Kirk, Frode og Skougaard, Mette: "Fattighuset Greve Hospital på Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejdsmark*. 1985.
- Frilandsmuseet Lyngby: *Vejleder i Museerne ved Lyngby*. Lyngby 1925.
- Frilandsmuseet: *Kort vejleder i Frilandsmuseet ved Lyngby*. København 1933 samt årgang 1937, 1939, 1940, 1941, 1945, 1947, 1949 og 1950.
- Frøsig, Hanne: "Senge på Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejdsmark 1963-1965*. 1965 s. 39-50.

- Haldrup, Wibeke: "Midsommerkrone og marsklandskab – museumsfoto­grafiet som kilde og genstand". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2005, s. 205-221.
- Henningsen, Peter: "Rejsen til fortiden. Frilandsmuseet og det poetiske mu­seum". *Frilandsmuseets Venner Nyt 2 April 2013*.
- Højrup, Ole: "Bondekulturens arbejdsdeling". *Ethnologia Scandinavia*, 1975 s. 23-37.
- Højrup, Ole: *Landbokvinden. Rok og kærne. Grovbrød og vadmæl*. Nationalmu­seet. København 1975a (originaludgivelse 1966).
- Jensen, Erik V.: "Frilandsmuseet – haver og landskab". *Nationalmuseets Ar­bejdsmark*, 1977 s. 69-79
- Jensen, Niels Erik og Ruhe, Rikke Bengtha: "Hverdagens industrialisering – An­delsbyen på Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2006 s. 35-56.
- Larsen, Carsten U.: "Glimt af 200 år – og kig frem". *Nationalmuseets Arbejds­mark 1807-2007*, 2007 s. 15-56.
- Leilund, Helle: "Dragter og tekstiler på Nationalmuseet". *Nationalmuseets Ar­bejdsmark*, 2007 s. 325-304.
- Ludvigsen, Arne og Steensberg, Axel: "En dansk bondegaard gennem 2000 år". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1941 s. 5-24.
- Löfgren, Orvar og Frykman, Jonas: *Det kultiverede mennesket*. Oslo 1994.
- Löfgren, Orvar: "Den nya ekonomien – en kulturhistoria i Kulturella". *Perspek­tiv nr. 3*, 2001.
- Meyer-Heiselberg, Richardt: "Skolen på museum". *Nationalmuseets Arbejds­mark*, 1965 s. 97-102.
- Michelsen, Peter: "Nationalmuseets Bondegårds Undersøgelser". *Nationalmu­seets Arbejdsmark*, 1962 s. 73-93.
- Michelsen, Peter: *Frilandsmuseet. Nationalmuseets 7. afdeling, Kort vejleder*. København 1964 samt årgang 1965 og 1978.
- Michelsen, Peter: "Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1967 s. 139-156.
- Michelsen, Peter: "Herregården på Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejds­mark*, 1984, s. 21-28.
- Michelsen, Peter: *Frilandsmuseet ved Sorgenfri*. Nationalmuseet 1985.
- Michelsen, Peter: "Frilandsmuseets fiskerhus fra Agger". *Nationalmuseets Ar­bejdsmark*, 1994, s. 67-79.
- Mikkelsen, Brian og Bendtsen, Bent: *Danmark i kultur- og oplevelsesøkon­omien – 5 nye skridt på vejen, vækst med vilje*. 2003 <http://kum.dk/>.
- Nationalmuseet: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*. København. Årgang 1928 til 1957.
- Nationalmuseet. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. København. Årgang 1958 til 2012.

- Nationalmuseet: "Glimt fra Nationalmuseets arbejdsmark". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1968.
- Nielsen, Jesper Herbert, Skougaard Mette og Vorre, Birgit: "Det begynder på Djursland... en genoptagelse af Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1990 s. 104-117.
- Nielsen, Johanne: "Bryllup på en skipperø". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1960 s. 72-85.
- O'Dell, Tom: "Upplivelsens lockelser, tingens dynamik" *Upplivelsens materialitet*. Lund 2002.
- O'Dell, Tom: "Upplivelsens makt: Gåvobyte i det senmoderna". *Upplivelsens materialitet*. Lund 2002b.
- Olsen, Bernhard: *Vejleder gennem Dansk Folkemuseum*. København 1885.
- Olsen, Bernhard: *De gamle Huse i Kongens Have. Vejviser i Bygningsmuseet (Afdeling af Dansk Folkemuseum)*. København 1887.
- Olsen, Bernhard: *Vejleder i Museerne ved Folevad (Lyngby)*. København 1906.
- Pine, B. Joseph & James Gilmore: *The Experience Economy: Work is Theatre and Every Business a Stage*. Boston 1999.
- Rasmussen, Holger og Hans Henrik Engqvist: "Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser". *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1945 s. 35-47.
- Rasmussen, Holger: *Bernhard Olsen – virke og værker*. København 1979.
- Rasmussen, Holger: *Jeg har i Dag købt 12 Tønder Land – museumsmageren Bernhard Olsen*. Sorgenfri 1997.
- Rasmussen, Holger: *Lønligt liv er lykkeligt – Bernhard Olsen som kulturhistoriker*. Landbohistorisk Selskab 1997a.
- Rentzhog, Sten: *Friluftsmuseerna – en skandinavisk idé erövrar världen*. Carlsons Bokförlag 2007.
- Rollebeskrivelser til levendegørelsen på Frilandsmuseet*. 2007-2011 upubliceret.
- Rosenmeier, Edith og Højrup, Ole: "Fra barnepige til husjomfru". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1984 s. 80-88.
- Skougaard, Mette: "Skolen i Skolestuen – træk af formidlingsarbejdet ved Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1981 s. 23-30.
- Stoklund, Bjarne: "Gammeldags Landbrug på Læsø". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1952 s. 31-40.
- Stoklund, Bjarne: "Frilandsmuseets gård fra Lønnestak" *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1968 s. 27-44.
- Stoklund, Bjarne: "Læsøboerne og det daglige brød". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1969 s. 5-16.
- Stoklund, Bjarne (red.): *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*. København 2002.

- Tolstrup, Inger og Venborg Pedersen, Mikkel (red.): *Landskab, bygning, menneske. Vejledning til Frilandsmuseet*. Kgs. Lyngby 2007.
- Uldall, Kai: *Frilandsmuseet. Nationalmuseets 7. afdeling, Vejleder*. København 1951 samt årgang 1953, 1955, 1956, 1958, 1960 og 1962.
- Uldall, Kai: "Frilandsmuseet". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1958 s. 93-106.
- Uldall, Kai. (Fortsat af Michelsen, Peter og Stoklund, Bjarne): *Frilandsmuseet. Nationalmuseets 7. afdeling, vejleder*. Lyngby 1965 samt årgang 1968, 1969, 1970, 1972, 1975, 1978, 1980, 1985.
- Venborg Pedersen, Mikkel med Jensen, Niels Erik og Vendsild, Henrik: *Landskab, bygning, menneske. Guide*. Sorgenfri 2001.
- Wahlberg, Maria: "Upplevelser värda miljoner". *Svenska Dagbladet d. 25 oktober 2000*.
- Yde-Andersen, D.: "Danmarks sidste folkedragt – lidt om Fanniker og Sønderhøninger og deres dragt". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1956 s. 83-92.
- Zangenberg, H.: "En gammel rømmøgaard". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1936 s. 83-87.
- Zenius, Marianne: "Knipleskolen fra Nørre Sejerslev". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1974, s. 121-130.

Summary

The article focuses on the different ways the rural woman has been portrayed by the open air museum *Frilandsmuseet* through the museum guides and the yearly published magazine *Nationalmuseets Arbejdsmark*. The museum was founded in 1897 by Bernhard Olsen, but did not become part of the Danish National Museum before 1920. In the material from that time, the first thing that becomes apparent is how absent the rural woman is in the material – as is her husband, her children and her servants. This is to be understood in relation to the academic interest of open air museums at the time. In the course of the 19th century most of the European countries were tied up in national romanticism and busy defining themselves as nation-states different from all the other nation-states. In light of the resent wars between Denmark and Germany, the Danish battle was set upon defining the true ethnic cultural boundaries between the two countries. The architectural constructions, not the lives lived there, thus became the most important focus of the research. It is however interesting to see, that back in Bernhard Olsen's early days at the museum the rural woman was portrayed as part of the national project in the form of her attire. Her attire symbolized both an old and noble tradition within the womanly handicraft and was an expression of the true and original Danish national spirit.

Small passages in the museum guide and articles in the *Arbejdsmark*, pro-

vides us with peaks at the rural woman's representation at the museum. One of them has to do with her daily chores mainly cooking and the production of textiles. In this context the rural woman is spoken of as *the wife* or *housewife* as opposed to later texts where she is referred to as a *woman* or *maidservant*.

Another representation of the rural woman found in the guides and the articles focuses on her as a special ecological variation situated in the Danish coastal and island areas. In these environments, the woman was, opposed to most other environments, usually the one cultivating the land as the man was typically making a living as a sailor. By that point in time, the academic interest was not satisfied sorting architectural constructions into chronological development series, however were researching the ecological prerequisites and their implications on rural buildings – different from region to region.

Later the academic interest in the museums buildings came to show not only the ecological variation, but also the social variation between the people and the buildings in the rural communities. However this new focus is only slightly mirrored in the portrayal of the rural woman in the research material used.

In the 1960s the museum educator is introduced in Denmark as well as an actual reflected educational communication at the museums. To study this period in time more thoroughly, one needs to consult more and different types of research material to give a complete picture of the representation of the rural woman – an exciting task ahead. The article explores this period of museum educators in the 1960s and the use of living-history in the latest years in the last part of the text, and discusses how these interests have influenced the representation of the rural woman.

Forfatterpræsentation

Line Jørgensen, født 1983, cand. mag. i Europæisk Etnologi 2008, Ekstern lektor ved Europæisk Etnologi på Københavns Universitet siden 2008. Har tidligere været ansat på Frilandsmuseet. Har skrevet specialet "At opleve kulturhistorien" om formidlingsstrategier på Frilandsmuseet.

Landbokvinden Elises Jensens erindringer

I 1909 kunne danske kvinder første gang kandidere til et kommunalvalg. Det resulterede imidlertid i en geografisk meget uensartet repræsentation. I hovedstaden besatte kvinderne knap 20 procent af de kommunale råd mod beskedne 6½ procent i provinsbyerne, mens de i landkommunernes sogneråd kun udgjorde 7 promille! Ønskede landbokvinderne da slet ikke at deltage i det lokale styre? En undersøgelse af dette spørgsmål har vist, at der faktisk fandtes et bredt spektrum af samfundsendagerede landbokvinder. Det viste sig imidlertid også, at disse har efterladt sig meget få personlige kilder. Derfor var det lidt af et fund, da Elise Jensens erindringer dukkede op, og det er på denne baggrund, at de i det følgende offentliggøres.

Sogneråd og kommunalbestyrelser var ikke de første offentlige råd, hvortil de danske kvinder fik valgret. Mellem 1903 og 1907 blev de valgbare til menighedsråd, værgeråd og hjælpe-kasser. Som afsluttende historiespeciale valgte jeg derfor i 2012 at undersøge, i hvilket omfang landbokvinderne blev indvalgt i disse tre råd, samt hvad der karakteriserede de valgte kvinder og deres lokalsamfund. Undersøgelsen blev geografisk afgrænset til 35 landkommuner i Ringkøbing og Århus amter og periodisk til 1903-30, idet værgeråd og hjælpe-kasser sidste gang valgtes i 1929 for dernæst at blive afskaffet med socialreformen i 1933.

Godt tusinde kvinder dukkede frem fra forhandlings- og valgprotokollerne fra de 35 sognekommuner, enten som valgte rådsmedlemmer, som suppleanter eller som kandidater, der ikke opnåede valg. Blandt de 928 kvinder, der blev valgt ind i rådene eller blev suppleanter, var de 699 direkte tilknyttet landboerhvervet. Deres rådsdeltagelse varierede betydeligt: Nogle sad kun en enkelt periode som suppleant, mens de mest aktive opnåede at sidde i flere perioder endda i flere af rådene. I langt de fleste tilfælde udgjorde kvinderne kun et mindretal af det pågældende råd, men det forekom dog også, at de dannede flertallet.

De valgte landbokvinder udgjorde en blandet skare. Ugifte husholdersker, enker, husmandskoner og gårdmandskoner i alle aldre bød sig til på den lokalpolitiske scene; men den rådsengagerede gennemsnitskvinde var en 44-årig gårdmandskone, gift med en mand, der selv indtog én eller flere tillidsposter

i lokalsamfundet. Hun havde to hjemmeboende børn under konfirmationsalderen, og yderligere brødfødte gården to-tre medhjælpere. Sådanne kvinder fandtes i ethvert sogn, og da variationerne blandt de rådsaktive kvinder tilmed var ganske stor, måtte man forvente, at der ville være potentielle kvindelige kandidater overalt.

Alligevel viste undersøgelsen, at kvindernes repræsentation svingede betydeligt fra egn til egn og til dels også fra sogn til sogn inden for de enkelte regioner. Undersøgelsen viste samtidigt, at landbokvinderne opnåede den bedste repræsentation i små homogene sogne. Hvor mange forskellige befolkningsgrupper konkurrerede om pladserne i et råd – uanset om man delte sig efter religiøse, lokalitetsbestemte, partipolitiske, erhvervs- eller standsmæssige kriterier – og der derfor kun blev en enkelt eller meget få poster til hver enkelt gruppering, var tendensen den, at pladserne gik til mænd frem for kvinder. Yderligere var det et markant træk, at kvinderne optrådte yderst fåtalligt i menighedsrådene i de sogne, hvor Indre Mission dominerede.

Hvad landbokvinderne selv tænkte om de nye muligheder for at tage del i de lokale institutioners formelle styre, er et spørgsmål, det viste sig langt sværere at besvare. Selv om der blev efterlyst personlige arkivalier vedrørende de valgte landbokvinder hos de relevante lokalarkiver for samtlige undersøgte kommuner, fremkom kun en enkelt personlig beretning. Galten Lokalarkiv kunne således henvise til Karen Marie Sørensens “erindringer fra omkring århundredskiftet”.¹ Karen Marie, der var født i 1867, blev valgt til det første menighedsråd i Galten i 1903, men omtalte kun rådsarbejdet med få sætninger. Heraf fremgik det, at hun havde været meget interesseret i møderne og fundet det “rigtig rart og højtideligt at være med til”.² Hvorfor hun ikke genopstillede ved valget i 1912, fremgår imidlertid ikke. I det hele taget var kvindernes rådsarbejde tilsyneladende ikke noget, man talte så meget om. Således blev deres rådsposter – modsat mændenes tillidsposter – sjældent omtalt i de relativt få nekrologer, der dukkede op, og kun få af de kontaktede efterkommere havde kendskab til formødrenes rådsaktiviteter modsat forfædrenes tillidsposter, der i langt større omfang var overleveret i slægterne.

Da Elise Jensens erindringer blev opsporet – og velvilligt udlånt af barnebarnet, Elise Hansen, ligeledes Velling – var det derfor en skuffelse, at heller ikke hun havde valgt at fortælle om sit rådsarbejde, skønt hun var suppleant til menighedsrådet fra 1903 til 1916 og egentligt rådsmedlem fra 1916 til 1922. Desuden sad hun i hjælpekasen fra 1908 til 1914. Kun bemærkede hun, at

“Vi Kvinder fik jo efterhånden Valgret til Menighedsråd, Hjælpekassebestyrelse, Værgeråd, kommunal Valgret og i 1915 fik vi politisk Valgret. Altsammen retfærdigt, da vi jo da også var Borgere i Landet.”³

På samme måde fortalte hun om sine oplevelser i Dansk Kvindesamfunds afdeling i Ringkøbing, herunder hendes deltagelse i landsmøderne, men uden at nævne, at hun i mange år sad i afdelingens bestyrelse, i øvrigt som den første landbokvinde. Disse fortællinger er endnu mere ærgerlige i forhold til undersøgelsen af landbokvindernes rådsarbejde, fordi Elise Jensen på mange måder lignede den gennemsnitlige rådskvinde. Hun startede således som suppleant i menighedsrådet i en alder af 38 år og fik sin første rådspost i hjælpe-kassen som 43-årig. Da var hun veletableret i sit ægteskab med gårdejereren Thomas Jensen, der selv havde lokale tillidsposter – han havde blandt andet siddet i menighedsrådet og været sognerådsmedlem. De havde fem børn i alderen 6-13 år foruden en to år yngre plejesøn, som ægteparret tog til sig samme år, og husstanden omfattede desuden to tjenestekarle ved folketællingen i 1906. Elise blev desuden valgt i et lille stabilt grundtvigiansk vestjysk sogn, der ifølge en præst havde “mærkeligt ringe standsforskel”,⁴ og hvor kvinderne var repræsenteret over gennemsnittet. Således udgjorde de – ret usædvanligt – flertallet i hjælpe-kassen ved alle syv valg.

Fortællingerne til trods tilbyder Elise Jensens “Minder” et solidt indblik i en datidig landbokvindes liv, oplevelser og holdninger og er samtidigt med til at bekræfte, at det tidlige 1900-tals landbosamfund ikke kun rummede de samfundsengagerede mænd, der er så righoldigt beskrevet i landbohistorien, men også landbokvinder, der var levende optaget af samfundsudviklingen og tog aktivt del i den.

Elise Jensen nedfældede sine erindringer i et udateret kladdehæfte, som jeg har transskriberet uden korrektioner. Særlige stavemåder og tegnsætningen er således Elises egne.

Minder fra min Slægts Liv og nogle Minder fra mit eget Liv

af
Elise Jensen
født Kjeldsen

Mine Børn tilegnet

I Hjertets dybeste, lønligste Krog
beskrives de Blade i Mindernes Bog

Figur 1. Gårdmandsdatteren Elise Jensen blev født i Velling sogn syd for Ringkøbing Fjord i 1865 og døde sammesteds i 1940. Hendes erindringer viser en landbokvinde, stærkt forankret i slægten, kristentroen og i det lokale landbosamfund, men også en kvinde med en stærk interesse for samfundsudviklingen, herunder kvindernes kamp for ligeret. Foto: Privat eje, Elise Hansen.

Forord.

Jeg har ofte tænkt på at nedskrive nogle Erindringer fra mit Liv. Og samtidig fortælle lidt om min Slægt, både på fædrene og mødrene Side. Men det var måske aldrig bleven til Alvor for mig, så jeg havde fåt begyndt, om ikke jeg i en Alder af 57 Aar var bleven ramt af en Hjerneblødning, som lammede min venstre Arm så jeg ingenting kan bestille. Ja min højre Arm fejler jo intet, så skrive kan jeg da. Og ligeledes kan jeg sidde og sy lidt Korstingsbroderi. Så går Tiden. Og nu, da jeg har så god Tid, vil jeg begynde på mine Optegnelser. Desværre er de gamle nu døde, som skulde have fortalt mig mangt og meget om Slægtens Liv og Levned i de henfarne Tider, men nu får jeg så gengive, hvad jeg kan huske af det som de har fortalt mig, mens de endnu levede. Men det kan jo kun blive Brudstykker. Jeg skal prøve på at gengive det så godt jeg kan efter Hukommelsen. Skulde der indløbe en Fejl da får man undskylde mig. Så vil jeg da nu begynde.

Min Faders Slægt.

Min Farfar hed Ib Hansen og er født i Hoven Præstegård omkring ved 1790. Hans Hustru hed Else Nielsdatter. Om min Farfars Slægt ved jeg grumme lidt, men såvidt jeg har kunnet skønne har han været velhavende. Der har nemlig fra hans Slægt været en Del Sølvtøj, som jo så er gåt ind i vores Slægt. Sølvskeer, Sølvspænder, Sølvknapper o.s.v. Dengang bestod Folks Formue mest i Sølv, da var der vist hverken Banker eller Sparekasser. Hvad Folk ejede af rede Penge var vist ikke meget, men det de ejede havde de hos sig. Men som sagt, en hel del af Velstanden bestod i Sølvtøj af mange Slags. Jeg har 6 Sølvknapper siddende i én af mine Kjoler. De har sikkert engang siddet i én af mine Forfædres Højtidstragter sandsynligvis i en Vest. De er måske flere hundrede Aar gammel og kan vist aldrig forgå, med mindre de engang kommer i en Ildebrand. De gamle ægte Sølv-sager er meget smukke og holdbare. Efter et gammelt Skøde som jeg har fundet ser jeg, at min Farfader har købt en Gård i Venner af dens forrige Ejer Peder Hansen. Endvidere kan jeg af disse gamle Papirer se at min Farfader, førnævnte Ib Hansen, har overtaget Gården 1817. Han har overtaget den med alle Rettigheder og "Herligheder" står der i disse gamle gulnede Papirer, som ligger her foran mig. Alt blev nøje regnet med den Gang, men da var der jo også få Penge blandt Folk. Det var jo kort efter Statsbankerotten 1813. Selv sådanne Småting som et par Flasker og 1 Glas følger med ved Overtagelsen, står der skrevet. Der var ved denne Gårds Overtagelse som ved næsten alle andre dengang – en Aftægtsforpligtelse. De gamle Folk, som havde ejet Gården før, blev næsten altid boende i Gården, hvor de beboede et Værelse eller to, og hvor de af Efterfølgeren fik Aftægt som det hed. Denne Aftægt bestod i Naturalier

såsom: Kød, Flæsk, Mælk, Smør, Æg o.s.v. o.s.v. I denne Aftægtsyndelse som min Farfar Ib Hansen skulde svare til de to gamle, som blev boende i Gården – det var den forrige Ejers Forældre – er det kuriøst at lægge Mærke til, at mens der er tilskrevet de gamle 4 pund⁵ kaffebønner årlig, som nu slet ikke er så lidt dengang, så skal de kun have 2 pund⁶ Puddersukker men derimod 48 Potter⁷ god dansk brændevin, siger og skriver 48 Potter. Nutildags bruger vi heldigvis ikke Spiritus i vor daglige Husholdning, men hvilke Bunker dog af Sukker!...

I 1818 holdt min Farfar Bryllup med min Farmor Birgitte Kirstine Kjeldsdatter her fra Astrup i Velling, og hendes Slægt og hende selv skal jeg nu fortælle om, for hende kender jeg mere til af Omtale end min Farfar.

Min Farmor

er datter af Kjeld Nielsen og Hustru Anna Andersdatter. De boede i Astrup her i Velling og havde en stor Børneflokk, som næsten alle blev bosatte her i Velling. Der er ingen Fødselsdage nedskrevet men derimod er deres Dåbsdag optegnede. De blev næsten alle hjemmedøbte, det må vel have været Skik dengang. Således er nedskrevet, at Kjeld Nielsen, altså min Farmors Far blev døbt den 15. December 1748. Det fortæller de gamle Kirkebøger i Velling, men derimod er der intet om deres Fødselsdage.

Kjeld Nielsen – min Farmors Far, blev almindelig kaldet: Gamle Keld i Aastrup. Der fortælles om ham, at han var en flittig Kirkegænger, skønt der dengang var lidt at komme i Kirken efter. Der var intet Menighedsliv, ingen levende Salmesang, ingen levende Forkyndelse. Det var i Fornuftens Tidsalder, da Vantroens og Rationalismens Bølger gik hen over Menneskene. Men “gamle Keld” sad alligevel i Kirken om Søndagen. Når så Prædikenen blev for lang og tør, faldt han i Søvn. Men så fortælles der, at Præsten, midt under sin Tale kunde sige: “Aa kald mig på gamle Keld i Aastrup.” Han må jo alligevel have sat Pris på ham som Tilhører. I denne Slægt, i dette Hjem blev den gamle Barnetro holdt i Ære fortælles der. Der var jo adskillige Hjem her i Landet der ikke “bøjede Knæ for Baal”, der ikke lod Rationalismen få Magt over Hjerterne. I disse Hjem blev Troen bevaret, så der ud fra dem kunde blomstre et nyt Liv frem da Tiden var inde. De Mennesker foldede deres Hænder om deres Salmebog og deres Bibel, og lod Vantroens Bølger gå hen over Landet uden at de, i deres Fromhed og Gudsfrygt tog Skade derved. Et sådant Hjem var Hjemmet i Astrup, og fra dette Hjem drog de unge Mænd og Kvinder ud og grundede gode Hjem her i Velling. En af disse Døtre var min Farmor Birgitte Kirstine Kjeldsdatter som blev gift med Ib Hansen 1818 efter at han Aaret iforvejen havde købt den Gård i Venner, som før er nævnt.

Med min Farmor flyttede en god Aand ind i Hjemmet. God og from var hun, men hun havde vist ofte vanskelige Kår. Jeg tror ikke, at hendes Mand forstod

hende eller kunde følge hende, men hendes stærke Guds frygt hjalp hende over alt. Hun blev Moder til 7 Børn, der elskede hende højt. Den ældste var Hans Ibsen, som købte Gården Ulfbjerg her i Sognet, han blev gift med Christiane Thomsen, en Søster til den senere Landsthingsmand Anders Thomsen. Den næstældste af min Farfars og Farmors Sønner var min Fader Kjeld Ibsen opkaldt efter gamle "Keld i Aastrup". Derefter kom der en Datter Else Ibsen eller Ibsdatter, som det jo den Gang kaldtes, og det var der da for Resten også mere Mening i, da Endestavelserne sen jo betyder Søn. Så var de to yngste to Drengene, Hans Christian Ibsen og Jesper Ibsen, den sidstnævnte døde som lille. Hans Christian fik en lille Ejendom i Nørby. Min Fader, Kjeld Ibsen, var født 1824 og blev gift 1858 med Anne Catrine Jensdatter også her af Velling. De to fik altså Fødegården i Venner og der er jeg jo så født og opvokset og til den knytter sig mine fleste Barndoms- og Ungdomsminder. Men derom og om min Moders Slægt vil jeg senere fortælle. Endnu er jeg ikke færdig med min Faders Slægt. En af min Faders Søstre hed Ane Johanne, hun døde da hun var 17 Aar. Hun fik en Svulst i Underlivet og der fortælles, at hun havde pådraget sig sin Sygdom ved at vade i de våde Enge ved Højbjergningen. Hun skal have været en god og meget udviklet Pige efter Datidens Forhold.

Der fortælles om min Farmor at hun, midt i alle sine Besværligheder var ved godt Humør. Med hendes Besværligheder mener jeg, ikke alene det, at hendes Mand vist ikke forstod hende, men også mener jeg det daglige Slid. Mange Børn havde hun og slide måtte Datidens Husmødre. De måtte hjælpe både ude og inde. Var der nogen der ynkede min Farmor så kunde hun sige: "Ja Børn, mig var nu ikke bedre Lod tilmålt".

Den Tids Mennesker troede jo så fuldt og fast på, at således var nu alt dem tilskikket, selv om det mange Gange dengang var Forældrene der bestemte over deres Giftermål. Det ved jeg nu ikke om det var Tilfældet her, men det var da ellers almindeligt. I St Stensen Blikers lille Sang: "Det var ved Helmistier Mari hun skuld astej"⁸ er denne Tankegang også udtrykt. De to unge, Palli Krænsen og Marie vil gjerne ha bløven sammen. Men de "mot et for hans Moer, for Mari vaar en fatte Baan, ejsen vild de ha hat hveranner, men det skuld nu ett vær sådn."⁹

Datidens Mennesker fandt Trøst i den Tanke, selv om det måske kunde knibe. Vi Nutidsmennesker vil bruge vor Villie og vor Tanke, og vi vil ikke lade uforstandige Forældre bestemme over, hvem vi skal følge i Livet.

Men Farmor var som før nævnt meget gudhengiven. Der fortælles, at når hun sad og spandt på sin Rok kunde hun, lige på en Gang, skyde Rokken til Side og folde sine Hænder og fremsige et af disse gamle gode Salmevers som de gamle gemte på og levede i. En af disse Vers lød således

“Bed o Jesus, bed for mig,
bed mig ind i Himmerig,
der at leve, der at bo
i en evig Fryd og Ro.
Gud vær min Løn
Gud hør min Bøn
og det for Jesu Skyld.” Amen

Et andet Vers som hun også brugte var denne:

“O Jesu lad mig være din
o Jesu lad mig blive din
o Jesu, vær du min Tillid
så har jeg nok til evig Tid.”

Og når hun så havde fremsagt et sådant Vers eller et lignende, så tog hun atter fat på Rokken, thi Flid, Nøjsomhed og Guds frygt fulgtes ad hos hende og gik Hånd i Hånd.

Intet Under at Børnene elskede denne Moder, og at de længtes usigeligt efter hende, da hun døde. Og at de altid, lige til deres Dødsstund, talte om hende og hendes Liv med inderlig Kærlighed og Højagtelse.

Gården i Venner lå ved Alfarvej, så der kom mange vejfarende Folk indenfor. Dengang kom der en Mængde Mennesker og tiggede, da var der ingen, der fik Aldersrente og ingen der fik af Hjælpekassen for da var de dele ikke til. Når så Folk ikke kunde klare sig selv, så var de jo henvist til at tigge. Og der var mange der kom, ikke alene fra selve Sognet, men fra mange Nabosogne. I Dejbjerg Sogn holdt de såkaldte Rakkere eller Natmandsfolk til. De boede i nogle elendige Hytter. Mændene loddede ved gammelt Bliktøj eller klinkede eller hvad de nu sådan kunne tjene en lille Skilling ved. Jeg husker dem endnu fra min Barndom, Kvinderne gik ofte og solgte Bliktøj. Ellers tiggede de Uld. Og ja alt muligt, men det var da særlig Uld. Undertiden bar de et lille Barn, der sad på deres Ryg; om de havde den lille i en Kurv, en Sæk eller i et Tørklæde husker jeg ikke bestemt. På en Måde var de velbegavede, de havde Mundtøjet godt i Orden og de kunde være meget indsmigrende eller “skre” som de gamle sagde. Ind mod Jul kom der især mange og tiggede, men jeg tror nok, at det var særlig her fra Sognet. De kom med deres Mælkespand som de fik fyldt med Sødsmælk og ned i Spanden med Mælk blev der puttet et Par Talglys, dengang havde man kun Talglys at se ved, et godt, tykt Talglys var ikke at foragte. Så vankede der Sigtebrød og andet godt. En Mængde Sigtebrød blev bagt til Jul, jeg synes ligefrem at jeg mindes at der blev bagt langt over 50.

Min Farmor var vist meget godgørende, det kunde jo snart heller ikke være anderledes med det Sind hun havde. Jeg ved at en anden Kone, som boede på en afsides Gård, engang skal have sagt, at det var da så rart at hun boede et Sted hvor man ikke sådan blev rendt på Dørene af Fattigfolk, men da blev min Farmor vred. Således måtte man ikke se på den Sag, men være glad for, at man kunde give noget bort. Hun havde lært og nemmet det Ord "Gud elsker en glad Giver."

Min Farmor døde 25 Februar 1865. Den 9. Februar var jeg bleven født og min Farmor, som jo lå for Døden – hun døde 14 Dage efter – vilde have det lille nyfødte Barn ind til sig i Sengen. Og da ønskede hun alt godt over den lille Pige og nedbad Guds Velsignelse over hende, Jeg har tit senere i mit Liv været glad over min gamle fromme Farmors Bønner og gode Ønsker for mig, det har lyst over mit Liv så ofte, synes jeg. Og jeg tror og håber, at ikke alene over mig, men også over mine Børn vil denne Velsignelse hvile og over den senere Slægt, sålænge der er nogen i Slægten der bryder sig om denne gamle fromme Stammoders Forbøn. Gud give de Toner aldrig må dø i Slægten.

Den Dag min elskelige Farmors Støv blev stedet til Hvile på Velling Kirkegård blev jeg båret til Dåben derinde i Kirken og fik Navnet: Elise Kjeldsen. Min Farmor blev 75 År.

Min Moders Slægt.

Om min Morfar ved jeg kun lidt. Forunderligt nok er det Spindesiden i min Slægt, jeg ved bedst Rede på. Min Morfar hed Jens Christensen. Han er født i Noe Sogn og købte Gården Nagengård i Velling. Senere flyttede han til Kirkeby i Velling hvor han købte den Gård som senere er blevet kaldt "Fjordvang". Da der boede én Mand mere i Nabolaget som hed Jens Christensen blev min Morfar kaldt Jens Noe, for at Folk kunde kende Forskel på de to Nabomænds Navne. Således er Navnet Noe kommen her til Sognet. Da min Morfar blev gammel kaldtes han "Gamle Noe". Han drev i mange Aar Studehandel. Han opkøbte Stude omkring i Sognene og solgte dem nede i Slesvig og Holsten. Dengang drev de med Studene helt oppe fra Nordjylland ned gennem Sønderjylland. Studene blev solgte enten i Tønder, i Husum, ja helt ned til Hamburg kom de, hvor de så blev solgt ved Markederne. Dengang var der ingen Jernbane, så man kunde ikke, som nu sende Dyrene med Toget, men man måtte drive dem den lange lange Vej! Så overnattedes der i de mange Landsbykroer som var dengang. Driverne blev jo lejede til at drive de store Flokke Kvæg. Handelsmændene som havde købt Kvæget kørte eller red, det var jo nok så let som at gå Vejen ind. Men alligevel hvor besværligt når man tænker på vore Dages Befordringsmidler.

Når Dyrene så var solgte, skulde Handelsmændene jo hjem med Pengene, og det var nu slet ikke så lige en Sag, da der jo ingen Pengesedler var dengang,

som man kunde putte i Tegnebogen. Nej dengang brugte man Sølvpenge og Kobberpenge og det kunde være svært nok at fragte de mange tunge Penge så lang en Vej: De havde dem i Pengeposer eller Pengekatte som de kaldte dem. Eller også i Pengeskrin, som de så havde med på Hesteryggen når de red.

Men ufarlig var et sådant Ridt jo ikke da der jo godt kunde være Fare for at blive overfaldet og bestjålet. Om Natten overnattedes jo i Kroerne og da kunde det også hænde, at de kunde blive bestjålet. En af min Morfars Handelsvenner blev således bestjålet for en Masse Penge efter Datidens Forhold. Han fik aldrig sine Penge igen, og økonomisk dét kom han vist aldrig ovenpå mere.

Når min Morfar sådan var på sine Handelsrejser, der jo kunde tage lang Tid, måtte min Mormor jo bestyre den store Gård hjemme. Men hun havde trofaste Hjælpere. Dengang flyttede Tjenestefolkene ikke som nu for et helt eller et halvt Aar. Nej mange gik i mange Aar på ét Sted. Således havde de der på Gården en Karl der hed Per, han var der i 30 Aar. En anden karl var der i 20 Aar, han hed Lars. Det var lange og trofaste Tjenesteår; men det var dog næsten også for længe at være på ét eneste Sted.

Min Mormor

var født i Østergård i Hee. Hendes Fader hed Poul Østergård hans Kones Navn kender jeg ikke. Der var kun én eneste Søn i Hjemmet. Chresten hed han. Der var, såvidt jeg ved 3 Døtre, den ene hed Kirsten, hun fik Fødegården og boede der til sin Død, den anden hed Else og blev Stammoder til Slægten Aas, hendes Mand hed Chr. Aas. Hun er Bedstemoder til Lærer Aas, som er Lærer ved No Skole. Den tredje Datter hed Ellads, og blev min Mormor, hun blev gift med førnævnte Jens Christensen Noe, som købte Nagengård i Velling. I denne Gård er min Moder født.

Chresten var jo som før nævnt Poul Østergårds eneste Søn. Han skulde jo overtage Gården efter gammel Sæd og Skik. Men Drengen vilde læse, han vilde være Præst. Der fortælles, at han som Dreng tog Bøger med ud i Mark og Kjær og læste, når han gik og passede Kreaturerne. Hans Fader stod på sit og holdt på, at han efter gammel Bondeskik skulde have Fødegården. Når de havde en Søn, så skulde ingen af Døtrene have Gården. Hvis han vilde læse, så fik han skøtte sig selv. Penge fik han ingen af, så mente han vel at dermed var det sidste Ord sagt i den Sag. Man kan jo knap forstå, at hans Fader kunde være så hård, men man vil betænke at det var en hel anden Tid end den nuværende. En Tid, da Forældrene vilde bestemme over deres Børns Livsvej både med Giftermål og det hele. Og desuden var det den Gang uhørt, at en Bondedreng kom til Bogen. Nej, Skomager bliv ved din Læst var Tidens Løsen. Lad Embedsmændenes Sønner læse til Præst eller Doktor, men lad Bøndersønnerne blive ved den Jord som deres Fædre har dyrket. Det var Tidens Tankegang. Men den unge

Chr. Østergård gik sin egen Vej; han vilde være Præst, og vilde hans Fader ikke hjælpe ham så blev der vel nok Råd på anden Måde.

Han læste på Kongens Nåde sagde den gamle, det vil nu sige at han fik fri Undervisning på Universitetet og alle Vegne mod at han forpligtede sig til at drage til Grønland som Præst og Missionær og være der i 8 Aar. Det var jo ikke blide Kår han havde Udsigt til, men han gik ind derpå for at opnå sit kæreste Ønske, nemlig at blive Præst.

I København traf han en Vestjyde, der hed Hansgård. Han stammer her fra Velling, idetmindste er der endnu nogle her af samme Slægt, nemlig Familien i Tranmose. Denne Hansgaard var vist ansat i et af Ministerierne, og han tog sig af den vestjyske Bondeknøs og hjalp ham noget tilrette i Hovedstaden. Da Chr. Østergårds Læseår var til Ende kom han hjem og vilde sige Farvel til Familien før han rejste ud. Han kom også til Nagengård og besøgte min Mormor, som var hans kæreste Søster. Hun ventede sig en Arving i de Dage han var der, og hun blev syg inden han rejste derfra. Da bad han, om han ikke måtte blive inde i Soveværelset, mens Barnet blev født, han vilde gerne se hvordan en Fødsel foregik. Han skulle jo nemlig være både Læge og Jordemoder, Præst og meget andet når han nu kom til de fjerne Egne. Min Mormor, der godt forstod ham og holdt såmeget af ham svarede "Jo Chrestenlil, det må du såmæn godt". Men Nabokonen, som var noget skrap og som skulde assistere ved Fødslen sagde, at skulde han være derinde så vilde hun ikke være med. Så måtte han blive udenfor.

En lille Pige blev født, og denne lille Pige var min Moder. Nu vilde de jo gerne have Barnet døbt så Chr. Østergård kunde blive Fadder, før han rejste. Men Rejsen skulde ske snart, og da min Mormor lå i Sengen var det jo ikke så nemt at få lavet til Barsedåb med det samme. Men Præstekonen, Madam Hassenfeldt – dengang blev Præstekonerne kaldt Madammer – tog Sagen i Hånd. Hun og min Farmor [Mormor] var gode Venner og der var ikke langt fra Nagengård og til Præstegården. Hun hjalp nu således, at der kunde blive Barsedåb den 27. Februar, Barnet var født den 22. Chr. Østergård blev Fadder, og han forærede min Moder en Bibel i Faddergave. Denne gamle Bibel ligger her foran mig, mens jeg sidder her og skriver. Med smukke gotiske Bogstaver har han skrevet foran i Bogen:

Denne Bibel er foræret til min lille Guddatter, Anne Catrine Jensdatter på den Dag hun ved Daaben blev indlemmet i Christi Kirke, med det Ønske, at hun må opvokse i Guds frygt og Herrens Formaning til en sand Jesu Christi Tjenerinde

Velling den 27 Februar 1833

af hendes Morbroder
Chr. Chr. Østergård
Cand Theol.

Umiddelbart derefter rejste den unge Kandidat til Grønland, men der er bleven mig fortalt, at på denne Barsedåbsdag gik hans Fader, den gamle Poul Østergård, og vred sine Hænder af Sorg over, at han havde været så hård, så hans eneste Søn nu skulde rejse til så fjerne, kolde Egne for hans Hårdheds Skyld.

Chr. Østergård blev gift før han rejste og hans Hustru fulgte ham. Hun hed Lovise Garnæs. Både hun og nogle Børn ligger begravede i det fjerne Land. Efter de 8 Aars Forløb kom Østergård tilbage og søgte Præsteembede herhjemme. Han fik Husby Præstekald, senere flyttede han til Sønder-Felding. Han blev gift anden gang med en Søster til hans første Hustru. Da han havde været Præst i Husby en Del Aar forflyttedes han til Sønder-Felding. Og her blev han Hjertensven med Præsten Vilhelm Birkedal, som var Sognepræst i Sønder Omme. Derfra og til Sønder Felding var ikke så langt, skøndt Befordringsmidlerne jo dengang ikke bestod i Cykler, endnu mindre i Automobiler. Men en Spaseretur eller Køretur på nogle Mil¹⁰ var for intet at regne dengang. Der fortælles fra den Tid, at den unge Landmand Niels Johan Termansen som boede i Læborg ved Vejen gik 7 Mil fra Læborg og til Sønder Omme for at høre Vilhelm Birkedal. Når han så havde hørt Birkedal prædike i kirken fulgte han med ham hjem til Præstegården hvor han fik sig en Samtale med den levende, glødende Præst. Og så bagefter spaserede han igen 7 Mil tilbage. Dengang tog Folk Sko og Strømper i Hånden og gik ofte på de bare Ben. Termansen var en ualmindelig interesseret Mand og han blev senere i Besiddelse af en sådan Dannelse og Kundskabsfylde, at han er bleven kaldt Danmarks lærdeste Bonde. Senere blev han Rigsdagsmand og var en af Danmarks ædleste Skikkelser i dansk Politik.

Birkedal og Østergård var gode Venner og fulgtes ofte ad også her til Velling. Birkedal havde været her på Egnen før, han havde været Præst og Kateket i Ringkøbing. Og da havde han fundet Vej til Præstegården i Velling hvor dengang Hassenfeldt var Præst. Hassenfeldt var én af de første grundtvigske Præster her på Egnen, og den unge Præst fra Ringkøbing, som også blev grebet af det grundtvigske Livssyn, sluttede sig nær til ham. Østergård havde også følt et Aandens Pust ovenpå den kolde døde rationalistiske Tid. Og de tre Præstevener sluttede sig nu sammen i inderlig Forståelse og Glæde over det nye Aandsliv, der ved Grundtvig var brudt frem i vort Folk.

På Herregården Rybjerg boede dengang en Mand, der hed Thomas Bruhn. Han var fra Flensborg og hans Hustru Conraddine født Schönau var født på Kølkgærgård¹¹ i Thy. Det var to ædle Mennesker, levende interesserede i alt det gode der kom frem. Også de var grebne af det Liv som Grundtvig havde vakt. Og på Rybjerg samledes mange interesserede Mennesker. Dertil fandt de 3 Præster også Vej og sluttede Venskab med Rybjergfolkene der varede Livet ud. Til Rybjerggård hørte en vidunderlig dejlig Have. I denne Have samledes Folk fra Omegnen undertiden til Folkemøder, den Gang var Forsamlingshusene jo

Figur 2. De store folkemøder på f. eks. Skamlingsbanken havde deres små lokale pendanter, blandt andet på Rybjerg i Velling sogn, hvor godsejeren Thomas Bruhn og siden sønnen lagde have til tidens store grundtvigianske talere og dermed samlede store menneskemængder. Foto: Velling Sognearkiv.

ikke byggede, men så stillede Thomas Bruhn og Hustru deres Have til Afbenyttelse. Dengang begyndte Mennesker at føle Trang til at komme sammen og høre et levende Ord om Kristendom eller om Fædreland. Det var Dagen, der begyndte at gry efter Nattemørket og Kulden der så længe havde knuget vort Land og vort Folk.

I Rybjerg Have står der en Sten med denne Indskrift:

I denne Have levede og frydede sig i over 60 Aar Thomas Bruhn og Hustru Conraddine Schönau. Denne Sten vil stå som et Minde til sene Slægter om dette ædle Ægtepar.

Til Rybjerg kom som sagt mange Mennesker, både her fra Egnen og fra andre Egne. Der var en stor Børneflokk og der blev holdt Huslærer til Børnene. En af disse Lærere var Poulsen Dal, der senere blev Forstander på Galtrup Højskole på Mors. Hos Pastor Hassenfeldts var Kold, den senere så kendte Skolemand. Om han var Lærer hos Hassenfeldt eller han var der i Besøg, ved jeg ikke. De

to unge Mænd Kold og Poulsen Dal sluttede sig sammen og de bestemte at de vilde gå frivillig med i Krigen i 1848. Før de rejste i Krigen var de på Besøg her i Venner hos en Gårdmand som hed N. Kr. Hansen og som ikke var så lidt kendt her på Egnen som en Fremskridtsmand den Gang. Han var Medlem af Stænderforsamlingen, den Gang havde vi jo ikke endnu fåt Grundloven. N. Kr. Hansen kørte med egen Befordring helt til Viborg, hvor de Stænderdeputerede dengang skulde give Møde. Det var en rar lille Køretur med Heste og Vogn, men dengang vidste Folk jo ikke af andet at sige. Jernbanerne var ikke byggede endnu. N. Kr. Hansens Familie kom også sammen med Bruhns på Rybjerg og der har de to førnævnte Ungersvende vel lært dem at kende. Da de så besøgte Familien i Venner plantede de hver et Træ. Dengang var det ofte Skik, at Folk plantede et Træ, når de stod overfor noget betydningsfuldt i deres Liv. Disse to unge Lærere plantede hver et Kastanietræ derovre ved N. Kr. Hansens Gård før de rejste i Krig. Det ene Træ er gåt ud, men det andet står endnu den Dag i Dag øst for Gården og breder sin Krone løvrigt ud. Om det er Kolds eller Poul-sen Dals Træ ved jeg ikke bestemt. Gården ejes nu af Peder Pedersen.

Når Pastor Østergård og Vilhelm Birkedal var i Velling på Besøg enten i Præstegården eller på Rybjerg var det jo en Selvfølge at de også besøgte min Morfar og Mormor. De var flyttet fra min Mormors Fødegård Nagengård og havde købt Gården Fjordvang i Kirkeby. Dertil kom så Præstevenerne i Besøg og det har jo sikkert været Højtidsstunder når Mormors kære Broder gæstede dem med sine Venner. Da blev nok det bedste Huset formåede stillet frem. Dengang var Bondehjemmene jo mange Steder meget tarvelige hvad Bohave og sligt angik. Jeg tror dog nok, at Hjemmet der i Kirkeby var lidt foran det almindelige. Jeg har fåt det Indtryk, at der var Fjællegulv i Stuerne, en Luksus der ikke var almindelig den Gang, da var der næsten Lergulv alle Vegne.

I deres såkaldte "pæne" Stue hos min Mormor, stod der et almindeligt Fyr-retræsbord, det kunde slås sammen, så det ikke tog megen Plads i det daglige, men det kunde blive dobbelt så stort, når det blev slået ud. Om dette Bord bænkedes nu Præstevenerne, når de kom i Besøg, og der er nok bleven ført mange Samtaler, både alvorlige og skæmtefulde. Birkedal var jo ualmindelig levende og kunde, når han var i det morsomme Hjørne, næsten sætte Huset på den anden Ende. Dette Bord fra min Mormors Hjem arvede min Mor, hun flyttede det til Hjemmet i Venner og da hun senere flyttede herhen sammen med min Far, kom Bordet med. Nu står det her på mit Loft og jeg har ofte tænkt på, at det skulle pudsas op og fredes om. Det er jo dog et Bord der har Minder med sig. Der står også her en grønlandsk Kuffert som Pastor Østergård havde med fra Grønland, den er beklædt med Sælhundeskind, den har min Mor også ført med sig fra sit Barndomshjem. Jeg har ofte tænkt på at forære Kufferten til Museet i Ringkøbing, men når det kommer til Stykket kan jeg ikke nænne

at give slip på de gamle Sager, der følger jo dog Minder med fra de henfarne Slægters Liv.

Thomas Bruhns Søn: Ernst Bruhn overtog Rybjerg efter de gamle og blev gift med Birgitte Busk fra Holmgård i Lem. Livet på Rybjerg blev fortsat i det gode gamle Spor. Nu er Gården gåt over på andre Hænder.

I Familiegravstedet på Velling Kirkegård ligger mange af Slægten fra Rybjerg begravet. Pastor Østergård levede og døde i Sdr. Felding så vidt jeg ved. Pastor Hassenfeldt blev forflyttet, først til Holmsland og senere til Østjylland. Der findes hans Støv. Og Vilhelm Birkedals Grav er på Valgmenighedens Kirkegård i Ryslinge. Han blev jo som bekendt den første Valgmenighedspræst i Ryslinge. Ja nu er de alle forlængst rejst til "Landet bag Hav" og deres Støv hviler på forskellige Steder, men på Opstandelsens Morgen vil de finde hinanden igen, thi det Fællesskab, de har delt med hinanden her i Livet var af åndelig Art, og Aandslivet har Evighedsliv i sig og kan aldrig dø.

Et senere Slægtsled.

Som før nævnt fik Chr. Østergårds Søster Fødegården Østergård derhjemme i Hee. Denne Søster hed Kirsten og hendes Mand hed vistnok Poul. Det kan jeg skønne deraf at Børnene kom til at hedde Poulsen til Efternavn. Den Gang fik Børnene jo Faderens Fornavn til Efternavn.

I dette Ægteskab var mange Børn, jeg kender ikke Navnene på dem alle, men nogle af dem kender jeg da. En Søn hed Kristian, han var i Amerika som Præst, det er dog ikke den Kristian Østergård som har skrevet såmange Sange.

En anden Søn hed Bent og blev Lærer i Skaade ved Aarhus. En tredje Søn hed Jeppe Poulsen han blev Købmand og Grosserer i Aalborg, Man ser at denne Børneflokk har haft Udlængsel og har været ikke så lidt forud for det almindelige dengang. Da var det jo ikke ofte, at Folk kom udenfor deres egne Sognegrænser. Jeppe Poulsen traf jeg engang i mine Ungpige dage. Jeg sad som ung nittenårig Pige på Aalborg Højskolehjem. Det var en Aftenstund jeg sad der og jeg følte mig noget ensom og fremmed i den store By hvor jeg ikke kendte et Menneske. Da kom der en pæn ikke ganske ung Herre og satte sig ved samme Bord som mig. Han gav sig i Samtale med mig og spurgte mig om mit Hjemsted. Jeg fortalte ham at jeg var fra Velling ved Ringkøbing. Så sagde han havde haft en Onkel i Velling men ham havde jeg velsagtens ikke kendt, denne Onkel hed Jens Noe. Jo ham havde jeg jo nok kendt, for han var min Bedstefader. Jeg have altså her truffet min Mors Fætter. Jeg blev glad over at træffe en Slægtning i den fremmede By og jeg tror at han blev ligeså glad for at den unge fremmede Pige var en Slægtning af ham. Han kom vist ofte på Højskolehjemmet der, han var ugift og hans Pebersvendehjem var vel ikke så hyggeligt. Inden han gik fik jeg hans Adresse og jeg lovede at besøge ham. Det gjorde jeg også og jeg kan

huske at han forærede mig sit Billede og at jeg spiste Pærer inde hos ham. Men jeg havde nu haft meget svært ved at finde ham, da jeg altid har haft svært ved at finde omkring i fremmede Byer og Aalborg er nu heller ikke af de nemmeste da den har så mange snævre Gader fra gammel Tid. Såvidt jeg husker har han besøgt mig engang siden eller var det mine Forældre han besøgte? Jeg husker det ikke bestemt, men han fortalte da, at han var bleven gift og han sagde, at når der gik Ild i gamle Huse så brændte de stærkt. Han var jo selv gammel da han blev gift så det var jo sig selv han mente. Han var vist velhavende, jeg ved at han har skænket en Pengesum til Udsmykning af Hee Kirke, Hee Kirke er jo hans Fødesogns Kirke.

En anden af Søskeneflokken fra Østergård hed Trine ligesom min Mor, de er jo nok opkaldt efter den samme, da de jo er Kusiner eller Søskendebørn. Deres Navn er vist for begges Vedkommende Anne Catrine, men efter Datedens Skik og Brug blev det forkortet til Trine. At Navnene på den Måde også ofte mistede deres oprindelige Velklang brød Datedens Mennesker sig ikke om. Skønhedssansen var ikke meget udviklet heller ikke på det Område.

Trine fra Østergård blev gift med en Sømand ved Nymindegab. En Skipper kaldte de ham den Gang, om det på vort Nutidssprog er det samme som Kaptajn ved jeg ikke. Han sejlede til England og vel også andre Steder, hvorfra han undertiden kom hjem med Genstande som han så forærede Slægt og Venner. Således forærede han engang min Mor et Par Porcellæns Hunde, de var hvide med brune Pletter. De stod i mange Aar i mit Barndomshjem i den såkaldte pæne Stue, hvor de havde deres Plads på en Kommode. Nu er de flyttet til Sædning Skole til Søster Johanne.

Denne Skipper fra Nymindegab hed Chr. Jessen. Om hans og Trine Østergårds Børn ved jeg kun lidt. Jeg ved kun at der i Rindom bor en Datter der hedder fru Riis. En anden af Døtrene fra Østergård hed Marie, hun var ugift og kom ikke så sjældent og besøgte sit Søskendebarn, min Mor. Bent Poulsen som jeg før nævnede blev jo Lærer i Skaade ved Aarhus. Han havde en Søn som blev Bestyrer for et Børnehjem derude i hans Hjemegn. En anden Søn hed Thorvald Poulsen og er bleven én af de senere Tidens kendte Politikere. Han er Præst, men har i en Aarrække taget Del i dansk Politik, han har i flere Aar været Folketingsmand og han var Kirkeminister under det radikale Ministerium. Han er en meget frisindet og forstående Mand, og kæmper for sandelig allevegne hvor Friheden er i fare. Det er et held for et Folk at have den Slags Politikere, og man må ønske at vort Folk må fostre mange af den Slags Mænd. En Datter af Bent Poulsen altså en Søster til Thorvald Poulsen er gift med Lærer Højmark i Kolt ved Aarhus. Hendes Mand er Broder til Valgmenighedspræst Højmark i Aarhus. Fru Julie Højmark født Poulsen har jeg truffet ved Dansk Kvindesamfunds Sommermøder.

Min Mormor Ellads Kristensdatter var jo også fra Østergård i He, hun og hendes Mand Jens Christensen Noe havde i deres Ægteskab 6 Børn hvoraf den ældste hed Mette Kirstine, hun blev gift med Chr. Elkjær i Rindom, de havde 5 Børn i deres Ægteskab. Den næstældste hed Hans Kristian og han blev som ungt Menneske Forpagter i Husby Præstegård, der var Morbroderen jo Præst.

I Nabosognet Nissum lå Herregården Udstrup som Skat Jensen¹² ejede. Han var gift med en Pige fra Sønderjylland, såvidt jeg ved hed hun Kirstine Knudsen og var Søster til Jens Lassen Knudsen, der var præst i Lejrskov ved Kolding. Til Udstrup kom en ung Slægtning af fru Jensen, også en sønderjysk ung Pige, jeg tror det var en Søsterdatter. Denne unge Pige hed Kirstine Markussen, hun var en Datter af en Gårdmand og Kreaturhandler der boede i den vestlige Del af Sønderjylland. Han hed Peder Markussen og jeg tror næsten, at hans Sympati gik noget i tysk Retning. Derimod var hans Kone vist dansk-sindet. Så vidt jeg ved var hun en Søster til Fru Jensen på Udstrup og altså til Jens Lassen Knudsen også, Præsten i Lejrskov, så Kirstine Markussen og Jakob Knudsen, den senere så bekendte Forfatter må jo have været Søskendebørn. Jakob Knudsen var jo som bekendt Jens Lassen Knudsens Søn. En anden Knudsen var den bekendte Knud Knudsen på Herregården Trøjborg i Sønderjylland, det var vist i dette Hjem, at Kold var Huslærer. Og der fortælles jo det kønne lille Træk derfra, som jo vist er almindelig bekendt, men som jeg alligevel også her vil gengive da vi er ved den Knudsenske Slægt. Kold var jo en meget ejendommelig Lærer, en Banebryder for det nye der skulde komme. Han hadede al den Lektielæren udenad og al det Terperi som Datidens Skoler var så fulde af. Han vilde fortælle så levende for Børnene så han kunde finde ind til deres Hjerter og glæde dem med sin Fortælling. Nu var der en lille Pige i Hjemmet der på Trøjborg, som glædede sig over at høre ham fortælle. Han havde fortalt om Abraham og Isak og sluttede sin Fortælling, der hvor Abraham og Isak kommer til Moria Bjerg. Om Eftermiddagen sad Kold ude i Haven da hørte han en Barnerøst oppe fra Træet der sagde: "Aa kære lille Abraham du skal ikke være bedrøvet, for du kommer ikke til at ofre Isak. Jeg har læst videre." Så kunne Kold da forstå at Børnene fulgte hans Fortælling med levende Interesse. Der fortælles fra den Tid, at Kold var forelsket i en lille ung Pige der hed Maren. Om det var én af hans forrige Elever ved jeg ikke. Det blev dog ikke til noget med Kold og Maren. Han blev mange Aar efter gift med en Pige der hed Stine. Jeg er nu kommen lidt langt bort fra mit Emne men det skal man vel engang imellem have Lov til, når man får Pennen i Gang.

Den unge sønderjyske Pige som kom til Udstrup til sin Moster for at lære Husholdning der, kom ind i min Slægt. Hun blev nemlig forlovet med min Morbror Hans Kristian som jo dengang var Forpagter i Husby Præstegård. Da han kom hjem til min Mormor med sin lille sønderjyske Kæreste var det ikke med

ublandet Glæde hun tog mod sin tilkommende Svigerdatter. Denne lille Frøken eller Jomfru som man jo dengang sagde, var nok ikke skikket til at blive en Bondes Hustru. Min Mor fortalte senere at Mormor havde grædt, da hun så hende, hun havde jo Slør for Øjnene og var finere klædt på end Bondepigerne. Men Moster Stine som vi Børn kaldte hende blev god nok som Bondekone. De to unge købte Gården "Mejlbygård" i Rindom. Værelserne der var nok så fint udstyrede som i andre Bøndergårde på den Tid, det kan jeg jo nok huske fra min Barndom. Ligesom jeg også kan huske, at der var lange Gardiner hængt for Vinduerne det var jo uhørt den Gang og det var noget som Folk lagde Mærke til og talte om. Jeg syntes at Moster Stine var mere livlig og velbegavet som de fleste andre Bondekoner dengang. Hun blev Moder til 14 Børn. Senere solgte de Gården i Rindom og købte en Gård i Gelstrup i Nissum.

En anden af mine morbrødre hed Christen Noe, han blev gift med Else Mikelsen fra Holmsland Mølle og de to fik Gården i Kirkeby efter min Morfar og Mormor. En anden Morbror hed Anders Noe som blev gift med Mette Pedersen fra Klaptoft og han købte en gård på Holmsland. Men senere flyttede Ægteparret til Velling. De købte Gården Vennergård. I dette ægteskab var 12 Børn. Chr. Noe og Else havde 9 Børn.

Den yngste Søster af min Mors Søskeneflok hed Lovise hun var opkaldt efter Pastor Østergårds Hustru, der døde og blev begravet i Grønlands Jord. Lovise som var min Gudmor blev gift med Præstegårdsforpagteren i Velling, han hed Chr. Nielsen; I dette Ægteskab var 7 Børn. Moster Lovise arvede en dejlig Edderdunsdyne som Østergård havde bragt med fra Grønland. Moster Lovise og hendes Mand købte senere en Gård i Rindom hvor de boede til deres Død. Min Mor Anne Catrine Jensdatter blev den 17 Oktober 1858 viet til min Fader Kjeld Ibsen. Vielsen foregik i Velling Kirke.

Min Barndom.

"Du gamle Gård med dit mossede Tag
hvor Spurven så gerne vil bygge
jeg ser dig end for mig den Dag i Dag
med al din gammeldags Hygge."

Straks efter Brylluppet flyttede min Mor ind i den gamle Gård i Venner, som min Far havde overtaget efter sine Forældre, som nu var på Aftægt i Gården. Stuehuset var meget gammelt, måske langt over 100 Aar. Det var vist gammelt da min Farfar i 1817 købte Gården. Ingen vidste hvornår den var bygget. Men hvor var der hyggeligt i den gamle Gård. Vinduerne var små og der var lavt til Loftet, men man befandt sig vel og hyggede sig derinde. I de første Aar af mine Forældres Ægteskab havde Mor, som jo var vant til lidt mere Plads og måske

også til lidt mere Komfort efter den Tids små Fordringer – fåt lidt lavet om på Stuehuset i den gamle Gård i Venner. Hun havde fåt Fjællegulv i alle Stuerne, havde selv malet Væggene i Sengekamret, som de dengang kaldte det. Derude var nok på en Måde Alkovesenge, men Træværket var taget ned og istedetfor var der hængt Forhæng for af hjemmelavet Bomuldstøj: hvortil der var syet en køn hvid bred hæklet Blonde. Hvem der havde hæklet Blonden ved jeg ikke, da der vist var få den Gang der kunde den Kunst og vi Pigebørn var for små til at lave Håndarbejde. Den Slags Pynt brugtes ikke i almindelige Bønderhjem. Jeg husker også at der i Sengekamret stod en rund Kakkellovn. Vindovne kaldtes den Slags Kakkellovne den Gang. Ellers var det jo de gamle Bilæggere der var brugelige hos Bønderne. Der stod også et Bord med Voksdugsbetræk inde i Sengekamret og så nogle Stole med hjemmelavet Betræk. Det var hele Møblementet, men den Gang var en sådan Stue ikke hel almindelig. Så havde vi en Stue mere, den kaldtes den pæne Stue, men om det var med Rette ved jeg ikke. Der stod en Komode, et lille Sybord kom senere til, hvorunder der stod en lille broderet Skammel som Mor var bleven foræret af Fru Bille, én af vore Præstekoner, ja jeg tror at Sybordet var kommen fra samme Sted. At Præstefruen så til Vederlag har fåt Æg eller Kød af min Mor er jo meget rimeligt. Dengang vandrede mange Naturalier til Præstens og Degnens. De var vist også dårlig lønne- de den Gang, så det var vist ikke uden Grund at Gårdmandskonerne tænkte på dem i Slagtetiden og lod en Kurv vandre ind i Præstens eller Lærerens Køkken.

I vores pæne Stue stod også et poleret Bord med drejede Ben, også en Luksus som ikke dengang var almindelig så var der en gammeldags Lænestol upoleret men beklædt med Voksdug, desuden var der et Par andre Stole med hjemme- vævet Betræk, så var Stuen færdig. Nej der var dog noget der hed Billeder på Væggen, men de Billeder der hængte der var ikke Kunstværker, der var nogle dårlige tyske Billeder. Men det der var mest mærkelig ved denne Stue var, at der sad et Par store Kampesten henne ved den ene Side. Det var Syldsten der havde siddet der helt siden den Tid da Stuehuset blev bygget, de sad lidt højere end Fjællegulvet og man kan jo ikke sige at de pyntede på Stuen. Men det gjorde ikke såmeget den Gang. Gulvlister blev ikke brugt endnu og Stuen var hyggelig trods de mærkelige store Sten. Efter Datidens Forhold kom man ikke mange Steder hvor Smagen var bedre end i mit Barndomshjem. Min Far lod min Mor råde med Ordningen og Udstyret som hun syntes passede hende bedst. Og jeg tror nok at deres økonomiske Forhold var således, at de nok kunde tillade sig at lægge et nyt Gulv i en Stue eller få en ny Kakkellovn. Men alt gik ellers i den gode gamle Gænge. Der var Nøjsomhed og Sparsommelighed, Arbejdsomhed fra Morgen til Aften.

Jeg er endnu ikke ganske færdig med vore Stuer. I den vestlige Ende af Stue- huset var der to Gæstekamre og indenfor var den store Stue eller Øverstestuen

som den også kaldtes. Der stod alle Klædeskabene tilligemed en Komode, og så stod der et Bord mellem Vinduerne, der stod i mange Aar det Bord, som jeg før omtalte, det som min Mor havde ført med sig fra hendes Barndomshjem. I denne Stue blev der undertiden danset. Vi havde engang imellem sommetider med nogle Aars mellemrum Unggilde eller "Bojel" som man dengang sagde. Så blev Skabene flyttet ud og Dansen gik til den lyse Morgen. Musikken var meget primitiv. Hele Musikkoret bestod af én Violin som blev betjent af en – Murer der ikke var altfor nøjeregnende med om Tonerne var falske eller ej. Men vi var ikke meget kritiske og det hjalp. Men det var jo først da vi Børn blev voksne at vi havde Unggilde. I dette Hjem voksede vi op, vi var 4 Børn, den ældste hed Birgitte Kirstine opkaldt efter min fromme Farmor. Den næstældste hed Ane Johanne, hun var opkaldt efter den Faster der døde som ganske ung Pige. Jeg var den 3^{die} i Rækken og kom til at hedde Elise. Jeg er opkaldt efter min Mormor, som jo hed Ellads, men hun syntes, at det var sådant grimt Navn, derfor blev jeg kaldt Elise. Nummer 4 var en Dreng, som hed Ib efter min Farfar. Den sidste i Rækken var en lille dødfødt pige. Jeg havde glædet mig til at få en ny lille Bror eller Søster. Skønt jeg kun var 6 Aar dengang, forstod jeg dog godt hvad der forestod, jeg kan huske at vi skulde være hos Naboens da Begivenheden indtraf. Og da vi så kom hjem og de fortalte os, at der var kommen en lille dødfødt Pige til Verden, da græd jeg af Sorg og Skuffelse. Jeg tror, at Børn tænker langt mere over den Slags Ting end de voksne tror og tænker på. Og derfor har jeg aldrig rigtig kunnet forstå, at der er Mødre som fortæller deres Børn Historien om Storken, der bringer de små Børn. Jeg tror at man hellere må fortælle dem såmeget om Virkeligheden, som de kan forstå og hvad der ikke passer til deres Alder kan man gemme til siden. Jeg tror, at ingen kunde have bildt mig 6årige Pigebarn ind, at Storken vilde komme med en Bror eller Søster til mig.

Fra denne Tid kan jeg ellers ikke huske andet, end at jeg meget gerne vilde holde mig nær til min Mor, mens hun lå i Barselsseng. Det var vist ikke så meget af Ømhedstrang, som det var af Slikmundethed, at jeg holdt mig til. For der vankede mangan Lækkerbiscen for os Børn i disse Dage. Efter Tidens Skik og Brug kom Mostre og Fastre og Nabokoner i Barselvisit, og de medbragte store Krukker med Sødsuppe eller en stor Skål med Smørgrød. Denne Grød var så fuld af Kommen og Rosiner, og så var den så fed, at Smørret lå og svømmede ovenpå. Nå da, hvor det smagte; når så dertil kom sød Øl så var det ikke til at stå for. Men om denne Ret var sund for Patienten er vist et stort Spørgsmål. Nutidens Hygieine vilde vist ikke sige Ja til det. Men den smagte godt og ingen Jordemoder eller Doktor forbød det. Og desuden – så var Menneskene med al deres Uforstand og dårligere Sundhedsforanstaltninger måske sundere end nu? Det siger da ialtfald de meget gamle, og mon ikke der er nogen Sandhed deri? Men den mere enkle Levevis har vel nok haft sin store Betydning.

Vi fire Børn voksede op indenfor Hjemmets skærmende Mure. Foruden Far og Mor var der endnu et Menneske i Hjemmet, som fik overmåde meget at betyde for os Børn og det var min Faders ugifte Søster, Else hed hun, og jeg har nævnt hende før da jeg skrev om min Fars Hjem. Dengang var de ugifte Kvinder jo næsten henviste til at leve enten hos en Broder eller Søster. Alle Erhverv var mesten spærrede for den ugifte Kvinde, når lige måske undtages Væverskestillingen eller Sypigestillingen. Ja en enkelt tog vel i nogle Aar Plads som Husbestyrerinde. Men ellers? Alle disse Erhverv som nu den ugifte Kvinde kan tjene sit Brød ved var jo dengang udelukkende i Mændenes Hænder. Når man i Nutiden ser på den Mængde Kvinder, der er ansatte rundt omkring: på Kontorer, i Skoler osv osv i en Uendelighed så må man næsten undres over, hvor de blev af, de som i gamle Dage ikke blev gifte og gled ind til en Forsørgelse i Ægteskabets Havn. Men mon ikke også mange ofte tog en Mand, fordi hun ikke så anden Udvej??

Faster Else blev altså i sit Barndomshjem da min Far overtog Gården og det var en Lykke for dette Hjem at hun blev der. I flere Aar levede hendes Forældre og hun plejede dem trofast til deres Død. Min farfar levede længst og det var et stort Held for min Mor, at min Faster tog sig af ham, for han var vist ikke altid så let at have med at gøre. Da han så var død vedblev Faster at være i Gården og hjalp ved alt. Særlig var det os Børn hun tog sig af, hun lærte os at læse, hun ordnede vort Tøj osv. Og vi hængte ved hende med en inderlig Kærlighed. Særlig var jeg vist hendes Kæledægge jeg kunde slet ikke undvære hende. Når jeg kom fra Skole og jeg ikke så Faster Else, når jeg kom hjem, så skulde jeg nok gennemsøge hele Huset for at finde hende. Jeg har tit tænkt på, hvorledes sådanne gamle, ugifte Kvinder kan give sig selv hen. Det er vel fordi at al den Moderlighed, som enhver god Kvinde ejer, og som de ikke får Brug for til deres eget Hjem, da de jo aldrig får et sådant, den giver de ud i rigt Mål til andres Børn. Således var det med Faster Else og således er det vist allevegne også ude i den store Verden. Tænk på Sygeplejersken Florence Nightingale, den rige fornemme Englænderinde, der forlod alt for at rejse til de arme sårede og døende Soldater på Krim. Eller tænk på Karen Jeppe,¹³ der i vor Tid ofrer sig for de stakkels Armeniens Børn. Eller Anna Marie Pedersen,¹⁴ der lever derovre i Indien for at hjælpe Børnene der til at blive gode og dygtige Mennesker. Således kunde jeg blive ved og nævne mange ugifte Kvinder der giver af den rige Kærlighed og Moderlighed, som de ejer.

Faster Elses Liv blev et Hjemmeliv. Hun havde vist aldrig været rigtig ude, måske kun sjældent udenfor sit Fødesogns Grænser. Hun havde gåt i Sylære, havde en Tid sammen med en anden været omvandrende Sy pige. Dengang gik Syerskerne omkring i Hjemmene og syede Folks Tøj. Og jeg kan nok huske fra min Barndom, at det var en stor Dag den Dag da "Skrædderne" kom med deres Pressejern og deres Symaskine. En del Aar i Forvejen var der ingen Symaskine,

da syede de alt med Fingrene. Det var nu ikke så underligt, at vi Børn glædede os til den Dag, da Skrædderne kom for der vankede jo da engang imellem en ny Kjole, selv om det var sjældent den Gang. Og desuden var det da en lille Oplevelse i den daglige Ensformighed. For dengang var Livet meget mere ensomt og ensformigt end nu, da kom Folk langt sjældnere sammen. Selskabeligheden var ikke stor. Det kunde Kvinderne da heller slet ikke få Tid til den Gang. Der skulde jo en Mængde Uld kartes og spindes, for at man kunde få nogle gode hjemmelavede Klæder, der kunde holde noget. Det var en stor Sjældenhed at nogen mødte i en Kjole hvis Stof var købt i Byen. Nej, her var få Penge mellem Folk, alt blev produceret af det man selv avlede. Når så Skrædderne kom vankede der jo også en Del Nyt. De kom jo i såmange Hjem og hørte jo så meget og var der så en og anden af disse Syersker der gerne vilde fortælle Nyheder så var der jo en Lejlighed. Jeg kan huske én Syerske især, som så umådelig gerne vilde fortælle om Kæresten. Jeg tror aldrig at Faster Else har været af dem der førte Nyt til Torvs. Idetmindste har jeg aldrig hørt hende sige et ondt eller ufordelagtigt Ord om sine Medmennesker, det var hun altfor ædel og fin en Natur til.

Da jeg blev lidt ældre, jeg tænker vel at jeg dengang havde begyndt at gå i Skole, fortalte hun mig mange Ting, både om sit eget Liv og om andet i sin Bekendtskabskreds. Om sin Moders Liv vilde hun gerne fortælle, og jeg fik på den Måde Kendskab til Livet, som det levedes dengang da hun havde været ung. Jeg kan huske, at det gjorde et overmåde stærkt Indtryk på mig, når hun fortalte om den eller den af sine Ungdomsveninder, som blev tvunget af Forældrene til at tage en Mand, som de ikke holdt af. Særlig var det jo strengt at høre, at disse unge Piger havde holdt af en anden. Men var han fattig eller ikke deres jævnbyrdige i Stand, ja så blev det jo gerne forpurret. Når så Faster Else fortalte at hun vidste da to af sine Veninder der blev tvunget til at tage én de ikke elskede og at deres Bryllup blev fejret 2-3 Dage i Træk med Dans og Spil og med en Mængde Madvarer, ja da blev mit Barnehjerte både så rørt når jeg tænkte på de ulykkelige Brude, og så oprørt over at sligt kunde finde Sted. Jeg kunde gerne have grædt, gjorde det måske også, om det kunde have hjulpet. Men alt dette var jo sket for mange År siden, men jeg gennemlevede det alt sammen med min Faster, når hun fortalte mig sine Minder.

I den østlige Del af det gamle Stuehus som jeg før har omtalt, havde vi et lille Værelse som kaldtes Pige kamret. Dette Værelse var i højeste Grad tarveligt udstyret. Der var røde Mursten til Gulv. 3 Sengesteder hvori vores Pige og vi Børn og min Faster lå, en Bilæggerovn og en gammel Dragkiste var hele Udstyret. I disse store Dobbeltsenge som brugtes den Gang, kunde der jo ligge mange Mennesker, særlig da når de var små. Det var jo ikke efter Hygiejnens Fordringer, men det tænkte Folk ikke på den Gang. Der var slet ikke Plads til såmange Enkeltssenge som Folk har nu til Dags. Og så var det jo så dejligt

billigt, der skulde ikke nær så megen Sengetøj til, og ikke nær så mange Lagner. Der kunde ligge mange under én stor Dyne, og i ét Par Lagner. Og man måtte ikke gerne heller bruge ret meget af den kostbare Tid til at vaske i. Det gjaldt om i Vintertiden at få Gulvene fejede i en Fart og komme ind og få fat på Karterne eller Spinderokken for at Garnet kunde blive spundet og farvet og så komme til Væverkonen. Den Gang tog det ikke lang Tid for Kvinderne at få sig vasket og friseret. Håret blev sjældent flettet om, som de sagde, det var der såvist ikke Tid til. Og at få et rent Bomuldsforklæde på var en Luksus som sjældent blev brugt, ja måske en Søndag Eftermiddag kunde det hænde, men det var ikke ofte for så skulde Forklædet jo vaskes og det tog både Slid og Tid. Om Lørdagen holdtes der gerne Storvask og Hørfletning.

Til daglig brugtes hjemmelavede uldne Forklæder, de kunde holde sig rene længe og de var stærke. Om Eftermiddagen blev den reneste Side vendt ud. Vi Nutidsmennesker har vel svært ved at forstå den Tid, vi er jo på såmange Måder bleven forvænnet, siden Pengene er bleven rigeligere og siden Folk har fået deres Gårde prioriterede og vel også siden Landbruget gennem Sammenlutningerne har fåt bedre Kår. Men det er jo nu slet ikke så længe siden det var således, som jeg her har skrevet om. Og der var nu noget såre hyggeligt over den gamle Tid med al sin Ensformighed og over de gamle Gårde og de gamle Skikke. En stor Dag var den Dag da der støbtes Lys. Aftenen i Forvejen blev Vægerne lavet af Lysegarn som var købt i Købstaden. Så fik man Lysepindene fat og der kom 5-6 Lysevæger på hver Pind. Nu blev der en Mængde Talg smeltet, dengang holdtes der mange Får, og det var i særlig Grad Fåretalg, der blev anvendt til Lysestøbning. Så kom en stor stor Spand ind eller en anden høj Genstand, hvori der forneden blev hældt en stor Mængde kogende Vand og ovenpå blev så den smeltede kogende Talg hældt. Nu gjaldt det om at få Vægerne dypede ned i Talgen mens den var rigtig varm. En Stige blev lagt på to Stole og nu hængtes Lysepindene der efterhånden, det gik rask med Dypningen og lidt efter lidt blev Lysene tykkere og blankere og kønnere. Var det Pigen eller min Faster der passede Støbningen kunde det hænde at min Moder kom ind og spurgte om lysene "tykkedes". Sommetider passede Mor det selv og så var det de andre der med Interesse spurgte og så til. Vi Børn fulgte alt det med levende Interesse. Lysene skulde ikke være lige tykke. Man skulde have nogle der var tynde som man kunde se ved i Køkken og Bryggers, det var altfor flot med et tykt Lys. De skulde bruges inde i Stuerne, de allertykkeste skulde gemmes til Skrædderne kom.

At vi dengang kunde se ved en sådan Belysning er knap til at forstå, nu skal vi helst i vore Stuer enten have en stor stærktlysende Hængelampe eller også elektrisk Lys. Dengang sad Nøjsomheden til Højboards. I den lille Dagligstue som vi brugte derhjemme stod et gammelt Bornholmerur, et hvidskuret Træbord og dito Bænk og nogle Træstole, en Kakkellovn fuldendte Udstyret. Over

Bordet hang der en Hylde, hvorpå lå nogle gamle Bøger, og der havde vi Børn vore Lektiebøger. På samme Hylde stod der ved Vintertid et Fad med Svinefedt, som så blev taget ned og sat på Bordet når vi skulde have vores Mellemmad. Det var jo praktisk, for så kunde Fedtet altid så let smøres på Brødet, når det sådan stod derinde i Varmen altid, men renlig kan man jo ikke sige at det var, da der jo let kom Støv til at ligge ovenpå. Men hvad, så blev det jo skrabt af og så gjorde det jo ikke noget. Mange havde vist ofte Mælken stående på Hylden i Opholdsstuen. Når Fløden så blev skummet af og det skulde kjærnes til Smør blev det jo nok ikke noget fint Produkt, der kom frem. Således havde vi det ikke hjemme. På de almindelig store Bøndergårde havde de Kældre, hvor de kunde opbevare Mælken. Om Sommeren blev Vandet skiftet i store Bassiner, hvor Mælken stod i Spande. Det skal jeg fortælle lidt om siden, det var senere – særlig i min Ungdomstid at jeg kan huske det fra.

Min Faster Else gik trolig derhjemme i Gården og sled sammen med min Mor og en Pige. De kærnedede selv deres Smør og det kunde tage lang Tid før der kom Smør frem af Fløden. Og det tog på Kvindernes Kræfter. Vi havde en almindelig Kærne, hvor man trak Staven op og ned og det var et strengt Slid. Men når det lød: “Så nu har vi Smør”, da var det som gik der en Lettelse gennem Hjemmet. Det var morsomt at se de små fine Smørkorn blive samlet sammen til et stort Stykke Smør, der så blev samlet op i et Smørtrug. Den Kvinde der havde Kærningen den Dag tog så en Kniv og gennemskar Smørret på langs og tværs mange Gange for at undersøge om der var Hår eller andet deri, som så hængte ved Kniven. Så skulde det jo saltes og æltes før det blev slået i Smørtræer, men inden Saltningen foregik var det dejligt at få sig en Melmad med usaltet Smør. Det syntes vi Børn særlig godt om.

Min Faster var meget religiøs, og jeg blev meget påvirket af hende. Hun havde jo fra sin Moders Slægt taget det i Arv, og i det inderlige Samliv hun havde levet med sin fromme, dybt grebne Moder havde det religiøse Liv selvsagt udviklet sig stærkt. Jeg var Fasters Sovekammerat og blev også hendes fortrolige som jeg vist før har skrevet. På den Måde kom jeg hende jo nok nærmere end de andre Børn, selv om også de stod hende nær.

Hun havde stærke dejlige Drømme, som hun fortalte mig. Jeg tror, at jeg aldrig i mit Liv har truffet et Menneske der levede så barnligt og inderligt med sin Gud som hun, denne gamle uanselige Pige, der gik der så stille og ubemærket i den gamle Gård omtrent hele sit Liv. Når vi var kommen i Seng om Aftenen holdt vi Aftenandagt sammen. Faster sagde: O Gud ske Lov for en god Dag og Gud give os en god Nat alle sammen. Så fremsagde hun Forsagelsesordene og derefter Troen på Gud Fader, Søn og Helligånden. Ikke hele Dåbspagten, men kun Troesordene. Jeg tænkte at hun har følt det blev for langt for et Barn at få det hele med. Så bad vi Fadervor sammen og bagefter sang vi en lille Sal-

me. Ofte var det Salmen: Jesus kom dog nær til mig: Denne Sang elskede hun og fra de Aftenandagter er den også blevet mig såre kær. Når jeg nu senere har været med til at synge denne lille Sang kommer den til mig med tusinde kære Barndoms minder, thi evig sandt er det gamle Ord, at "Barnemindet er langt, thi det når lige til Graven". Og aldrig har jeg følt, at det sidste Vers af denne lille Sang: Verden ejer ingen Lyst, som kan fylde dette Bryst, men når du mig bliver nær, Himlen alt jeg ejer her" er bleven udtalt med mere Sandhed end af min gamle, fromme Faster.

Mange Salmevers fremsagde hun også om Aftenen før vi sov. Jeg tror det er mest af Kingos og Brorsons Salmer. Mange var fra Lidelseshistorien. Jeg husker særlig godt den Salme: "Se hvor nu Jesus træder hen til den Morderstad". Og særlig de Vers: "Her er han som vil favne dig med sin Kærlighed, her er han som vil gavne dig med sin blodig Sved, her er han som vil bære en Tornekrans for dig, her er han som vil være din Drot evindeligt... Jeg bær og mine Palmer for Ærens Konge frem, jeg synger mine Salmer O Jesus hør du dem. Mit Hosianna klinger, vor Jesu Frelser gak, min død at undertvinge og hav så evig Tak".¹⁵

Mange andre Vers fra forskellige Salmer fremsagde hun og når jeg senere i Kirken eller ved Møder har sunget dem har de altid taget mig om Hjærtet med Mindernes Magt.

Mange vil måske sige at det var alt for alvorlige Salmer for et Barn og at det var altfor dybe Ting at tale med et Barn om. Og det kan jo godt være, at jeg tidlig blev alvorlig og tænkssom gennem alt det. Men ikke for alt i Verden vilde jeg have undværet disse Stunder i mit Barndomsliv. Når jeg har dvælet en Del ved Mindet om Faster Else da er det, fordi hun så nøje hører sammen med det bedste i min Barndom, hun er som indflettet i mine Minder. Og jeg vilde så gerne at hendes Minde skulde leve i Slægten, hun var det tilvisse værd. Vi tænker vist altfor sjældent på, hvor megen Velsignelse der tilføres Slægterne ved de gamles Bønner og Forbønner. Det kan undertiden være godt og meget betydningsfuldt at have gamle i sit Hjem. Nu er det jo ikke så megen Skik og Brug, som det var dengang. Og dog kan der være megen Rigdom deri.

Jul i det gamle Hjem.

"Så sidder vi der i det gamle Hjem
om Bordet vi alle ta'r Sæde
Nu finder vi Salmebøgerne frem
og synger om Julens Glæde
om Barnet der fødtes i Betlehem
om Engleskaren fra Lysets Hjem
om alt det vidunderligt søde
som Menneskehjærtet kan møde."

Kan vel noget, menneskelig talt, lignes ved Julen i Barndomshjemmet! Hvor er Mindet om den Tid stærk og dragende selv op under de grå Hår. Jeg har næsten kunnet græde af Længsel efter den Tid. Ikke fordi de ydre Forhold var glimrende, thi vi havde hverken Juletræ eller fik Julegaver. Set med Nutidsbørns Øjne, vilde det tage sig meget tarveligt ud, men når jeg nu sidder her som en gammel Kvinde kan Mindet om Barndommens Juleglæde endnu varme min Sjæl. Forberedelserne til Julen begyndte længe før, og de var også mere besværlige end nu til Dags. Dengang bryggedes der jo store Tønderfulde Juleøl. Den Dag der bryggedes var en stor Dag og endda var Bagedagen større. Den Dag der bryggedes gjaldt det jo om at få velmagende, sødt og godt Øl, som blev passende gæret. Dengang brugtes ikke Pressegær hverken til Sigtebrød eller Julekage. Derfor skulle Gæren gerne være god ikke alene for Øllets Skyld, men også for Brødets. Når øllet på Bryggedagen var kommen i Karret hvori det skulde gære blev Gæren sat på og så blev Øllet godt dækket til, så skulde det stå således Natten over for at gære. Før vi gik til Sengs kikkede enten Faster eller min Mor ind til Øllet og det var spændende om det da havde begyndt at gære for så blev det nok godt inden Morgenstunden. "Gjøs' æ Øl" spurgte de hinanden og svarede der "Ja" gik der som et lettelsens Suk gennem Hjemmet. Var Svaret benægtende gik Humøret nogle Grader ned for så var det jo ikke sikkert at det lykkedes. Og så duede Øllet ikke og så havde vi ingen Gær til Bagedagen. Når vi Dagen efter kom op var det jo spændende, for hvis Gæringen var lykkedes kunde man have den dejlige Gærduft over hele Huset og så stod Humøret højt hos Kvinderne. Og havde Øllet ikke gæret så var det slemt, for nu havde man ingen Gær. Og fluks gik der Bud til én af Nabokonerne om at låne Gær. Fik man så noget så blev øllet atter varmet op til en passende Varmegrad og så prøvedes der igen. Når så øllet var færdigt blev det i Spande båret ned i Kælderen hvor det blev hældt i en vældig stor Tønde, der så blev godt proppet til for at holde Øllet friskt. Og nu havde man rigtignok Juleøl. Det var dejligt med det gode Øl i Julen for så kunde vi rigtigt få varmt Øl til vore Sigtemellemadder i Julen. Dengang drak Folk ikke Kaffe både i Tide og Utide som nu til Dags. Da brugte vi mest vore egne Produkter, Øl og Mælk og det var sikkert meget sundere og mere besparende.

Men Bagedagen var nu da den største Dag i Juletravlheden. Ja det var snart mere end én Dag. For Rugbrød bagte vi også selv og det var undertiden længe før Jul de blev bagt. Vi spiste næsten kun Sigtebrød i Julen, da skulde man ikke spise Grovbrød som de sagde. En mærkelig Skik da vi ellers Aaret rundt fik grumme lidt Sigtebrød. Men til Jul blev der sendt en ordentlig Mængde af vor hjemmelavede Rug til Mølle som så blev malet og sigtet. Og nu skulde der bages. Når Sigtemelet til Brødet og Maltet til Øllet var kommen hjem fra Møllen, så var det snart som nu kunde man mærke Julen. Længe før Jul var

Figur 3. Elise mente, at moderens andagtsbog var skrevet af præsten Weksel. Det må dreje sig om Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866), præst ved Vor Frel-sers Kirke i Kristiania 1819-66, hvis Andagtsbog for Menigmand udkom i 13 oplag. Kilder: Salmonsens konversationsleksikon, s.v. Wexels, Wilhelm Andreas og Koht, Halvdan: Vore Høvdinger: Portrætter av berømte Nordmænd. Trondhjem, 1914, s.65-68. Stik: Gørbitz fra ovennævnte Vore Høvdinger.

Kvindfolkene tidlig oppe om Morgen. Det var jo dårlige Lysforhold, da kunde man ikke trykke på en Knap og straks var Lyset der. En Køkkenlampe med Petroleum var vist også en ukendt Luksus, Nej en lille Lysstump eller Prås var hele Belysningen. Men det var nu hyggeligt alligevel, for der gik jo nu Mor eller Faster og havde så travlt, og vi vidste jo hvad det betød, vi kunde mærke at Julen var nær. Sommetider fik vi Børn Lov til at komme op før Dag og det var jo en "Storhed". Der var dejlig Varme i Kakkellovnen og der vankede vel sagtens også et og andet Godt. Undertiden læste Mor et lille Stykke af en Andagtsbog. Jeg tror at Andagtsbogen var skrevet af Præsten Weksels fra Norge, hun havde også en Prædikensamling af samme. Han var én af de første grundtvigske Præster deroppe. Moder læste højt for os, og jeg kan huske at hun havde en egen syngende Måde at læse på, men det var der vist mange der havde den Gang. Blev Stykket lidt langt begyndte jeg at længes efter at det skulde få Ende. Således gør vel alle Børn. Jeg har mange Gange set efter om nu ikke der på den Side stod "Amen". Det var især, når der blev læst en Prædiken, at det kunne trække ud. Stykkerne i Andagtsbogen var altid korte.

Den Dag Bagningen skulde foregå var Husets Kvinder jo især tidlig oppe. Og ofte blev de første Sigtebrød sat i Ovn for Dagen brød frem. Men den mør-

ke Vinterdag var jo også kort, og meget skulde udrettes før man gik til Sengs. Nåda sikken Masse der blev bagt. Store Kasser med Småkager. Og Julekager og Sigtebrød. Eftersom Sigtebrødene blev bagt blev de lagt på Sengene efter at først et Tæppe var lagt over. Det var herligt at se disse Rækker af duftende Sigtebrød, der lå der så fine og lysebrune.

Det var jo et vigtigt Spørgsmål at få Ovnens passende varm, og det var i Reglen Mor der passede Ovnens derhjemme. Når så den var færdig, så skulde der jo én eller to til at give hende Sigtebrødene. Og det kan nok være det gik rapt. Skulde hun vente, da kunde der nok vanke utålmodige Ord. Det gjaldt jo om at få alt ind i Ovnens i en Fart, når Ovnens var passende varm. Først når Ovndøren var lukket og alt var tættet kunde man atter puste ud. Når så Brødene havde stået en lille Tid begyndte min Mor at kikke lidt ind i Ovnens. Og stod det så godt og pænt derinde, så steg Barometret, ellers kunde det jo godt gå lidt nedad med Humøret. Det var jo heller slet ikke Småting det drejede sig om sådan en Dag, og de der havde Ansvar kunde jo godt blive lidt nervøse. Men når Travlheden var forbi og alt var færdigt, når hele Hjemmet duftede af nybagt Brød, så var al Besværet glemt. Så kunde vi alle med en god Samvittighed – både vi der havde set til og de der havde haft travlt – nyde vores store Kringler med Smør på, og de friskbagte Sigtemelmadder. Aldrig har jeg siden fåt så velsmagende en Melmad, som når Mor smurte Svinefedt på en vældig stor Sigtemelmad og gav os. Eller er det Minderne der forskønner alt fra de Dage?

Når så der var bagt og brygget og alt det tilside, så skulde hele Huset have en Omgang med Rengøring. Det kunde nok gøres nødig ovenpå alt det andet. Der blev skuret og skrullet, der blev pudset Kakkelovne så de skinnede, og så tilsidst når det hele var rent og fint, ja så kom Juleaften. Vi blev jo også vaskede og fik rent på og så samledes vi alle i vor lille Dagligstue. Vi satte os alle om det gamle hvidskurede Bord med de store Revner. Vi skulde ikke have vores Juleaftensmåltid før længere ud på Aftenen. Det var ikke Hjemmets Skik. Vi spiste vores Mellemmad til sædvanlig Tid, men der var nok så megen Festlighed over det hele. Og dejlig Tilmad kom ind på et stort Stegefad. Der var dejlig saltet Kød, ganske let saltet: fin hjemmelavet Nymalkemælksost og meget mere. Og så disse store Sigterundenommer og al den dejlige Svinefedt. Det smagte udmærket. Nå, når så alt det var taget af Bordet, så fik vi Salmebøgerne fat og så blev der sunget.

Det er som om jeg endnu ser min kære gamle Fader slå op i Salmebogen og bestemme hvilken Salme vi nu skulde synge. Ja, vi havde for Resten intet Valg, for vi skulde helst synge alle Julesalmerne, både dem i den gamle Salmebog og dem der står i Tillæget. Det kunde jo godt blive måske vel meget af det gode, vil måske nogle mene; men vi syntes nu at det hørte Juleaften til. Vi sang både de lange og de korte; selv en Salme som Brorsons: “mit Hjærte altid vanker i Jesu

Føderum.” Den var lang, og “I denne søde Juletid” var måske endda længere, men vi sang med godt Mod og med Juleglæde, og vi kom igennem. Jeg hører endnu min Faders Bas og Moders meget vibrerende Stemme. Fasters Stemme hørtes ikke såmeget synes jeg. Men alle vi Børn kunde synge og vi stemte i med klare, glade Barnestemmer. Pigen og Karlen sang jo med så godt de kunde. Jeg har ofte tænkt på senere, at det var underligt nok, at vi ikke brugte nogle af Julesalmerne noget mere senere hen i Julen, således som vi nu har gjort her, siden jeg fik mit eget Hjem. Men dengang sang vi dem alle Juleaften. Jeg kan huske, at jeg ofte sad nærmest ind til Fader, og når jeg blev træt, lagde jeg Hovedet på hans Skulder. Det var så trygt og så underfuldt glædeligt at sidde sådan. Fader elskede os Børn højt, og vilde gerne gøre det så godt for os, som han kunde.

Når vi havde sunget alt det, vi orkede, så skulde vi til at have vort rigtige Juleaftensmåltid, som altid bestod i Kødsuppe, Kød med Sauce til og jeg tror næsten altid af Sødsuppe bagefter. Det var jo to Slags Suppe vi fik, mange vil vel synes, at det havde passet bedre med én eller anden Dessert; men det tænkte vi ikke over. Den sidste Slags Suppe var fuld af Svedsker og Rosiner – vi smagte sjældent den Slags den Gang og just derfor var det en sådan Fest, når det en enkelt Gang skete. Og Kødsuppen var fuld af dejlige Boller. Moder var meget dygtig til at lave Mad. Nu har Stegen og Risengrøden vel holdt sit Indtog i mange Bondehjem og er bleven den traditionelle Julemad. Men Kødsuppen var traditionel i mit Fødehjem, det var en nedarvet Skik, og den vil jeg helst følge endnu den Dag i Dag.

Når vi så havde spist skulde de voksne jo ud at malke og vaske op. Og vi Børn fik Pebernødder ind som vi legede Effen eller Ueffen med eller også spillede kort om.

Før vi gik til Sengs skulde jeg hen at se ud af Vinduet eller ud af Døren for at se efter om Julestjernen var at se. Jeg syntes altid, det var mere festligt og mere julefint når vi havde klar Luft, for så kunde jeg se Stjernerne.

”Mens som Barn på Landet jeg var hjemme Julemorgen var mit Himmerig” synger Grundtvig. Og denne Følelse, som Grundtvig har ejet som barn, forstår jeg så godt. For når jeg som Barn vågnede Julemorgen da var den første frydefulde Tanke jeg havde, denne: Nu er det Jul. Det var som kunde jeg føle det i Luften omkring mig, sé det på alle Ting. Der stod den blankpudsede Kakkelovn og fortalte det samme. Det rentfejede og sandstrøede Gulv hviskede også: Det er Jul. Og når jeg så havde ligget en lille Stund i disse frydefulde Tanker kom vor kære Faster og ønskede os glædelig Jul. Og hun trakterede med Småkager på Sengen, så det gav også Julestemning. Ja hvor er det godt at være Barn i Julen i Barndomshjemmet. Og det er Gud ske Lov ikke de ydre Rammer der har nogen Betydning: thi man ser jo ofte, at Kærligheden til Julen og Kærlig-

heden til Hjemmet er ligeså levende og varm, ja måske endda undertiden mere i et fattigt Hjem, end i de rige Saloner. "Barnemindet er langt, thi det når lige til Graven".

Min Skoletid.

Da jeg var nåt den skolepligtige Alder kom jeg jo i Skole ligesom andre Børn. Jeg fulgtes med mine to ældre Søstre. Mine første Lærere var to Seminarister. Den ene hed Hansen og den anden Enevoldsen, de var begge to fra Østjylland. Ellers var mine Lærere ganske unge Mennesker uden Eksamen. Den lille Skole hvori jeg gik havde ikke ret mange Elever, og vi sad alle, store og små, i et Klasseværelse. Vi havde ingen fast ansat Lærer, men skiftede ofte hver Vinter. Nogle af Lærerne var uddannede på Staby Højskole, som dengang uddannede Vinterlærere. Den første Skolestue jeg så og hvori jeg tilbragte mine første Skoletimer var meget primitiv, det var en Stue i én af Gårdene i Nærheden af mit Hjem. Såvidt jeg husker var Gulvet af røde Mursten og Forstuen var pikket med sådanne Sten som man bruger til Gårdspladser. Det hændte, at Skolebørnene dansede i Forstuen, ja det gjorde de måske hver Dag, man kan jo ikke sige at det var et jævnt Dansegulv, den ene Sten var højere end den anden. Det var ikke på "bonede Gulve" Dansen gik. Når man nu ser på de fine Skolebygninger, der er rejst over hele Danmarks Land, så kan man rigtig se den store Forandring, særlig vi der har gåt i Skole i sådanne tarvelige Skolelokaler. Dengang var de måske også for tarvelige, nu synes man snart, at det er gåt for meget til den anden Side. For hvor er vort Skolevæsen dog bleven dyrt på alle Måder. Og det er jo slet ikke det ydre Apparat det først og fremmest kommer an på.

En af mine Lærere var den senere Landstingsmand: Kr. Hansen Holm.¹⁶ Han ejede en Gård, nemlig den Gård hvori jeg tilbragte mine første Skoletimer. Senere blev der bygget et lille Skolehus i Nærheden, og så gik han derhen og underviste. Han havde været Soldat i 1864 og fortalte ofte sine Oplevelser fra den Tid. Og man fik gennem hans Fortællinger et levende Indtryk af hvad Soldaterne døjede i denne sørgelige Krig. Han fortalte om det og meget andet og var ingen dårlig fortæller. Han holdt kun Skole om Vinteren og hans Lærerløn var vist meget lille. Dengang forstod Folk at spare på Alle Måder.

Mit Hjem hørte til i den sydlige Del af Velling. I den nordlige Del lå Vesttarp Skole hvor Lærer Laurids Mouridsen havde sin Gerning i over 40 Aar. Han var også Kirkesanger, og jeg mindes ham som en Mand, der med levende Forståelse ledede Sangen i Kirken om Søndagen. Han hører med til mine allerførste Kirkeminder. Om Sommeren havde vi ikke megen Skolegang, det er her jo heller ikke endnu. Vestjyderne holder på deres egen Skoleordning, med hele Tyngdepunktet lagt på Vinterens Undervisning. Om Sommeren kun en halv Dags Skolegang om Ugen for de større Børn. Da hjælper Børnene Far og Mor i Hus og

Have, Mark og Eng. Og får derigennem en Opøvelse til det praktiske Livs Ger-ning og hvad mere er, de får også Tid til at leve sammen med Forældrene, som de Børn aldrig får, der sidder på Skolebænken hver Dag omtrent i hele 7 Aar.

Når Vinterskolen herovre i Nørby og ligeså i Vesttarp var sluttet, kom Læ-rer Mouridsen og holdt Skole for os en halv Dag om Ugen. Det var ikke meget, men dog står disse Timer i strålende Glans i Mindet. Han fortalte med Liv og Lyst så vi undrende lyttede. Han fortalte undertiden Kirkehistorie, det var vi ikke vant til at høre noget om. Han kunde fortælle så vi hørte med hele vor Sjæl. Om Polykarp, Ignatius og alle de Kirkens store Skikkelser. Og om Luther og om Grundtvig. Vi blev som henflyttede i en anden Verden. Om Henrik Stef-fens mindes jeg også hans levende Tale. Ja jeg kunde blive ved. Lykkelige de Børn der får Øjne og Øren opladte ved en sådan Lærers Fortællen. Desværre havde vi ham så lidt herovre i Nørby Skole. Men den sidste Vinter før min Konfirmation kom jeg til at gå i Skole hos ham. En af mine Mostre var For-pagterkone i Velling Præstegård, der kom jeg til at være den Vinter; samtidig gik jeg så til Præst derfra. Den Velling Præst var dengang Theodor Møller, som havde været Feltpræst i Treårskrigen og som havde skrevet Bogen: Tre af mine Venner. Ja han har skrevet mere, men i Øjeblikket husker jeg ikke mere. Theo-dor Møller blev gift med Laura Jonsen som stammede fra Island. Hun var en meget begavet Kvinde, som jeg så meget op til. Pastor Møller var en ejendom-melig Mand, både i Kirken og i Konfirmandstuen, ja allevegne. Mange af hans Konfirmander holdt af ham, andre satte ikke Pris på ham, jeg var blandt dem, der holdt af ham. Om Aftenen blev jeg ofte bedt ind til Præstens for at høre på Oplæsning og Musik. Fru Møller var en dygtig Oplæser og begge var meget musikalske. Jeg tror, at de mærkede snart, at jeg gerne vilde høre på alt hvad der var godt og skønt. Derfor blev jeg vel så ofte bedt derind. To Børn blev fødte, mens de boede i Velling. Arne og Signe hed de. Signe er død såvidt jeg ved. Arne er for længst en voksen Mand, han var i flere Aar ved Højskolen, nu ved jeg ikke, hvor han er. Han talte og virkede for Islands Sag, intet Under, da Island jo var hans Moders Land. Fra Velling flyttede Pastor Møller til Hjerk i Salling, hvor deres Børneflokk blev forøget. Derfra flyttede de til Birkerød i Nærheden af København, hvor de var i mange Aar. Nu bor de i København som gamle Folk. Efter det som jeg nu har skrevet er det en Selvfølge, at jeg fik en god Vinter. Min Skolegang blev jo også fornøjelig, da Mouridsen jo var den Lærer, som jeg elskede højt.

Jeg mindes min Konfirmationsdag med Glæde. Theodor Møller forstod at gøre det festligt. Ellers var det ofte tørt og dødt synes jeg især dengang da Overhøringen var sat såmeget i Højsædet. Nu er det jo da heldigvis sjældent at den får så stor en Plads. Jeg har så ofte syntes at Konfirmationsdagen af mange blev sat så højt, at den næsten fordunklede den første Nadver.

Både Theodor Møller og Lærer Mouridsen tilhørte den grundtvigske Retning.

Mine BARNEDAGE var nu endte; men jeg fik jo Lov til at blive i mit gode BARNDOMSHJEM en Tid endnu, skærmet af Fader og Moder og ikke mindst af min gamle kære FASTER.

Min Ungdomstid.

Ungdom og Glæde hører vel sammen;

Men underlig skifter med Fryd og Gammen

Vemod og Længsel i unge Sind,

Smil og Tårer på samme Kind.

Så stod jeg da nu på Overgangen mellem Barn og Voksen. Jeg blev hjemme de første Aar efter min Konfirmation og hjalp med hvad jeg kunde. Da jeg var omkring ved 16 Aar fik vi en ny Præstefamilie til Sognet og der kom jeg til at tjene som Barnepige. Det var dog ikke den første Plads jeg havde, thi jeg har glemt at fortælle at jeg som 11-12 årig i 3 Somre var Barnepige hos vor Nabo som hed Møller Pedersen. Der havde jeg det godt, jeg har altid holdt meget af Børn og jeg vilde hellere passe børn end hjælpe at passe Kreaturerne hjemme. Jeg tror for resten også nok, at vi altid havde en fremmed Hyrdedreng hjemme i de Aar. Fader syntes ikke om, at Pigebørn skulde gå og sjaske ved Kreaturerne. Han vilde have os med i Eng og Mark, allerede som Børn, jeg kan huske, at han lod lave nogle lette små River, som passede til vore Hænder og vore Kræfter.

Men da jeg altså var 16 Aar kom jeg til Præstegården at tjene. Den ny Præst hed Pommerenke, han er levende endnu tror jeg nok, men nu har han jo taget sin Afsked. Dengang stod han i sin kraftfulde Alder, jeg tænker at både han og hans Kone var omkring 30 Aar. De havde været Præstefolk på Øen Venø, som jo ligger i Limfjorden. Der var deres ældste Barn født, en dejlig lille Pige. Da hun var et Par Aar døde hun og ligger begravet på Venø Kirkegård. Så fik de Tvillinger, en Dreng som blev kaldt Jakob og en Pige som hed Augusta. Det var disse Børn jeg skulde hjælpe med til at passe. Fru Pommerenke var en stilfærdig, meget tiltalende Kvinde. Lidt Vemod var der over hende, og det kunde jo heller ikke være så underligt, da de jo så nylig havde måttet sige Farvel til en sød lille Pige. Men lidt Vemod hvilte der nu altid over hende også senere i Livet. Et Par Aar efter blev der atter en lille Pige født, som blev kaldt Anna, og senere igen en lille Pige, som kom til at hedde Hertha. Jeg tror, at jeg vil fortælle lidt om disse Børn, nu mens jeg er ved at fortælle om denne Præstefamilie, som jeg fik ikke så lidt med at gøre. Augusta var den som jeg i mange Aar senere holdt Forbindelsen vedlige med. Hun har besøgt mig flere Gange siden jeg selv fik Hjem. Nu er det mange Aar siden jeg har hørt fra hende. Hun var Sygeplejer-

ske i mange Aar, men da hun ikke var hel ung blev hun gift med en Enkemand i Hjørring. Jakob blev Forpagter på en stor Gård i Odderegnet, han blev gift med en Kusine. Anna blev Lærerinde og blev senere gift med en dansk-amerikansk Præst, en Tid boede de i Amerika, nu er de Præstefolk her i Danmark, så vidt jeg ved. Hertha blev gift med en Landmand fra Vendsyssel hvortil familien Pommerenke dengang var bleven forflyttet. Hun blev senere sindssyg, stakkels lille Hertha, hende holdt jeg såmeget af da hun var Barn, hun var sådan en yndig lille Pige.

Da jeg havde været i Velling Præstegård et Aars tid kom jeg hjem et Par Aar. Så blev Præstefamilien forflyttet til Vrensted og Thise i Vendsyssel. Vrensted Sogn grænsede lige ud til Løkken, så vi havde ikke langt til Havet. Thise Sogn lå øst for Vrensted. I Thise – såvel som mange andre Steder i Vendsyssel var der høje Bakker, hvorfra man kunde se milevidt ud over det flade Land med de tusinde Hjem. Vi kunde også derfra se ud over den store og lille Vildmose. Børglum Kloster, som jo er bekendt fra Middelalderen lå lige nord for Præstegården i Vrensted, jeg ved ikke hvor langt der var imellem. På Børglum Klosterbakke lå den gamle Børglum Kirke med alle sine ejendommelige Klosterminder fra den Tid, da Munkene sad i den. Nogle Mil fra Børglum ligger Vrejlev Klostergård. Vrejlev Kloster var et Nonnekloster og der gik – såvidt jeg husker – Sagn om at der havde været en underjordisk Gang mellem Klostrene. Det er selvfølgelig kun et Sagn.

Fra Børglum Klosterbakke er der en aldeles henrivende Udsigt over det frugtbare Landskab.

Vendsyssel er et ejendommeligt Land på mange Måder, som jeg senere skal skrive lidt om. Der i Præstegården havde jeg mange gode Timer, også til Tider svære Tider, da jeg der kom ind i en åndelig Anfægtelsestid, som jeg led meget under. Mine Nerver var vist heller ikke stærke, det har vel også gjort sit. Men på mange Måder blev det en herlig Tid for mig, som var ung og modtagelig for de mange nye Indtryk. Det første, som vi undrede os over var Sproget i Vendsyssel, de havde selvfølgelig en helt anden Dialekt end os hernede fra. Vi havde en Pige med, også her fra Velling. Hun var en meget rar Pige og vi blev meget gode Veninder. Hun hed Marie Nielsen og var nogle Aar ældre end jeg. Hun var Kokkepige, jeg havde min Gerning inde i Stuerne og hos Børnene. Præsten og Marie rejste nogle Dage før Fruen og Børnene og jeg. De skulde have Huset lidt i Orden først. I den første Tid boede vi i en Kappellanbolig. De gamle Præstefolk var ikke flyttet ud af præstegården. Da Møblerne skulde flyttes ind lejede Præsten en gammel Mand til at hjælpe. Han var så rav-vendelbosk i sin Tale, at han ikke var til at forstå næsten. Marie mente, at han havde en Fejl ved Tungen, derfor talte han således. Men det varede jo ikke længe før hun opdagede, at den Fejl havde de alle. Vendelboerne bruger meget Tj Lyden. Når vi Vestjyder

siger Kjerk istedetfor Kirke så siger de Tjerk. Istedetfor Tænder siger de Tæjer. Og så videre. Marie havde meget svært ved at forstå dem, jeg havde nok så let ved det tror jeg. Vi havde mange små pudsige Oplevelser, når vi ikke kunde forstå hvad de sagde, og de morede sig meget over vor Dialekt. Mærkeligt nok, at der i så lille et Land kan være så store Forskelle.

En Dag var Marie gåt om i Nabolaget. Konen lå tilsengs, hun havde en frygtelig Tandpine og klagede sig meget. Marie spurgte hvad hun fejlede og Konen – Kirsten Vittrup hed hun sagde da, at hun havde så ganske frygtelig ondt i sine Tæjer. Nu vidste Marie ikke at de kaldte Tænderne for Tæjer, hun troede at det var hendes Tæer hun havde ondt i og ynkede den stakkels Kone der havde en sådan Pine i sine Tæer. Men da så Kirsten sagde at hvis Smerterne blev ligeså store i Morgen, så skulde hun til Købstaden og have Tæjerne trukket ud. Nu syntes Marie dog det blev for galt hvis hun skulde have Tæerne trukket ud. Hun anede Uråd og det kom til en Forklaring til fælles Morskab. Hun kom hjem i Præstegården og fortalte Oplevelserne og vi morede os kongeligt. Der var mange flere Fejltagelser, én var så umådelig morsom da Marie fortalte den. Men jeg kan desværre ikke huske den. Og meget meget andet går efterhånden i Glemmebogen.

Dengang var det Skik i Vendsyssel, Hanherred og Thy, at alle Kvinder gik med svære sorte Silketørklæder om Hovedet istedetfor Hatte. De kunde være meget smukke og klædelige disse Tørklæder, men der var jo ikke megen Afveksling ved at se på dem, de var alle éns. Vi der kom her fra Ringkøbingegnen havde jo Hatte. Og det syntes de jo deroppe så moderne og flot ud. De vidste ikke når de så os i Kirken hvem de skulde antage for Præstefruen. Og der var, så vidt jeg husker også morsomme Fejltagelser. Jeg tror nok det var meget tarvelige Hatte vi havde, Marie og jeg. Men Præstekonen var heller ingen Modedame, så af den Grund kunde ingen se hvem der var Fruen. Men kom man til at tale med hende, så mærkede man, at hun var mere dannet og intelligent end de fleste. Nu er det vist kun de ældre ja måske kun de rigtig gamle Kvinder, der bruger Tørklæder. Hattene har forlængst holdt deres Indtog i Landsdelene nord for Limfjorden. Vendelboerne er et kraftigt ejendommeligt Folkefærd, hvad vi jo også kender fra vore Folkeviser. Der står jo i en af dem: "Først så rendte de Morsingboere og så de Forrædere fra Thy, bagefter så stode de Vendelboere for de vilde ikke fly." Da vi i 1885 fik de provisoriske Love, da Minister Estrup ikke respekterede Grundloven, men gik udenom den, da var Vendelborene vist nogle af dem, der tog varmest og heftigst på den Sag. Det var netop i den Tid jeg tjente i Vrensted Præstegård. Vi rejste derop i 1884 såvidt jeg husker. Jeg glemmer aldrig det Røre der var dengang. Det var lige ved at nogle troede vi fik Oprør. Der var indforskrevet Rifler. Og gamle Mænd gik til Eksercits. Der kom jo så Gendarmer. Regeringen mente de kunde holde Styr på de urolige Hoveder,

der var jo nogle i enhver Landsdel, og det vakte stor Harme og Forbitrelse, når vi så disse ridende blå Gendarmer. Men i Vendsyssel var det nu rent galt. Ved et Marked i Brønderslev – en stor Stationsby mellem Hjørring og Aalborg, ja der var jo da mange flere Stationer, men denne er en af de største – kom det til en vældig Skærmydsel mellem Gendarmerne og Bønderne. Ja den Gang var der Røre over det ganske Land, men vist ingensteder som i Vendsyssel. Jo Vendelboerne er der Kræfter i, både til ondt og godt.

Der var stor social Forskel i Vendsyssel, større end vi kendte, da der her jo ikke er de store Forskelle. Der er i denne Del af vort Land en Mængde store Gårde og mange rigtige Herregårde. Man kunde, når man rejste med Toget se Fenner med hundrede af Kreaturer. Der er Sønder Elkær, Boller Langholt, Børglum Kloster, Vrejlev Kloster og mange flere. Vrejlev Klostergård er den Højstrup som Digteren Thomas Olsen Løkken skriver om i sin Bog: Bonden Niels Hald. Det er Manden på Vrejlev Klostergård der under Krigen er Forfatterens Model. En Del af Bogens Indhold passer vist godt nok men en Del er jo også nok tildigtet.

En Milsvej fra Vrensted Præstegård lå der en Højskole, Stenum hed den. Forstanderen hed Jørgen Terkelsen, og han og hans meget udviklede og prægtige Hustru Kristine kom Præstefolkene i Vrensted snart en hel Del sammen med. Terkelsens kom også i Vrensted Kirke – især i Begyndelsen. Der var jo det mærkelige, at her i Velling kunde den mest udprægede Del af den grundtvigske Kreds ikke ret bruge Pommerenke. Men i Vendsyssel var der mange der løste Sognebånd til ham og der kom også Højskolepigerne fra Stenum og gik i Kirke i Vrensted. Konfirmander kom fra andre Sogne osv. At vi to unge fremmede Piger kom i Forbindelse med Pigerne fra Højskolen blev jo til en Berigelse for os. Og Venskabsbånd blev knyttet som holdt gennem mange Aar. Jeg blev ved at skrive sammen med en sønderjysk Pige gennem mange Aar. Denne Højskole fik stor Betydning for min åndelige Udvikling.

Efter at jeg havde været i Vrensted Præstegård 5 Fjerdingår rejste jeg hjem men var deroppe på Stenum et Efterår til Efterårsmøde hvor jeg havde den Oplevelse at høre Storthingsmand Ullman fra Norge sammen med flere kendte Mænd. Malling fra Odder Frimenighed var der, såvidt jeg husker, også. På Stenum var Ullman en kær Gæst og af alle Højskoler i Danmark var Stenum vist også den kæreste for ham. Jeg husker at der blev fortalt, at han på en Rejse hernede engang mens han sejlede hertil havde afsendt et Brev eller et Telegram til Stenum. Han skrev der, at nu sejlede han derude og hans Tanker dvælede ved hans mange Venner her i Danmark, men sidst og længst dvælede de på Stenum. Og flere Aar efter hans Død besøgte Fru Ullman Stenum Højskole også et Bevis på det nære Venskab mellem disse to gode højtbegavede Slægter. Før Ullman kom ind i det norske Storting var han Højskoleforstan-

der deroppe. Jeg husker ikke om det var Sagatun Højskole han var Forstander for.

Stenum Højskole i Vendsyssel var vel nok Centrum for det åndelige Liv i denne Landsdel, ja i hele Nordjylland. Til Efterårsmøderne og andre større Møder strømmede der Tusinder af Mennesker til. Jeg husker et Efterårsmøde hvor Talerne ikke kunde [komme] op på Talerstolen gennem den store Folke-mængde. Da blev Ullman, som skulde tale, båret højt op over Forsamlingen i stor Jubel, så han nåde Talerstolen, hvor han holdt et åndsfyldt Foredrag på sit dejlige norske Sprog.

Der var jævne Forhold der på Stenum Højskole, alle var komme til Møde for at opbygges og oplives, og Folk stod i Småklynger rundt omkring mellem Foredragene. "Vendsyssels Tidende" et Blad der nød megen Anseelse skrev i en Omtale af et sådant Møde: "Der var ingen Forskel, man kunde se det Syn at en jævn Bondekone stod og talte med Stortingsmand Ullman". Ja således var det. Højskoleforstandere, Præster og Bønder vare alle hinandens Lige.

Aldrig har jeg mødt skønnere Forhold. Der var kun et, der sammenbandt og det var den Forbindelse som det fælles åndelige Livssyn gav. Jeg glædede mig i høj Grad derover og levede med deri, ung og modtagelig som jeg var.

Jeg var så her hjemme i Vestjylland et Par Aar, så tog jeg på Stenum Højskole som Elev og det blev en herlig Tid for mig. Det var kun en lille Skole vi var kun 20 Elever. Det var småt for Højskolen den Gang. Stenum var blandt de Skoler der var kommen på "det sorte Bræt", og Statsunderstøttelsen var den frataget, fordi Jørgen Terkelsen var blandt de Højskolemænd der protesterede mod Ministeriet Estrups Handlemåde. Ministeriet havde jo, da det ikke kunde få Rigsdagens Samtykke, givet provisoriske Love i Forsvarsspørgsmålet. Det var jo et stort Tab for de små Højskoler da Understøttelsen blev taget fra dem. Men det gik alligevel. Elevforeningen blev dannet og det hjalp jo lidt, så med Nøjsomhed gik det, indtil der kom andre Politikere til.

Vi Elever følte intet Savn. Kosten kunde vi godt klare os med, vi var ikke heller så forvante den Gang hjemmefra, som de unge senere er blevet. Der var en dygtig Kokkepige på Skolen, hun forstod at lave velsmagende Mad og vor gode Appetit krydrede Maden. Og der var så meget andet der optog vore Sind, så Madspørgsmålet blev et underordnet Spørgsmål.

Lærerstabten var ikke stor. Terkelsen selv havde mange Timer, han havde Tegning, Regning, Bibelhistoriske Foredrag og Oplæsning. Så havde vi til Andenlærer den senere landskendte Forfatter Johan Skjoldborg. Dengang mærkede vi ikke til hans digteriske Evner. Han gik så stille om og vi mærkede ham ikke meget, kun i Timerne. Til Skønskrivning og Håndarbejde havde vi en Pige – vistnok i 30 Årsalderen. Hun hed Tine Kristensen og var fra Emb Sogn i Vendsyssel, hende holdt jeg meget af. Hun flyttede med A. Dolleris til Odder og

blev Husbestyrerinde for ham der. Dolleris havde også været Lærer på Stenum og kom der ofte og holdt Foredrag. Han var ikke helt ung, han kunde være fuld af Lune. Han sagde engang i Spøg, at han købte altid billige Paraplyer, for så blev der så mange Stokke til hans Børn, som de kunde lege med. Vi morede os, tænkte måske også, at han måske ikke blev gift. Men da han blev Højskoleforstander i Odder forlovede han sig med en af Højskolepigerne og fik hende til Kone, hun var en ung Pige fra Vendsyssel. En Del Børn fik de også, så Stokkene kom måske alligevel i Brug. Tine Kristensen blev gift med en Gårdejer der fra Egnen, han hed Peder Sejersen. Jeg har glemt Gårdens Navn, men jeg har besøgt dem, hun havde en god interesseret Mand og en flok prægtige Børn. Der var vist også gode økonomiske Kår, det var en større Gård og den lå jo i Jyllands fede Jord. Det er jo gode Jorder der ligger der i Odder-Horsens Egnen.

På Højskolen var jeg især glad for Terkelsens bibelhistoriske Foredrag, som han holdt i Reglen om Morgenen den første Time såvidt jeg husker. Når Morgensolen skinnede ind i den rene Skolestue og han med sin kønne ranke Skikkelse, med de milde vågne Øjne der så så mildt og klart på os, kom ind i Skolen, ja da syntes jeg, at Solen skinnede dobbelt klart. Snart tonede Sangen, han sang så smukt, og så talte han til os. Jeg tror aldrig at jeg har lyttet således som da, det var som vilde jeg fange hvert Ord, lydhør og modtagelig som jeg dengang var. Og han kunde tale til os unge på en sådan Måde, at det vistnok tog os alle. Han kunde male de store Skikkelser så levende for os. Han havde været Elev hos Kold og ind imellem i Foredragene fortalte han lunt og fornøjeligt Småtræk om denne mærkelige Mand. Forstander Terkelsen havde en Udmærket Hustru, Kristine hed hun, og var en Gårdejers Datter der fra Egnen. Jeg har aldrig, måske, kendt et Menneske, der i den Grad forstod at samtale. Hun var meget åndeligt interesseret, var et meget levende Menneske.

I dette Ægteskab var der 5 Børn, lutter Piger. Gudrun, den ældste blev gift med en Lærer ved Skolen, Jens Bertelsen som senere blev Forstander på Skolen og Valgmenighedspræst. Den næstældste hed Astrid, hun var Lærerinde i Gymnastik, hun blev gift med Landbrugskandidat Møller-Nørgaard, som også blev knyttet til Skolen og fik Økonomien der. Den tredje Datter hed Herdis, hun blev også gift med en Lærer ved Skolen der hed Waldemar Rasmussen, hun døde som ung Kone og han blev senere gift med forhenværende Landstingsmand Thomas Larsens Datter som kom meget på Skolen. Så var der en Datter der hed Ingrid, hun døde som ganske ung. Den yngste hed Ragnhild hun blev gift med en Gårdmand i Nærheden af Skolen, hendes Mand var en Broder til Astrids Mand.

Jeg havde megen Glæde og Udbytte af mit Højskoleophold, jeg var ung og mit Sind modtageligt. Senere er det som om Ungdommen er blevet mere kritisk og ikke ret kan tage så barnligt og umiddelbart imod, som vi kunde dengang.

Det er som om Materialismens Aand har fået mere Magt. Og det er en anden Tid. Dog vil jeg nødig være uretfærdig mod Nutidens unge Slægt. For sammen med Kritikken tror jeg, at der går en Søgen efter Sandheden, de vil ikke leve på andres Anskuelser eller Meninger, men selv danne sig en Mening om Spørgsmålene. De står ligesom mere undersøgende. Men jeg tror ikke at de så let kan begejstres som vi kunde, og de får ikke, synes jeg, den fulde Glæde på den Måde som vi fik. Alle som levede med i det folkelige og kristelige Vækkelsesliv, som gik over vort Folk i de Aar, vil samstemme med mig i, at det var en herlig Tid. Det var som om Grundtvig med sin stærke Røst, sine herlige sange og salmer vakte sit Folk og kaldte på de bundne Kræfter, så flere og flere Mennesker lyttede og mange både Lærere og Præster og Lægfolk tog Del i det Oplysnings og Oplivelsesarbejde som tiltrængtes. Jeg har ofte senere i Livet spurgt mig selv, om vi, der levede med i den Tid, har forstået og magtet, at lade det gode, vi fik Del i, gå i Arv til vore Børn. Og jeg har måttet svare mig selv, at det vist langt fra har været som det burde. Der har været så meget andet, der har optaget os. Og der kan være så meget som gjorde, at vi ikke fik talt ud om det som rørte sig i os. Vi er jo ofte blufærdige mod at åbenbare det som bor dybest i os. Men dog mener jeg, at de unge dog midt i alle vore Fejl og Skrøbeligheder og dem har der været mange af, dog har mærket, at der har været en rød Tråd gennem vort Liv. Og at vi har haft gode Minder at leve på. Og så vil vi jo bede de unge tilgive os, om vi ikke har givet dem et så godt Eksempel, ikke har formået at leve så rigt med dem, som vi burde. Og til Slut må vi bøje vort Hoved og sige også i disse Forhold: "Gud vær mig Synder nådig".

Da jeg kom hjem fra Højskolen fik jeg Plads som Lærerinde for Småbørn i Rindom Skole. Jeg havde altid haft Lyst til at blive Lærerinde og nu tilbød der sig en Plads der i Rindom. En af mine Veninder, som havde Pladsen, blev gift, og jeg kom i hendes Sted. Jeg havde ingen Uddannelse fåt udover den som jeg havde fåt i min Skoletid og så på Højskolen, mere fordredes ikke den Gang. Jeg blev overhørt hos Præsten, den senere Provst Petersen. Han var Præst i Rindom og Ringkøbing gennem mange Aar. Han kom ofte over i Skolen til mig og blev – trods vore Forskelligheder – min Ven. Han var vist højkirkelig – såvidt jeg skønnede. Indre Missionsmand var han ikke fuldtud, til den grundtvigske Retning vilde han heller ikke slutte sig. Jeg skulde altså til Overhøring eller Eksamen. Før jeg skulde afsted sagde min Broder til mig: "Nå Lise kan du så huske de små Profeter". De små Profeters Navne blev jeg nu ikke overhørt i, derimod var der noget andet Ramsevæsen, men skøndt jeg vist ikke var meget stiv i Papirerne blev jeg antaget. Foreløbig kun for en kort Tid, men da jeg havde holdt Skole i den fastsatte Tid, blev jeg af Sognerådet antaget for et halvt Aar. Og jeg blev der så over 4 Aar, holdt skole både Vinter og Sommer, hvad ellers ikke var Skik og Brug her i Vestjylland, hvor vi jo har den vestjyske

Skoleordning med kun lidt Skolegang om Sommeren. Men Rindom dannede noget af en Undtagelse der, måske fordi den lå så nær ved Ringkøbing og havde taget lidt ved Lære af Byens Skoleplan. Andre Steder her i Vestjylland var der jo i Reglen kun en halv Dags Skolegang om Ugen. I Rindom gik den mellemste Klasse 3 halve Dage om Ugen og de mindste Børn gik 3 halve og 3 hele Dage i Sommerhalvåret, og hver dag om Vinteren.

Der i Rindom Skole havde jeg mange gode glade Dage blandt mine små Elever, som blev Venner med mig den største Del af dem, tror jeg da. Der kan jo altid være nogle, som man ikke fuldtud kan vinde. Børn er jo så forskellige, og en Lærer eller Lærerinde bør så vidt muligt prøve at lære hvert enkelt Barns Ejendommelighed at kende. For gør man ikke det, kan man let komme til at gøre et Barn Uret. Og ofte har jeg tænkt på, om jeg ikke også har taget forkert på det eller det Barn, som var vanskeligt. Der må man være varsom.

Mens jeg var Lærerinde i Rindom, blev jeg forlovet med Thomas Jensen, som tjente som Forkarl hos Niels Kjeldsen i Velling. Vi var begge 25 Aar dengang. Hans Forældre boede i Hanning, havde boet i Velling, hvor Thomas blev født, men havde senere købt en lille Ejendom i Hanning. Men ved Konfirmationsalderen var Thomas kommen til Velling at tjene. Han havde været ude at tjene før, som jo de fleste Dreng, hvor der ikke var Råd til at have dem hjemme. Han var kun 7 Aar da han om Somren måtte tjene som Hyrdedreng. Han havde flere Mil at gå, når han måtte komme hjem på besøg til sit Hjem, og han længtes. Han har senere fortalt, at han, når han gik og passede Kreaturerne kunde se en Høj ikke ret langt fra hans Hjem i Hanning, det var Finderup Rishøj. Så syntes han, at det var da godt at han kunde se den Høj for så vidste han da, at hans Hjem lå der i Nærheden. Ja dengang måtte Børnene ofte meget tidligt ud at tjene for at få Føden og Hjælp til Klæder. Altfor tidlig for sådan lille Fyr.

Da Thomas og jeg var blevne forlovede begyndte han så småt at tale om, at han havde Lyst til at rejse til Amerika, der var en Broder derovre. Det var jo en lang Rejse og jeg var vel ikke så glad for at vi så hurtig skulde skilles, men jeg kunde jo også nok forstå hans Bevæggrunde til Rejsen, den største Grund var den, at han vilde over til Landet, hvor der dengang var mere Mulighed for at kunne samle sig noget til Hjælp til at komme i en Stilling herhjemme. Vi vilde jo gerne have en lille Landejendom og Udsigterne var ikke så gode. Lønnene man tjente dengang var små. Han havde kun fåt 200 Kr som Forkarl og var nu 25 Aar, så det var jo ingen høj Løn.

Så blev det bestemt at Thomas vilde rejse til Amerika. Den 25. Februar rejste han så. Vi sagde Farvel til hinanden i Anlæget ved Ringkøbing, der var vi ofte mødtes. Jeg havde vist ikke for Alvor tænkt på, hvor meget jeg vilde længes når han var rejst. Og skønt han rejste ud i den store Verden længtes han vist ikke mindre.

I den Tid han var borte holdt jeg Skole for Småbørn i Rindom hele Tiden. Vore Breve gik støt over det store Hav, der gik vist ikke et eneste tabt. Vi skrev i Reglen til hinanden hver 14de Dag.

Thomas havde Arbejde det meste af Tiden, han arbejdede ved forskelligt. Han var ved et Gartneri en Tid, så var han ved en Savmølle og så var han ved Landvæsenet. En Tid var han i Byen Clinton,¹⁷ der var han glad for at være. Frederik Lange Grundtvig – gamle N. F. S. Grundtvigs Søn var Præst der. Og Thomas blev en flittig Kirkegænger hos ham. Thomas var jo her hjemmefra påvirket i grundtvigsk Retning, og nu fik hans åndelige Liv Næring der i Clinton ved F. L. Grundtvigs Forkyndelse. Naturen der var smuk, og Thomas havde åben Sans for Naturen, som han havde lært at elske helt fra han som lille Dreng gik som Hyrdedreng på Heden. Og ofte er det vel gåt mange således, at det er i det fremmede deres Kærlighed har fået Styrke. Thomas fandt jo sin Broder i Amerika, selv om det ikke skete lige straks. Jeg tror at der gik Breve tabt mellem dem, men de fandt jo da hinanden og det var til Glæde for dem begge. Thomas var kun i Amerika et Par Aar. Han længtes derovre, som jeg gjorde det herhjemme, og da jeg ikke kunde bestemme mig til at rejse derover, så måtte han jo gøre Turen her hjem. Ikke fordi han just var ked af Forholdene derovre, men når jeg ikke vilde rejse derover, så vi kunde få vort Hjem der, så måtte han jo hjem, og vi fik os også et lykkeligt Hjem og Samliv her. Den sidste Plads han havde derovre i det store fremmede Land var hos et Par ældre Folk, der var begge Amerikanere, de havde voksne Børn, men de behandlede næsten også Thomas, som kunde han have været deres Barn, der er jo gode Mennesker alle Vegne og Gud ske Lov for det, det er en Trøst at tænke på, når man sender nogle af sine kære ud i Verden. Stors hed den Familie som Thomas var hos, de vilde gerne, at han skulde være bleven der i Nærheden og haft sit Hjem der. De sagde, at han skulde sende Bud hjem efter hans "Gørl". Gørl betyder Pige i det engelske Sprog. Men Thomas's Gørl vilde helst have sit Hjem i Fædrelandet, og vi har vel heller aldrig fortrudt den Bestemmelse, thi her har vi levet et rigt og lykkeligt Liv. Ikke har vi ejet Rigdom af Gods og Guld, men vi har fåt hvad vi behøvede, og vi har levet med i det åndelige Liv, som rørte sig i vort Folk.

Thomas kom hjem lige ind til Jul 1891. Da havde han så været i Amerika knap 2 Aar. Mange Penge havde han ikke samlet sig, han havde vel været omtrent lige så rig om han havde tjent her i Danmark i den Tid. Men han havde sét og oplevet en Del, havde også fåt sin åndelige Horisont udvidet ikke mindst gennem Samlivet med F. L. Grundtvig. Og især gennem hans Forkyndelse. Jeg tror ikke at han nogensinde har fortrudt den Amerikatur. Aldrig fortryder man hvad man har oplevet af stort og skønt.

Da Thomas havde bestemt sig til at rejse hjem til Jul gik jeg jo derovre i Rindom Skole ved min Gerning med de Små; men Tankerne var ofte på Havet.

Jeg vidste jo, at min kæreste Ven sejlede derude og Vejret var stormfuldt og uroligt. Glad var jeg da jeg fik Brev, at Skibet var landet i god Behold i England og at jeg kunde vente ham én af de allerførste Dage, ja der stod også i Brevet med hvilket Tog jeg kunde vente ham. At jeg var glad og meget taknemlig fordi han var kommen velbeholden hjem var jo en Selvfølge og der var Glæde ved Gensynet hos begge. Denne Jul var så skiftevis i Thomas's Hjem i Hanning og i mit i Velling, men ellers var han mest i Rindom i min Søsters og Svogers Hjem de Måneder den Vinter. Min Søster var meget syg af Brystsyege, og det var kun et Spørgsmål om Tid hvor længe vi kunde vente at beholde hende. Det var vemodigt, da hun skulde sige Farvel til Søsken og Forældre, Mand og Børn. Der var fire Småbørn som hun elskede meget højt, men som hun ved Vorherres Hjælp fik Tro på, at de nok skulde blive hjulpen. Og det er de også blevne, nu er de jo langt oppe i Aarene, den ældste er over 50. Hendes Død var i Tro på sin Frelser og alle vi der stod om hendes Seng kunde kun glædes over hendes Tro.

Thomas blev så i min Svogers Hjem denne Vinter, om Foråret flyttede han over i mine Forældres Hjem. Jeg vedblev at være Lærerinde denne Sommer. Så sluttede jeg af om November og flyttede hjem for at sy på mit Udstyr. Og Thomas rejste hjem til Finderup i Hanning. Om Foråret derefter skulde vi så have Bryllup og flytte op til hans Hjem.

Den 12. April 1893 stod vort Bryllup så i mit Barndomshjem den gamle gård i Venner. Det var et stort Bryllup. Naboer, Slægt og Venner var bedt med. Og det var et fornøjeligt Bryllup. Der var lavet en stor Sal i Laden og der vajede Snese af små Dannebrogflag. Der blev danset med Liv og Lyst.

Pastor Helveg var vores Præst dengang og hans Brudetale i Kirken husker jeg endnu da det er over 40 Aar siden. Han talte over de Ord: "Bliv hos os Mester". Han sagde bl. andet, at han troede om os to, som i Dag holdt Bryllup at vi altid gerne vilde sige til vor himmelske Herre: "Bliv hos os Mester".

Ved Bordet blev der sunget Sange og holdt flere Taler. Helveg talte igen, vor kære Lærer Mouridsen og min gode Ven Lærer Skovgård fra Rindom. Det var meget fornøjeligt. Og Brudegaver fik vi en Mængde af, især mange dejlige store Billeder som har hængt på Væggene i vore Stuer og som har frydet vore Øjne.

Så flyttede vi altså til Hanning, det var en gammel Bygning vi flyttede ind i, og vi begyndte straks at bygge og det varede ikke længe før vi havde et nyt Stuehus og så byggedes der ny Lade. Thomas's Forældre, som jo nu var op i Aarene fik en Lejlighed i det gamle Stuehus, der vilde de hellere bo end i det ny. De fik så Fjællegulv, før var der jo Lergulv, det var der mange Steder den Gang. Vi havde ikke mange Møbler og tarvelige var dem som vi havde, men alligevel fik vi det hyggeligt i vort ny Stuehus, da vi fik Gardiner hængt op, og fik vore kønne Billeder på Væggene og vore tarvelige hjemmelavede Møbler sat på Plads. Vi har senere hen fået pænere Møbler, men jeg er nærvædet at sige, at

kønnere og mere hyggeligt end i vore første Stuer har vi aldrig haft det. Måske det var fordi det var vort første Hjem med al den Fryd der er i det første Hjem, der gjorde, at alt var så kønt og lyst.

Så begyndte Thomas og jeg der vort Ægteskab, det Samliv, der nu har varet i over 40 Aar. Og som, trods alle Brist og alle Skrøbeligheder vi nok tør kalde et lykkeligt Samliv. Vi kunde tale ud om alt, og det gør Livet rigt. Og da Børnene kom blev det endda bedre. Den 16. Juli 1894 fødtes vor første lille Pige, hun kom til at hedde Kirstine. Den 24. Nov 1895 kom der to små Tvillingepiger, hvoraf den ene, lille Jenny, døde da hun var 12 Dage gammel. Hun var en yndig lille mørkhåret, blåøjet Pige, men hendes Kræfter var for små, hun blev forkølet og hun kunde ikke magte Forkølelsen. Den anden, Mariane hed hun, som lille kaldte vi hende Ane, var mere kraftig, så da Forkølelsen kom til hende var hun mere modstandsdygtig, hun overvandt den og blev en kraftig Pige. Den 26. April 1897 fik vi atter en lille Pige, som kom til at hedde Jenny efter sin lille Søster. Hun blev jo født midt i Forårstiden. Og den Dag hun blev født stod Storken i Reden og knebrede. Det var alt sammen så fornøjeligt. 2 Aar efter, den 19. Juni blev vor sidste lille Pige født, hun kom til at hedde Maren. Og 2 Aar efter fik vi Kjeld vor eneste Søn, han kom til at hedde Kjeld Ibsen efter min Fader. Maren blev opkaldt efter Thomas's Moder. Mariane var efter hans Søster som var død og Kirstine var opkaldt efter min Søster.

Så havde vi jo nu en Børneflok. Min kære gamle Faster, som jeg aldrig kan glemme, var flyttet til os for at hjælpe ved de små. Og så havde vi en voksen Pige også til Hjælp. Da Kjeld var 6 Aar tog vi en lille Plejesøn i Huset der var 2 Aar yngre. Vi fik ham fra et Optagelseshjem i Struer og da vi altid har haft Medfølelse med de små som ingen Far eller Mor har hos sig, så kom han her til og vi fortrød det ikke, thi Kjeld, som jo altid måtte lege med Piger, fik her en god Kammerat i Ernst. Og de to Drengene sluttede sig sammen og var gode Kammerater op gennem Barneårene ja helt op i de voksne Aar til de nu begge er gifte og har egne Hjem. De to Smådrenge som omtrent var ens i Størrelse, ja godt kunne være Tvillinger – Ernst var lidt større, var næsten altid klædte ens. Nu var der så 6 i vor Børneflok. Men nogle Aar efter, vist en halv Snes Aar, kom der en lille Plejedatter til Flokken. Hendes Forældre havde haft det småt og haft mange Børn, de boede ovre ved Velling Kirke. Jeg kom meget i det Hjem og var gode Venner med Konen. Hun blev syg og døde på Ringkøbing Sygehus. Hun havde født 12 Børn, det var vist for meget for hendes Kræfter. 3 Drengene var døde og 9 Piger var levende, og nu skulde de så ud i forskellige Hjem. Værgerådet skulde tage sig af dem. Dagmar, der var 5 Aar, kom herover til os. Hendes Moder havde sagt engang at hvis Børnene nogensinde, mens de var små skulde ud i forskellige Hjem, så var Hjemmet her hos os ét af de som hun helst vilde have sine Børn i. Og da det så gik således, at hun skulde bort fra sin store

Børneflokk så kom Dagmar her til. Et Par Tvillinger kom til et barnløst Ægtepar i Lem, hvor de fik et godt Hjem. De var vist mellem 2 og 3 Aar da Moderen døde.

Jeg må nogle Aar tilbage i min Fortælling. Da vi havde været gift i godt to Aar nedbrændte den gamle Gård i Venner altså min Fødegård. Det skete ved Lynnedslag en Dag i Oktober Måned i 1895. Det var kort før Tvillingerne blev født, men vi kørte dog Hjem en Dag for at se til mine Forældre. Det var en Månedstid før de to små Piger kom til Verden, og det var Storm og grimt Vejr vi havde til Køreturen, men vi kom velbeholden hjem. Mine Forældre var flyttet om til vor nærmeste Nabo, hvor de boede, til de senere på Efteråret fik et lille Hus bygget.

Vi begyndte nu at tænke på at få vor Ejendom solgt deroppe i Hanning og flyttede hjem til Velling, vi kunde nok få et Stykke Jord fra deres gamle Gård, som vi kunde bygge på. Jeg havde jo nok længtes en Del deroppe i Thomas's Hjem og begge havde vi savnet Pastor Helvig, Forkyndelsen og det Liv med Foredragsmøder og hvad der fulgte med i den grundtvigske Bevægelse. Vi savnede alt det, som vi var vant til fra vor første Ungdom. Vore Naboer i Hanning var meget flinke og tjenstvillige men deres Livssyn var lidt forskelligt fra vor, ja meget kan jeg jo godt sige. De var alle Møllerianere eller Bornholmere, som de kaldtes.¹⁸ Nu kaldes Retningen: Luthersk-Missionsk. De havde et Forsamlingshus ved vores Mark og der kom deres Talere eller Missionærer som de vel kaldte dem, og der samledes mange Mennesker. Vi var der engang imellem, men følte os slet ikke hjemme der.

Intet Under at vi gerne vilde hjem igen til Velling. Vi solgte Ejendommen i Hanning og flyttede til Velling. Vi flyttede i det tidlige Forår med vore to Småpiger Kirstine og Anna. Der var jo ingen Gård bygget til os, den skulde vi selv til at bygge. Vi flyttede ind i det lille Hus som mine Forældre havde ladet bygge. Der kunde vi ikke rummes alle, især om Natten. Der kom min gamle Faster og jeg og vore to små så til at bo. Mine Forældre og Thomas og en ung Pige vi havde med os, gik så om til Naboerne og var om Natten. Så begyndte vi at bygge på en Plet Jord lidt østen for hvor den gamle Gård havde ligget. Først fik vi Stuehuset bygget og vi begyndte så at få vore Sager flyttet i det, og så skulde vi derhen at leve så vi kunde have vore Håndværksfolk på Kost, når der nu skulde bygges Lade og Kostald. Da Thomas og jeg gik hen og skulde sove i vort ny Hjem en Aftenstund blev vi modtaget af et Storkepar som stod i Reden. Det var jo et godt Tegn syntes vi.

Så flyttede min Faster og Børnene og Karen Husted den unge Pige som var hos os. Og så begyndte vi Livet på "Ny Vennergård" som vi kaldte vor ny Gård.

1897 var det så at Jenny blev født og i 99 blev Maren født og i 1901 fødtes Kjeld. Så senere var det at Kjeld fik en Plejebroder og 10 Aar efter døde Dagmars Mor og hun fik også sit Hjem hos os. Da var vores egne Børn jo ved at blive voksne.

Figur 4. Vennervej 19, hvor Elise og Thomas byggede deres nye landejendom. Billedet er fra 1910 og viser til højre Elise med sønnen Kjeld og morfaderen Kjeld Ibsen. Midt i billedet ses Elises mand, Thomas, omgivet af døtrene og yderst til venstre en tjenestekarl. Foto: Privat eje, Elise Hansen.

Før jeg går videre vil jeg fortælle om en Drøm jeg havde, mens Thomas var i Amerika. Jeg kunde undertiden komme til at tænke på om han nu var den, som jeg kunde leve Livet sammen med. Jeg har aldrig haft et let Sind og jeg har været ikke så lidt af en Grubler.

Da drømte jeg en Nat, at han og jeg stod for Alteret i Velling Kirke og Pastor Helvig stod der også. Men han viede os ikke, men Thomas og jeg lagde vore Hænder i hinanden og vi bekendte vor Dåbspagt.

Siden jeg havde den Drøm, tvivlede jeg aldrig på at det skulde være os to. Og jeg fortrød det aldrig. Ja nu sidder jeg her som en gammel hvidhåret Kone og skriver og fortæller Jer denne Drøm. Nu er det mange Aar siden jeg drømte den, næsten 50 Aar; men jeg synes at den var således, og jeg tror at den passer. Nu hælder det mod Aften for os begge. Thomas er 71 Aar og jeg fylder 71 den 9de Februar.

Så levede vi der på Gården, som vi kaldte Ny Vennergård. Vi levede der i

mange Aar, næsten i 40 og havde mange gode Aar der sammen med vor Børneflokk. Mange Fejltrin blev vel begået og meget blev vel forsømt af det som vi skulde have udrettet; men et lykkeligt Liv levede vi i al vor Skrøbelighed.

Manddomstiden.

“Så sagtelig rinder nu Aar efter Aar,
I Manddommens Virke begge vi står,
i Sorg og Glæde, i Nød og Lyst
Sangen toner så stille i Bryst.”

Så gik Dage, Uger, Måneder og Aar efter Aar. Vi havde travlt både ude og inde, jeg med Børneflokket og Thomas med Arbejdet i Eng og Mark. Men vi havde aldrig mere travlt end vi kunde få Tid til at leve med i det bedste i vort Folk. Ofte kom her gode Venner her i vort Hjem og da samtalede vi livligt om Kirkespørgsmål, om Skolespørgsmål og meget andet af det der optog vort Sind. De sociale Spørgsmål blev også ofte drøftede og tit var Ordskiftet varmt og livligt. Men jeg tror, at jeg tør sige, at det aldrig gik over Stregen; Vi var alle lige så gode Venner når vi skiltes, som når vi mødtes, og når det er således så kan man atter mødes med Glæde. De sociale Spørgsmål har altid ligget mig stærkt på Sinde, jeg kan ikke godt tåle at tænke på, at såmange må mangle så meget af det som hører til det nødvendigeste her i Livet. Her er jo nok af alt, når blot vi kunde få det ordnet således, at “få har for meget og færre for lidt”. Det er strengt at tænke på at mange mange Børn fødes og opvokser i usle Lejligheder hvor de knap kan få en Solstråle ind i deres Stue, som kan opvarme og oplyse deres usle Lejlighed. Ja og mange af disse Børn vokser op og får ikke lært at synge et Salmeverv. Digteren Chr. Rikardt skriver således: “Mindes du hvor Moders Mund, har dig kysset stærk og sund, hvor hun hygged om sin Dreng, stemte mildt hver Hjer-testreng. Ak men der er mange mange, som kun hørte stygge Sange, Eder, Løgn og Skrål. Børn, hvem Bøn og Salmesange er et fremmed Mål.”

Ja mange var de Spørgsmål og “Sager” som blev drøftede her i vort Hjem, både når vi var mange og når vi to, Thomas og jeg, drøftede dem sammen. Men jeg tror nok at jeg tør sige, at vi når vi var flere samlede altid fik Tid til at synge nogle af vore gode Sange. Ja også når vi var ene med vore Husfæller kunde vi få os en Aftensang eller en anden af vore Sange. Gid Sangens Toner aldrig må forstumme i danske Hjem. En af de “Sager” som ofte blev drøftede den Gang var Kvindesagen. Jeg havde fået denne Sag kær, da jeg var ung Pige. Hvorledes ved jeg ikke, da Spørgsmålet om Kvindens Ret slet ikke dengang var trængt ud på Landet, idetmindste ikke her i Vestjylland. Men en eller anden – hvem det kan have været ved jeg ikke – sendte mig et lille Blad med grønt Omslag om. Det var Håbets Farve og man kunde såvist også den Gang trænge til at håbe

for denne Sag, da kun få forstod dens ideelle Stræben mod alt hvad der var Ret. Bladet hed den Gang "Kvinden og Samfundet"¹⁹ og hedder således endnu. Der var mange dygtige kvinder der kæmpede for denne Sag, og flere kom til efterhånden. Nu er mange af dem rejst til "Landet bag Hav". Og unge Kræfter er efterhånden kommen til og det er godt det samme, for ellers kan Sagen jo ikke føres videre. "For de gamle, som faldt er der ny overalt, de skal møde hver Gang der bliver kaldt".

Jeg var i mange Aar Medlem af Dansk Kvindesamfunds Ringkøbing Kreds. Fru Astrid Stampe Feddersen som var Amtmandinde i Ringkøbing, da hun var ung stiftede Kredsen og den Gang var der mange Medlemmer. Siden er det gåt op og ned med Medlemstallet. Undertiden har Kredsen levet meget stille, men så er der atter kommen mere Liv i den. Vi havde om Vinteren vore Medlemsmøder jeg tror i hver Måned, og skøndt jeg havde en Milsvej til Ringkøbing og det ofte kunde være lidt besværligt at færdes ved Vintertid, så var jeg ofte med. Da Møderne var om Aftenen kom jeg sjældent Hjem før Dagen efter. Ja engang imellem var Thomas med, da var vi kørende, så jeg kunde komme hjem om Natten. Ellers blev jeg hos min gode Veninde Karen Bruhn fra Rybjerg. Hun og hendes intelligente og elskværdige Moder var flyttede til Ringkøbing. Og der havde jeg et hyggeligt Hjem når jeg var i Byen. Vi Kvinder fik jo efterhånden Valgret til Menighedsråd, Hjælpekassebestyrelse, Værgeråd, kommunal Valgret og i 1915 fik vi politisk Valgret. Altsammen retfærdigt, da vi jo da også var Borgere i Landet. Men det var nu ikke det som lå mig mest på Sinde. Det som jeg syntes var mest værdifuldt var, at vi kunde få Lov til at udvikle os frit ligesom Mændene, så vi kunde i Frihed tale og skrive som frie Mennesker i et frit Land. Den Kvinde her i Danmark som først begyndte at skrive var den unge 20-årige Officersdatter Mathilde Fibiger. Hun skrev Artikler i Bladet "Fædrelandet" og den Gang var det uhørt, at en Kvinde vilde bruge sin Pen til det. Nej hun måtte ikke formaste sig til at tage Del i en Pennefejde sammen med Mænd, det var hun ikke skabt til, hun skulde sidde på Plads i en Stue og hækle og brodere eller spille Klaver indtil den Frier kom som hun skulde gøre lykkelig. At han måske aldrig kom eller at hun måske havde mere Lyst til at forblive ugift, nej det var der ingen der spurgte om. Men Mathilde Fibiger blev ved med at skrive. Hun skrev den Gang anonymt under Mærket Clara Rafael. Datidens Mandfolk var ikke alle ridderlige mod hende. Carl Ploug som skrev meget i "Fædrelandet" var hård mod hende. Men hun hævdede at når Kvinderne var Borgere i Landet – og det måtte de vel da være, så skulde man også tro at de havde Ret til at drøfte deres Fædrelands Anliggender. En af de Mænd som også i denne Sag var Frihedsmand var den første som havde Mod til at holde Foredrag sammen med en Kvinde. Der skulde holdes Sommermøde på Rønnebækskolen, tror jeg nok det var, og Grundtvig skulde tale sammen med Matilde

Fibiger. Men hendes Familie var så fortrydelige over det og sagde til ham: For Guds Skyld få hende fra det, for hun blamerer jo hele sin Familie. Men Grundtvig gav det stolte Svar: "Nej nu har Kvinderne tiet så længe, nu skal de have Lov til at tale." Hans egne Hustruer havde også alle været fribårne og kække Kvinder, måske ikke mindst hans anden Kone Fru Marie Toft.

Det blev dog ikke M. Fibiger der kom til at tale sammen med Grundtvig men derimod Præstedatteren Pauline Worm, også én af de første Kvinder der havde Mod til at bryde en Lanse for Kvindernes Sag. Der kom mange bag efter hende, der var Elisabet Hostrup én af de første som turde tale offentlig og forsvare Kvindernes Ret, når hun ved Møder og Konventer var sammen med gammeldags ufrisindede Præster. Der fortælles mange Historier om hende. En Gang sagde en Præst: Ja jeg har nu altid bestemt hvordan det skulde være og det har jeg altid befundet mig vel ved. Fru Hostrup svarede rask og bestemt: Ja De har, men hvordan tror De at Deres Kone har befundet sig. Da blev Præsten så forbløffet at han kun sagde: Fy, fy. Der fortælles at Hostrup ikke ofte tog Del i Diskussionen, men han sad og frydede sig kosteligt når hans Kone forfægtede sine Anskuelse. De var lykkelige sammen og det kan man også forstå når man læser den dejlige Sang som han skrev til hende på deres Sølvbryllupsdag: "Til Elisabet". Det første Vers lyder således:

“Så gik tyve Aar og fem
leved jeg i mer end dem?
På de første ligger Tågen
er det vist jeg da var vågen?
Eller fandt i Livets Elv
først med dig jeg ret mig selv?”

Præstekonen fru Jutta Bojsen Møller – Budstikke Bojsens²⁰ Datter var en nær Veninde af fru Hostrup og blev stærk påvirket af hende også angående Kvindernes Frigørelse. Fru Jutta var i flere Aar Formand for Landsforeningen "Dansk Kvindesamfund". Ved de årlige Sommermøder traf jeg hende, jeg havde nok hørt hende omtale og vist også set Billeder af hende, men aldrig mødt hende før nu og da var hun allerede en gammel Kone. Vi Kom til at tale sammen og kom til at veksle Breve sammen. Hun var en mærkelig sjælfuld gammel Kone. Intelligens og Hjertensgodhed lyste ud af hendes klare Øjne.

Jeg blev ofte sendt som Repræsentant for Ringkøbing Kredsen, jeg var i 1906 i Kolding og jeg var i Silkeborg, Odense, Aarhus og flere Steder. Jeg havde megen Udbytte af Forhandlingerne der blev ført, tog også selv ofte Del i dem. Det var særlig Kvinders og Børns Stilling i Samfundet som Ordskiftet drejede sig om. Jeg rejste jo på Foreningens Regning, så det var jo billigt, boede og

spiste også frit, men alligevel tog det jo da Penge, selv om det ikke var mange. Det tog mest når jeg vilde købe en lille Gave til dem herhjemme, jeg vilde nødig komme helt tomhændet hjem. Mange vilde vel synes, at det var sært at jeg kunde være hjemmefra, fra Mand og Børn sådan flere Dage, men jeg syntes at jeg altid kom beriget hjem og jeg havde en meget frisindet Mand. Mænd er der jo stor Forskel på, Højskoleforstander Ullman fra Norge skrev engang husker jeg, at det var en Fryd at være gift med en Kvindesagskvinde. Dermed mente han vel, at det var skønt at have sin Hustru således indstillet at han kunde tale med hende om alt, at hun kunde følge ham, ja hele Verden rundt så vide som Tankerne vanke. Således skrev engang en norsk Digter.

Jeg mindes her en lille Fortælling. Der var en Hustru og Moder, jeg tror det var i Holland eller Belgien. Hun var udnævnt til at være med til et stort Kvindemøde i et andet Land. Men hun syntes, at det var en Umulighed for hende at rejse fra sit Hjem, sin Mand og sine Børn, og det sagde hun til sin Mand. Men han svarede: Jo du skal afsted, vi der bliver hjemme skal nok passe Børnene. Du har godt af at komme ud og få noget at høre om alle de Kvinder og Børn som lider ondt og du vil komme hjem og være bedre Mor og Hustru end du nogensinde har været.

Det kan man vel med Sandhed sige var godt og frisindet sagt. Og der var måske ikke mange Mænd der kunde se således på den Sag. Men nogle var der og blandt dem tror jeg, at jeg tør regne min gode frisindede Thomas.

Ja jeg kom sammen og lærte at kende mange gode Mænd og Kvinder ved disse Landsmøder. Der var Emil Elberling, Svend Høgsbro, Jensen Sønderup og mange flere.²¹ De stod trofaste ved Kvindernes Side og gjorde Kvindernes Sag til deres. Og det kunde gerne behøves for Modstanden var strid. Blandt de Kvinder der fra Ungdommens Dage kæmpede for Sagen var også fru Astrid Stampe Feddersen, gift med Amtmand Feddersen. De var Amtmandsfolk i flere Aar i Ringkøbing, og der stiftede hun D Kvindesamfund i Ringkøbing, den Kreds som hun holdt meget af. Nu er både hun og Fru Jutta Møller rejst til "Landet bag Hav" og mange flere er fulgt med. De der var unge dengang er nu gamle og kan ikke tage Del mere i det, som endnu gror og lever. Men nu er der kommen en Flok unge levende og lovende Kvinder til. Nu er det dem der skal bære Sagen ind i dagen ny.

Vi sang mange Sange ved disse Sommermøder. Sangene var digtede til Dagen. Jeg husker enkelte Vers. Her er nogle

“Vi Fynboere tager jo stærkt på Vej
når vi er samlet i Flok
men Jyden han er jo stærk og sej
i Længden han klarer sig nok.

Figur 5. Astrid Stampe Feddersen (1852-1930) oprettede i 1895 DK-kredsen i Ringkøbing. I 1903 blev hun medlem af DK's fællesstyrelse, hvor hun straks blev næstformand og siden – i 1913 – formand. Kilde: Dansk Kvindebiografisk Leksikon, s.v. Stampe Feddersen, Astrid. Foto: Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket Århus.

Og har vi også en Lanse brudt
og har vi fyret med Ordets Krudt
vi giver dog hinanden
et ærligt Håndtryk til Slut”

Fra et Par af Medlemmerne som ferierede i Italien mens vi holdt Møde kom følgende Vers:

“Under Pinierne ved Genuas Strand
mens Klokkerne ringe fra By og Land,
går Tanken til Venners Stævne i Nord.
Gid Mødet bliver så rigt og lyst
som selve den strålende Middelhavskyst
til Held for vor fædrene Jord.”

Så gik der mange Aar. Dønningerne om Kvindesagen lagde sig lidt efter hånden. Nu kunde Kvinderne godt tage Ordet i en Forhandling uden stor Forargelse. Nu havde de sammen med Tjenestefolkene deres politiske og kommunale Valgret. Privilegierne var ikke mange nu. Og godt var det.

Her i vort Hjem skete den Forandring at vor ældste Datter, Kirstine, blev gift med en Karl fra Hanherrederne. Da Ejendomspriserne efter Verdenskrigen var meget høje, købte de en mindre Landejendom i Sønderjylland, ikke langt fra Sommersted St. Der boede de i 5 Aar, men Kirstine længtes efter Hjemmet og Forholdene her i Vestjylland, især i den første Tid, og da de så kunde sælge til en god Pris, så solgte de deres Ejendom dernede og købte en Ejendom her i vort Nabosogn Stauning, hvor de bor endnu. De havde Bryllup i 1919. Vor næstældste Datter Marianna, som Barn kaldte vi hende Anna, var skiftevis hjemme og skiftevis havde hun Plads ved Husvæsenet. Jenny var Lærerinde om Vinteren og var hjemme og hjalp om Sommeren eller også havde hun en Plads, undertiden var hun på Kursus. Jenny var jo den tredje i Flokken. Hun var Lærerinde i Aadum ved Tarm i 10 Vintre, så syntes hun at hun skulde flytte sine Teltpæle og tog så Plads i Stauning. Maren vor yngste Datter vilde være Sygeplejerske. Og Kjeld og Ernst hjalp ved Landvæsenet, det var deres Lyst.

Så var det en dag i 1923, ja det var nu en Nat at jeg fik en Hjerneblødning. Min venstre Hånd og Arm blev lammet og tildels mit Ben og min Fod. Dog var det Armen og Hånden der blev mest lammet så jeg tror aldrig siden at jeg nogensinde kan komme til at bruge Hånden. Jeg er jo meget glad over at det er min højre Side der er rask. Nu kan jeg skrive og jeg kan sidde og brodere lidt, så går Tiden, Dagene og Aarene. Jeg læser meget, men kan ikke tåle at læse altid. Mine Øjne har holdt til meget. Godt at jeg har mine Tanker klare, så jeg kan følge med i Tidens Spørgsmål. Mange er jo sløvede når de har fået en Hjerneblødning.

Thomas afstod vor Ejendom til Kjeld og tog et Stykke Jord fra Gården som han byggede på og søgte Statslån til. Så nu har vi et Statshusmandshjem og nu har Marianna fåt Skøde på det. Og Kjeld har fåt Skøde på Gården, der bor han nu med sin Kone, som er her fra Nabolaget, og sine to små Piger Elise og Selma. De havde en lille Pige, der hed Kirstine, en dejlig lille Pige, hun døde da hun var 4½ Aaar, nu hviler hendes Støv på Velling Kirkegård. Vi savner hende meget, især længtes vi meget efter hende den første Tid. Elise og Selma kommer ofte her og besøger os, til stor Fornøjelse for os. Ernst er også gift og bor her i Sognet. Han er gift med en Pige her fra Sognet. De har en Ejendom i Nærheden af Vesttarp Skole. De har 4 Børn hvoraf den ældste snart er 9 Aar. Ejlif hedder han og den næste hedder Ketty. Så kommer Karl og den yngste hedder Ane-Lise. Jenny er gift med en Karl fra Stauning, de bor i hans Forældres Hjem og de har også 4 Børn. 3 Drengene først og så en lille Pige. Niels, Vagn, Viggo og så lille Inger. Til Sommer bliver Niels 7 Aar og skal i Skole. Mads og Kirstine har ingen Børn. Dagmar er gift og har en lille Pige på 5 Aar nu som hedder Anna-Lise. De bor i Ringkøbing hvor de har en Cykleforretning. Thomas er – trods sine 72 Aar – rask og spændstig.

Maren er uddannet Sygeplejerske. Hun var 3 Aar i Varde, kom derfra til Sindsygehospitalet i Nykøbing på Sjælland, derfra til et Fødehjem i København. Så var hun fuldfærdig med sin Uddannelse. Tog så Plads i Vedsted hvor hun var i halvandet Aar. Derfra kom hun så hjem og var en lille Tid, men søgte så ud igen. Denne Gang var det England det gjaldt. Hun fik så Plads i Udkanten af London, kom så senere på et Sanatorie som Sygeplejerske, det var Papworde²² i Nærheden af Cambridge. Der var hun så et halvt Aar, kom så hjem på Ferie, men kunde så ikke komme ind igen i England. Der var jo snart Arbejdsløshed over den hele Jord, og det var jo ikke så underligt, at Staterne vilde sørge for deres egne Borgere. Så fik hun Plads i Lyngby ved København hvor hun var en Vinter. Om Foråret startede hun og en Kammerat så og rejste til Paris. Maren havde altid haft Lyst til at se sig om. Og der er jo vidunderligt i Paris.

Hun fik vellønnede Pladser og kunde sende Penge hjem. Men så kom der et Aar da hun næsten ingen Arbejde kunde få. Føden var dyr og hun blev underernæret. Da fik hendes Nerver et Knæk, så hun måtte på et Hospital og det var dyrt i det fremmede Land, da vore danske Penge var i så dårlig en Kurs overfor de franske. Hun kom så hjem og var skiftevis herhjemme og ude. Foreløbig har hun nu opgivet Gerningen som Sygeplejerske, da den både er streng og ansvarsfuld. Nu har hun taget Plads som Husbestyrerinde og har det godt.

Alderdommens Dage.

“Så svandt de Dage, så randt de Aar.
Vor Ryg er bøjet og gråt er vort Hår,
det stunder mod Aftentide.
Gid Klokkerne ringe nu: Hvil i Fred
i Ro og Stilhed, når Sol går ned
i Solnedgangsskær det blide.”

Noter

- 1 Sørensen, Karen Marie: Fra Høver til Græsballeshøj – erindringer fra årene omkring århundredskiftet, *Annales: Galten Egnssarkivs Årsskrift*, 2002, bnd.12, s. 43-61
- 2 Ibid, s. 54
- 3 Jensen, Elise: *Minder fra min Slægts Liv og nogle Minder fra mit eget Liv*. Velling, ca.1923-?, håndskrevet kladdehæfte s.112
- 4 Nedergaard, Paul (udg.): *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske Bidrag til en dansk Præste og Sognehistorie (kirkelig Geografi) 1849-1949*, IX B Ribe Stift. København, 1972, s.757
- 5 Angivet med et tegn, der formodentligt skal være et pundtegn

- 6 Angivet med et tegn, der formodentligt, men ikke sikkert skal være et pundtegn
- 7 En pot var knap en liter
- 8 Fra St. St. Blichers *Æ Bindstouw*
- 9 Elise Jensen citerer i sin egen dialekt, der afviger fra Blichers
- 10 En mil var ca. 7½ km
- 11 Kjølbysgaard
- 12 Formentlig Hans Windfeld Jensen, gift med Kirstine Knudsen. Hans' farhed Niels Schack Jensen, hvorfor Schack-navnet (hos Elise: *Skat*) formentlig også har været knyttet til sønnen. Kilde: <http://genealogi.singlehand.dk/phfam/2468.htm>
- 13 Karen Jeppe var hjælpearbejder i Armenien 1903-18 og 1921-35. Kilde: <http://www.kvinfo.dk/side/170/bio/825/>
Armenernes situation optog grundtvigske kvindekredse i Danmark, der i de første årtier af 1900-tallet samlede ind til den dansklede børneinstitution, Fuglereden.
- 14 Anne Marie Petersen var missionær i Indien 1909-51 og grundlagde 1921 Porto Novo-Missionen, der blev et indsamlingsmål for grundtvigske kvinder i Danmark. Kilde: <http://www.kvinfo.dk/side/170/bio/1850/query/indien/>
- 15 Elises gengivelse afviger flere steder fra Den danske Salmebog, som angivet på <http://www.dendanskesalmebogonline.dk/salme/176>
- 16 Christen Hansen Holm (1837-1913) var gårdejer i Lem ved Ringkøbing, hvor han i 1865 blev medlem af sognerådet. I 1872 blev han folketingsmand og i 1895 landstingsmand, men rigsdagskarrieren var turbulent, da han som Venstremand befandt sig på de tabende fraktioners side. Kilde: Bransager, N.: *Den danske Regering og Rigsdag 1901: Biografier og Portrætter*. København.1901, s. 741-42
- 17 Clinton ligger i Iowa
- 18 Efter lægprædikanten Hans Christian Møller (1834-1907), der var født og virkede på Bornholm. Kilde *SDE, s.v.* Hans Møller
- 19 *Kvinden og Samfundet*, medlemsblad for Dansk Kvindesamfund, udkom første gang 1885
- 20 Her tænker Elise Jensen på præsten F. E. Boisen (1808-1882), der i 1852-1879 udgav *Budstikken*, et folkeligt organ for grundtvigianske, siden Venstre-politiske holdninger. Kilde *SDE, s.v. F.Boisen og Budstikken*
- 21 Rudolf Emil Elberling (1835-1927) var som journalist, forfatter og bibliotekar en stærk fortaler for demokrati, herunder kvindernes rettigheder. Svend Høgsbro (1855-1910) var jurist og medlem af Folketinget fra 1895-1909, herunder minister fra 1905. Han engagerede sig – som dedikeret

grundtvigianer – i andelsbevægelsen og var bestyrelsesmedlem i Dansk Kvindesamfund 1884-1900. Jens Jensen Sønderup (1862-1949) var ligeledes erklæret grundtvigianer, stærkt aktiv i andelsbevægelsen og medlem af Rigsdagen fra 1896, i to perioder som minister med særlig interesse for de sociale spørgsmål. Kilde *SDE s.v. Elberling, Rudolf Emil; Høgsbro, Svend; Sønderup, Jens Jensen*

- 22 Det må dreje sig om Papworth Hospital vest for Cambridge, der specialiserede sig i langtidsbehandling af tuberkuloseramte. Kilde: <http://www.papworthhospital.nhs.uk/content.php?/about/history>

Summary

Elise Jensen (1865-1940), whose memoirs are reproduced in the previous text, was a farmer's daughter and later on a farmer's wife in the small parish, Velling, in West-Jutland. She was rooted in traditional values; her family, the Grundtvigian community and the Christian faith, but at the same time she had a strong interest in contemporary society and its challenges. So, she became involved in both the local *menighedsråd* and *hjælpekasse*, as the Danish women in the early 1900s were eligible for election to these local political councils. These boards would administer the affairs of the local church and the poor relief for the genuinely deserving and were – together with *værgerådene* that handled public child welfare – the first local governing bodies to which Danish women were made eligible. Many other rural women took up the challenge and ran for office along with the men, and so they demonstrated a commitment to public affairs that refutes the myth of contemporary rural women as being exclusively occupied with housekeeping, gardening and caring for the smaller farm animals, leaving public matters solely to their husbands.

Elise Jensen's memoirs provides a unique insight into such a rural woman's experiences and outlooks.